
WIDENER
HN T49T P

HARVARDIANA
ET
VE RI
TAS
IN NOV ANG
ACADEMIA
CHRISTO
ECCLESIAE

HET

HAAGSCHE GENOOTSCHAP,

GESCHIEDKUNDIG GESCHETST,

FEESTREDE,

DOOR

H. J. ROYAARDS.

HET GENOOTSCHAP

TOT VERDEDIGING VAN DE CHRISTELIJKE GODSDIENST TEGEN DERZELVER HEDENDAAGSCHE BESTRIJDEREN

GESCHIEDKUNDIG GESCHETST.

MATTH.
XVI.
16 — 18.
BI.

SOCIETAS HAGANA PRO VINDICANDA RELIGIONE CHRISTIANA
POST.DECEM.LUSTRA
DEO. AUSPICE
VIGET
MDCCCXXXV

HET GENOOTSCHAP

TOT VERDEDIGING VAN DE CHRISTELIJKE GODSDIENST

GESCHIEDKUNDIG GESCHETST.

FEESTREDE,

ter viering van het vijftigjarig bestaan des Genootschaps,

Uitgesproken in 's Hage, den 23 October 1835.

MET AANTEEKENINGEN EN BIJLAGEN.

DOOR

HERM. JOH. ROYAARDS,

Dr. en Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, te Utrecht.

IN 's GRAVENHAGE, BIJ

DE ERVE J. THIERRY EN C. MENSING EN ZOON.

1836.

AAN MIJNE

GEACHTE MEDE-BESTUURDERS

TIJDENS DE FEESTVIERING:

B. J. NOORDINK, IS. SLUITER, C. L. VAN DEN BROEK, G. J. ROOIJENS, W. A. VAN HENGEL EN N. C. KIST.

Aan wie eerder, dan aan U, Geachte Medebestuurders! zou ik deze bladen toewijden? Zij zullen ons de herinnering kunnen verlevendigen van den Feestdag, dien wij, onder Gods zegen, te zamen mogten beleven. Het was onzer aller eenstemmige wensch, dien dag van dankbaarheid niet onopgemerkt te laten voorbij gaan. De taak echter, welke mij toen, als tijdelijk Voorzitter van Uwe Vergadering, te beurt viel, achtte ik geenszins voor mij begeerlijk; want ik gevoelde de bezwaren, daaraan verbonden, en mijne krachten daarvoor weinig berekend. En toch wil ik niet ontveinzen, dat er,

bij

bij al het bezwarende, voor mijn gevoel iets aangenaams in hare vervulling gelegen was; haast zou ik zeggen, dat dezelve geheel in harmonie *was met mijn gevoel.*

Immers, belangstelling in dit Genootschap is mij een Vaderlijk erfgoed. Zoolang de geheugenis mij bij is, van de eerste dagen mijner kindschheid af aan, werd zij mij ingeboezemd. Als kind en als jongeling, hoorde ik immer uit den Vaderlijken mond met ingenomenheid over deze Maatschappij en hare werkzaamheden spreken. Want hij, die zoo sprak, leefde, als in haar bestaan en in haren bloei. Er was mij dus iets eerwaardigs in deze Instelling, en toen die mond zweeg, en ik mede in Uwen kring geroepen werd, om de plaats des Vaders te vervangen, voelde ik, dat mij de gelegenheid werd aangeboden om ook hier zijn *werk voort te zetten. Dat heilig gevoel! hoe kon ik het thans verloochenen, nu Ulieder vertrouwen mij deze taak opdroeg.*

Van nu af aan hield dit onderwerp mijn' geest bezig. En alras begreep ik, dat het mijn hoofddoel zijn moest, bij die Feestviering in Ulieder naam sprekende, deze onze Maatschappij in hare

ge-

geschiedenis, gedurende de verloopen halve eeuw, te schetsen. — Het was daartoe noodzakelijk haar uit hare uitgegevene Verhandelingen te leeren kennen, en vooral in de geschreven Handelingen, *of* Notulen, *van de Vergaderingen der Bestuurders, de inwendige geschiedenis van dit Genootschap na te vorschen.*

Ik getroostte mij deze moeite, en zij werd mij rijkelijk beloond; want allengs verrees voor mijn' geest het beeld van het Genootschap; ik leerde deszelfs tijdperken onderscheiden, en verplaatste mij geheel in hare lotgevallen en werkzaamheden. Doch ik stelde mij daarbij tevens de noodzakelijkheid voor om deze Maatschappij, niet alleen, als op haar zelve staande, te beschouwen, maar geheel te plaatsen in den tijd, waarin zij geboren werd en leefde; dien tijd van gedurige omwenteling, ook in de kerkelijke en theologische wereld, welke op den gang harer werkzaamheden een onophoudelijk gewijzigden invloed had. Het was deze geest, welke ik, althans trachtte, *uit te drukken in mijne Feestrede. En in zooverre Uwe rijpere kennis mijne voorstelling niet logenstrafte, en de-*

dezelve eenigermate strekken mogt om de verdiensten dezer Maatschappij, of te verlevendigen, of te doen kennen, was mij zulks eene aangename vergoeding voor den arbeid, hieraan besteed.

Wij herdenken dan ook, — is het niet zoo? mijne Broeders! — wij herdenken met vreugde den dag, die ons de zorg van den Heer der Gemeente voor den geest riep, daar Hij ook onze Maatschappij dienstbaar maakte aan de handhaving zijner zaak, en wij danken er Hem voor! — Wij herdenken den dag, die ons niet alleen deed feestvieren in den kring van zoovele aanzienlijke, edele en wijze Mannen, ook der Afgevaardigden van theologische faculteiten, der hooge kerkvergaderingen en van de Zuster-genootschappen van Stolp *en* Teyler, *vooral bij den aanblik van die rijen der bekroonde Schrijvers; maar waarop ons tevens nieuwe spoorslag gegeven werd, om ook hier te werken, zoolang het dag is, eer ook onze nacht komen zal.*

Dat gevoel heeft ook U voor den geest gezweefd, achtingswaardige N O O R D I N K! *die aan*

aan de belangen dezer Maatschappij, veertig jaren lang, Uwe krachten gewijd hebt. Het woog U zwaar op het hart, daar Gij nu meendet, in een tachtigjarigen leeftijd, geene vrijheid te vinden, een nieuw *tijdperk met ons* in te treden, *en daarom aan onze gewone werkzaamheden U te moeten onttrekken. Wij mogten niet onbescheiden zijn, door, aan den laten avond Uwes nuttigen levens, uwe geregelde medewerking ook hier verder in te roepen; maar onze beste wenschen volgen U in uwe verdere aardsche loopbaan. Elke dag zij U, wat Gij wenscht, voorbereiding voor de Eeuwigheid! God verlenge, waardige Grijsaard! die dagen, ook tot welzijn der Gemeente! En uwe vriendschap verlate ons niet, daar Gij onze Vergaderingen verlaat.*

Aan de bewaring dier belangstelling in het Genootschap mede te werken, dat was ook mijne bedoeling, toen Uwe aansporing, Mede-Bestuurders! mij vervrijmoedigde, deze Feestrede door den druk mede te deelen. Doch toen ik hiertoe besloot, wilde ik dezelve tevens doen dienen tot eene blijvende historische gedachtenis van

dit

dit Genootschap. Daartoe vermeerderde ik haar met Aanteekeningen , *die, of het gezegde konden ophelderen, of, grootendeels uit onze* geschreven Notulen *ontleend, niet karig door mij moesten worden medegedeeld, bewust, dat de doorbladering en bewerking dier Handelingen van zulk een tijdvak, welke* mijne *taak van mij vorderde, niet zonder noodzaak door een ander weder zou worden ondernomen. En ik meende toch, dat door derzelver mededeeling licht over de lotgevallen en den gang der Maatschappij kon verspreid worden. — Ik voegde er daarenboven die* Bijlagen *bij, welke den geest en de werkzaamheden van dit Genootschap kenschetsen, terwijl de Zesde en Zevende Bijlage een Overzigt konden aanbieden van hetgeen ons Genootschap naar buiten gewerkt heeft. Hierdoor voelde ik mij tevens ontslagen van de aanhaling der Titels der onderscheidene Verhandelingen, in de Aanteekeningen, en kon ik aldaar volstaan door de opgave der jaren waarin zij zijn uitgegeven.*

Maar voor de Geschiedenis der Maatschappij, vooral aan de nagedachtenis der overledene Bestuurders, was ik eene uitvoeriger hulde schul-

dig,

dig, dan ik in de Redevoering zelve kon aanbiedaden. Niet onbelangrijk achtte ik daarom zoonige korte levensschetsen der ontslapene Directeuren, als welke in de achtste Bijlage zijn opgenomen. Van eenigen mogt het mij echter niet gelukken, anders dan zeer algemeene berigten in te winnen. Waar dezelve dus korter zijn uitgevallen, wijte niemand zulks aan gebrek van belangstelling in hen, wier nagedachtenis ik eer. Elders boden, of gedrukte stukken, of de welwillende mededeeling van de Heeren, Profr. S. J. van de Wynpersse, te Leiden, Ds. Sprenger van Eyk, te Rotterdam, Ds. J. L. Hoog, te Barneveld, mij meerdere Bijdragen aan; gelijk door een' Uwer, mijn Vriend Kist, het berigt is medegedeeld, dat hier van deszelfs Oom, den voortreffelijken Ew. Kist, voorkomt. Ik betuig allen hiervoor mijnen dank, en verzeker hun, dat het mij een aangename taak was, de nagedachtenis hunner overledene Bloedverwanten voor de herinnering terug te roepen.

Ziedaar, wat mij leidde en bestuurde in het opstellen en uitgeven dezer Feestrede. Moge de-

dezelve ons Genootschap niet geheel onwaardig zijn! — Ik heb voor U, mijne Mede-Broeders! mijn hart uitgestort. Welaan, gaan wij voorwaarts op onzen weg, eene onzekere toekomst in, maar toch aan de hand van onzen God. — Blijve nog lang onze Maatschappij dienstbaar aan de zaak des Christendoms! handhave, verdedige zij de Christelijke Openbaring in den geest van Jezus! Blijve Ulieder leven en werkzaamheid daarvoor nog zeer vele jaren gespaard! Worde door ons de belangstelling, niet in dit Genootschap alleen, maar vooral in het eeuwig heil onzer medemenschen, als erfgoed, op onze kinderen overgebragt. — Dat wenscht mijn hart U toe. Mijne Broeders! Vaartwel! zijt Gode bevolen! — Gij kent mij, als

Uw Vriend en Medebroeder,

H. J. ROYAARDS.

Utrecht
d. 23 *Maart*
1836.

HOOG AANZIENLIJK STAATSMAN! 'S KONINGS STAATSDIENAAR VOOR DE ZAKEN DER PROTESTANTSCHE EERDIENST!

HOOGEDEL GESTRENGE, ACHTBARE, HOOGGELEERDE EN WELEERWAARDIGE MANNEN, UIT VERSCHILLENDE STAATS, BURGERLIJKE, KERKELIJKE EN WETENSCHAPPELIJKE BETREKKINGEN, TER BIJWONING VAN DIT FEEST, UITGENOODIGD!

MEDEBESTUURDERS, CORRESPONDERENDE EN VERDERE LEDEN VAN HET GENOOTSCHAP: *TER VERDEDIGING VAN DE CHRISTELIJKE GODSDIENST!*

GELEERDEN, AAN WELKEN DIT GENOOTSCHAP VROEGER EN LATER DEN EEREPRIJS MOGT TOEREIKEN!

EDELE VROUWENSCHAAR! SIERAAD VAN DEZE VERGADERING!

GIJ ALLEN, TOEHOORDERS! UIT ALLE RANGEN EN STANDEN HIER OPGEKOMEN!

Zijt welkom aan deze plaats! Feestgenooten!

Er zijn dagen in het menschelijke leven, die, meer dan anderen, tot herdenken oproepen. Zij zijn die, waar de mensch aan het einde van zekere tijdperken stilstaat, om terug te zien op den afgelegden levensweg, en het dankbare hart tot God in den hemel op te heffen, Die op dat pad de getrouwe Leidsman geweest is. Dat zijn heilige oogenblikken. Dat zijn feestdagen voor het leven. Wee hem, die ze verwaarloost!

Voor elken mensch breken zij aan, waar hij zoodanig tijdperk zijns levens volbragt, waaraan gewoonte of behoefte iets eigenaardigs gehecht heeft. In welk huisgezin is niet het vijftigjarig echtverbond een feestdag voor het geslacht? Maar wanneer dan zoo menige halve eeuw verspild wordt in ijdelheid en nietigheid, en die ge-

gedenkdagen des levens vaak dagen zijn van berouw en zelfverwijt, — dan voorzeker moet de waarde van dien feestdag klimmen bij hem, die zulk een tijdperk mogt wijden aan de ontwikkeling en besteding zijner verstandelijke en zedelijke vermogens, aan het welzijn der maatschappij, aan het heil des vaderlands, aan den bloei van het Godsrijk op aarde. En het is dan geene vervelende dwaasheid, dat de Staatsman en de Geleerde, de Godsdienst- en Volks-leeraar den zeldzamen gedenkdag vieren van een vijftigtal jaren, gedurende welken de edelste vermogens van den mensch zijn toegewijd geweest aan vaderland en kerk en school; en dat Vorst, leerling en staatsman hier feestdagen zien voor dankbare herinnering.

Stemt gij dit toe, Geachte Toehoorders, wat zoudt gij dan meenen van zoodanige gedenkdagen der godsdienstige en letterkundige Maatschappijen? Dáár zijn niet de stoffelijke krachten, maar de hoogere vermogens, de verstandelijke en zedelijke, met ijver en inspanning aangewend; niet van één' mensch, maar de vereenigde werkzaamheid van velen was daar gerigt op één verheven doel, den adel der menschelijke natuur waardig. Ja! dáár is hooger belang, dan bij den afzonderlijken mensch, of in het huisgezin. Dáár

 viert

viert de maatschappij, de menschheid, de godsdienst feest. Daar eischt die vereenigde zamenwerking van de hoogere vermogens bij een aantal menschen, onafgebroken gedurende eene reeks van jaren, dat men stilsta, nadenke, terug zie, God danke!

Heb ik meer noodig om U den feestdag te doen billijken, dien wij heden vieren? Er ligt eene halve eeuw achter ons, sedert het *Genootschap tot verdediging van de Christelijke Godsdienst* is opgetreden. — Het heeft in dat tijdvak al de omwentelingen van Staat en Kerk beleefd; zich binnen en buiten de grenzen des vaderlands uitgebreid; weldadig gewerkt onder het bestuur van den Verlosser, en na vijftig jaren waakt het nog onder het Goddelijke oog, gelijk wij op onzen gedenkpenning hebben uitgedrukt (1). Dat is van den Heere geschied! — En dan moge onze tijd rijk, overvloedig rijk zijn aan zoodanige gedenkdagen van Hoogescholen en Maatschappijën; Bestuurders van dit Genootschap meenden hunnen pligt en hunne vereerende roeping te kort te zullen doen, indien zij dit gedenkwaardige tijdstip van dankzegging aan den Heer der Gemeente, Die wel de hulp van dit Genootschap wilde bezigen, zonder plegtige her-

in-

innering lieten voorbijgaan. Zij voldeden aan den aandrang van hun hart en aan de behoefte des tijds, en de dag van heden is aan dankbare herinnering gewijd.

» Dien dank brengt het Genootschap heden U toe, God en Vader! en Uwen Zoon, den Heer der Gemeente! — Onder Uw oog en bestier werd voor vijftig jaren deze Maatschappij geboren! — Gij alleen waaktet over haar. He zaad, hier uitgestrooid, droeg rijpe vruchten. Gij hebt verstand en hart dienstbaar gemaakt aan de bevordering van Uwe zaak op aarde, en lust gegeven en krachten om te arbeiden, daar het dag was. Vergeef Gij al het gebrekkige, dat haar heeft aangekleefd! Nog staat zij daar, als eene getuige der goddelijke liefde. Zij blijve U aanbevolen! en onze Feestdag zij U welgevallig!"

Had Gij, Feestgenooten! met mij behoefte aan de uitstorting van uw godsdienstig gevoel, gij zijt dan, hoop ik, beter gestemd om dezen gedenkdag te vieren. Ons feest is aan de Geschiedenis gewijd, en zie daar dan het onderwerp van mijne Feestrede, van hetwelk ik niet mag afwijken. — Gij eischt van mij, dat ik U

U rondleide door dat tijdvak, om U deze *Maatschappij in haren oorsprong, aard, karakter, vijftigjarige werkzaamheid en vooruitzigten*, als in een levend beeld, te doen aanschouwen.

Zwaar is deze taak, en — ik schame mij die belijdenis te dezer plaatse niet, — ik wanhoop aan hare vervulling. Want het is geene redenaarspligtpleging, maar de volle overtuiging van mijn hart, wanneer ik U belijde, dat ik met huivering haar heb aangenomen, en huiverend hier ben opgetreden. — O! hoe gaarne had ik elk ander mijner Mede-Bestuurders, liever dan mij zelven, hier zien optreden; maar door uw vertrouwen, Eerwaardige Mede-Bestuurders! daartoe geroepen, vond ik, als tijdelijk Voorzitter dezer Maatschappij, geene vrijheid, mij te ontslaan van hetgene niemand Uwer begeerde. Ik zal dan trachten te doen, wat *mijne* krachten vermogen, en meer zult gij van mij niet vergen. Mijn oog is ook nu op God gerigt! Hij beschame mij niet! En uw toegenegen en tot godsdienstige feestvreugde gestemd gemoed, vooral ook uwe welwillendheid, aanzienlijke Vrouwenschaar! hoore den zwakken Rede-

de-

denaar met toegevendheid aan. — Ik maak er staat op.

Wanneer ik de lotgevallen onzer Maatschappij, gedurende de halve eeuw van haar bestaan, zoo als dezelve grootendeels in hare geschrevene Handelingen staan opgeteekend, of in hare Werken ons openbaar worden, gadesla, dan herken ik daarin drie tijdperken. Het *eerste tijdvak* bevat de tien eerste jaren van ons Genootschap, en daar staat de Maatschappij voor ons in hare geboorte en volle werkzaamheid; — het *tweede* strekt zich van 1795 tot 1810 uit; daar kampt zij met de bezwaren der tijden, maar blijft moedig hare taak vervullen; — het *derde* geeft ons in de laatste 25 jaren het beeld van kracht en leven. Mag het ons gebeuren deze drie tijdvakken doorwandeld te hebben, dan blijven de belangrijke vragen ter beslissing over: wat heeft zij gewerkt in het voorledene? welke is thans hare roeping? welke is voor de toekomst hare bestemming? — Geheel onze beschouwing zal dan aan onze Feestviering eene godsdienstige en dankbare stemming verleenen.

De Geschiedenis van het Genootschap is die der Godgeleerdheid in de Protestantsche kerk, gedurende de laatste vijftig jaren; ja! die van de behoefte der menschen aan Godsdienst, aan geopenbaarde Godsdienst, aan Christendom. Dit oogpunt plaatst onze Maatschappij al dadelijk in den tijd, waarin zij ontstond en leefde.

De achttiende eeuw was eene eeuw van gisting voor geheel Europa. Ook in de zedelijke wereld volgt stilte den storm. De behoefte aan Godsdienst was met de Hervorming ontwaakt, doch al ras hier en daar ingesluimerd in doode vormen en schoolsche leeringen. Maar nu verhief zich een wijsgeerige geest, die het godsdienstig beginsel wilde vervangen, hetwelk sedert de Hervorming in het dagelijksche leven, de Maatschappij en de Staatkunde der Europesche volken was opgetreden. De oorspronkelijke vrijheidsliefde ontwaakte, maar dit heilrijk beginsel sloeg tot overdrijving over. Wijsgeerte verhief zich bij sommigen boven Godsdienst. Losbandigheid achtte men vrijheid te zijn. Dit gevoel, hevig losgebarsten, kende geene grenzen, en nu, van alle banden ontslagen, verhief zich de ijdele, nietige, mensch,

ee-

eenen Icarus gelijk, boven zijne eigen krachten; zag in zijne opgewonden verbeelding alles aan zich en zijne Rede ondergeschikt, daagde ook Godsdienst en Openbaring voor dien regterstoel, en weinig verscheelde het, of hij plaatste zich als op den zetel der Godheid.

Zoo ontstond het ongeloof, dat men *Deïsmus* en *Naturalismus* noemde; want wat niet uit het Christendom is in eene geopenbaarde godsdienstleer, dat is ongeloof. Gij kent die Apostelen des ongeloofs, welke reeds sedert de helft der zeventiende eeuw den aanval begonnen, en dien in de achttiende eeuw voortzetteden, niet als in geregelde slagorde, maar elk op zijne wijze, het Christendom overvallende, van *Sherbury* af tot op *Hume*, *Gibbon*, *Evanson* en *Paine*, die meenden door menschelijke magt te kunnen omverrukken dat gebouw, dat van God was, en op de puinhoopen van het verouderde en door hen verbrijzelde Christendom de Godsdienst der Rede te kunnen stichten.

Engeland — die vruchtbare moeder van al het goede en kwade voor de nieuwere volken, — deelde dit vergif aan *Frankrijk* mede, en hier woedde het toomeloozer rond, omdat

eene

eene materialistische wijsgeerte, die aan de zedelijkheid den doodsteek geeft, in dat zedeloos en verdarteld land ligtelijk voedsel vond, daar de ligtzinnigheid van *Voltaire*, aan de wijsgeerige dweeperij van *Rousseau* gepaard, zich vereenigde met het materialistisch en atheïstisch beginsel. — Maar in die landen had ook het ongeloof zijnen voornaamsten steun. Wel ving *Duitschland* iets van die zaden op, maar minder vruchtbaar was daar de bodem voor dien uitheemschen plant, en toch nog vruchtbaarder dan in ons *Vaderland*, die zetel van christelijke godsdienstigheid. Ook hier lieten enkele stemmen, — schoon meestal van vreemden, — zich hooren, maar zij gingen, als ware het in de verre woestijn, verloren (2).

De mensch toch heeft behoefte aan Godsdienst en Openbaring, en het koele ongeloof voldoet niet aan de eischen van zijn hart. Getuige zij het sterfbed van *Rochester* (3)! — Het liet zich dan niet verwachten, dat het levenloos Naturalismus zich zou kunnen staande houden in beschaafd Europa. Maar niet eensklaps herneemt die behoefte hare regten. Er waren te vele zaden gestrooid, die ook in de christelijke Maatschappij welig ontkiemden. En terwijl het Deismus verstierf, werden vele van deszelfs be-

beginselen door zoogenaamde christelijke Godgeleerden overgenomen. Immers het werd opgevolgd door de *Nëologie*, of de nieuwe Hervorming, wier voorstanders, na de helft der achttiende eeuw, hoe ook verschillende, echter allen een, meer Christelijk gewijzigd, Deismus zochten in te voeren (4).

Nog was dus de strijd van het Deismus niet ten einde gestreden, of er geschiedde een andere aanval op het christendom. Het scheen aan het vrome christelijk geloof, als of een inwendige vijand opstond, daarom welligt nog gevaarlijker, naar mate hij meer eerbied voor Christus en Christendom voorwendde, en dieper in de Christen-maatschappij indrong. Het waren nu geene Wijsgeeren meer, maar Godgeleerden, die meenden, dat het geheele leerbegrip moest herzien worden en gezuiverd van alle tijdelijke en plaatselijke leeringen en voorschriften, en ontdaan van dat Joodsche kleed, waarin Jezus en de Apostelen, (het zij uit voorzigtigheid, het zij dan uit dwaling) het hadden gehuld. Dan eerst, meenden die Godgeleerden, ware het Christendom te verdedigen tegen de wijsgeerige Deïsten. Niet Christus scheen hier de wijsheid Gods te openbaren, maar menschelijke wijsheid bepaalde, wat tot eene godsdienstleer kon behoo-

hooren. — Zoo wilde men volmaaken, wat Jezus en de Apostelen in hunnen tijd niet doen konden, door het Evangelie te zuiveren van alle tijdbegrippen. Dat waande men de hooge roeping der achttiende eeuw! Zij moest, voortzettende, wat Luther en Kalvijn begonnen, eene nieuwe Hervorming invoeren. Zij zoude de volmaakbaarheid van het Christendom aan het licht brengen.

Van die bestrijders des Evangelies was *Duitschland* de vruchtbare zetel. Daar traden *Steinbarth*, *Teller*, *Damm*, *Bahrt* op, gevolgd door eene gansche menigte, wier vereenigingspunt gevonden werd in de *algemeene Duitsche Bibliotheek*, door *Nicolai* te *Berlijn* geopend. Niet zelden sloten zij zich aan de Deïsten aan, of aan de Illuminaten (5), en die beginselen, met geleerdheid en scherpzinnigheid voorgedragen, zoowel in geleerde geschriften, als van den kansel, in Bijbelverklaringen, woordenboeken en volksschriften, werden, door talrijke leesgezelschappen rondgevoerd, als Orakeltaal der achttiende eeuw voorgedragen.

Maar is dit oordeel niet te hard? Waren zij wel bestrijders van het Christendom? — Oordeelt zelven! Wat bleef er over van het

Chris-

Christendom? Een Evangelie zonder Christus! Eene leer der zaligheid zonder rust en vrede des gemoeds! Zedelijke verbetering zonder vergeving en genade! Eene nieuwe Hervorming werd ondernomen, maar geen Luther stond aan de spitse, om de leer der genade en regtvaardiging te handhaven en tegen alle menschelijk gezag in de Godsdienst zich te verzetten. De menschelijke Rede verhief zich, ter toetsing der Openbaring, ook boven goddelijk gezag. Het Christendom trad van deszelfs verhevenen zetel af, en werd, in plaats van eene goddelijke Openbaring, eene menschelijke godsdienstleer.

Zoodanige verschijnselen deden zich op in de Christenkerk van nieuw Europa, na 1765, toen *Steinbarth* optrad. Maar die werking gaf bedachtzame tegenwerking. Gematigder beginselen openbaarden zich tevens. Er verrees ook gelijktijdig eene schare van helderdenkende Godgeleerden, die, voorgelicht door de vorderingen der eeuw, met behulp van Kritiek, Uitlegkunde en Geschiedenis, niet de Evangelieleer, maar wel de bedorven Godgeleerdheid der eeuw, wilden zuiveren van de haar aanklevende scholastiek, en in dezelve Aristoteles, te gelijk met Cartesius en Wolf, verwierpen. Zij werden aangevoerd

door

door *Ernesti* en *Semler;* maar de laatste, zoo geleerd en vrijmoedig, als onvoorzigtig Godgeleerde, was zoowel een zuiveraar der schoolsche Godgeleerdheid, als de voorlooper der nieuwe Hervormers. — Dat voetspoor, door *Ernesti* en anderen gebaand, werd door velen betreden. Gij kent de namen van *Michaëlis*, *Less*, *Döderlein*, *Morus*, *Storr* en de Tubingsche school, vooral een *Seiler*, die, gematigd Godgeleerde, door openlijke Redevoeringen de nieuwe Hervormers bestreed (6).

Zij waren het, die in *Duitschland* de strijdbaan openden; en ziet! het waar, eenvoudig, bijbelsch geloof, gewapend met de hulpmiddelen, en bestraald door het licht der eeuw; de oogen niet sluitende voor de gebreken der Vaderen of des tijds, maar eerbiedig neergeknield voor den Verlosser, als aan den voet van het kruis, steunende op den Bijbel, met het oog ten hemel, — trad daar in strijd op met het ongeloof, dat reeds zoo menige kiem van christelijke godzaligheid onderdrukt had. — Ook *Engeland*, als wilde het openlijk aanvangen te vergoeden, wat de Deïsten bedierven, zag door deszelfs Koning eene prijsvraag uitschrijven over een belangrijk leerstuk (7).

En

En *Nederland!* kon het achter blijven, waar de strijd des gezuiverden geloofs werd gestreden? Nederland! dat meer dan één geslacht had geteeld, hetwelk voor gezuiverd geloof goed en bloed veil had. Neen! het kon, zonder verloochening van deszelfs oorspronkelijk karakter, het ongeloof niet zien veldwinnen en daarbij stil zitten. Waren er te *Stokholm* en *Bazel*, in het noorden en zuiden van Protestantsch Europa, godsdienstige Genootschappen opgerigt, die, uit het Piëtisme geboren, de Protestantsche leer in hare praktische rigting handhaafden (8); de Heer der Gemeente had voor ons Vaderland eene hoogere roeping voorbehouden, om, met inspanning van veler kracht, door eendragt, die magt maakt, het ongeloof te bestrijden. In Duitschland en elders mogten enkele, ook krachtige stemmen, zich doen hooren, tegen de woordvoerders der eeuw; Nederland boogde ook op de school van *Venema*, *Vitringa* en *Schultens.* Maar hier was er meer te doen, — en nu trad, als eene getuige der Nederlandsche Godsdienstigheid, tegen over de nieuwe Hervormers, het *Genootschap* op, welks feestdag wij vieren.

Ik

Ik heb U aan de hand der Geschiedenis op het standpunt geleid, van waar wij den *oorsprong* en het *hoofddoel* dezer Maatschappij beter kunnen beoordeelen. En ik bedrieg mij immers niet, wanneer ik haar als eene zoodanige vrucht des tijds, den stempel dragende van het Nederlandsche karakter, als eene vereeniging des christelijken geloofs tegen over het ongeloof, als eene instelling dus, regt tijdig en overeenkomstig de behoeften van het Protestantisme; ook in de dagen, waarin wij leven, kenschetse? — Die trekken verdienen onze nadere aandacht, waar wij de kleine beginselen gadeslaan, waaruit deze bloeijende Maatschappij is ontstaan.

Voor vrijheid, niet voor losbandigheid, hadden onze Vaderen gestreden. Vrijheid, en geenszins losbandigheid, was de ziel van het Protestantisme in Nederland en onzer Hervormde Kerk. Dat beginsel wilde men op onze Kerkvergaderingen handhaven (9). Kon het anders, of ten tijde, toen de Nederlander gereedelijk de werken vertaalde der nieuwe Hervormers, moest men beducht zijn voor de overplanting dier gevoelens op vaderlandschen bodem? Van daar, dat op de Kerkvergaderingen

gen

gen zich de stem verhief van eerwaardige mannen, toen de werken van *Steinbarth* en *Priestley*, en derzelver onbeschaamdheid tegen het Christendom, eene edele en tijdige verontwaardiging opwekten. Naauwelijks heeft de geleerde *Engelsma Mebius* zich doen hooren tegen *Steinbarths Gelukzaligheidsleer*, of dat woord vond weerklank in de harten van anderen (10). Op de Zuid-Hollandsche Synode, te Gorinchem in 1785 gehouden, »ontstak de brave *Kneppelhout* een vuur van heiligen ijver in aller gemoederen tegen de openlijke en heimelijke versmaders van het Evangelie (11)." Dat woord, op de volgende Synode te *Dordrecht* gebragt, werd van daar aanbevolen aan de overige Klassen en Synoden, ter overweging, of de oprigting van een Genootschap tegen dezelven niet ware aan te raden.

Maar de vrome godsdienstzin wachtte die kerkelijke beraadslagingen niet af. Oogenblikkelijk vereenigden zich met *Kneppelhout* vier andere mannen, Leden dier Vergadering: *Joh. Heringa*, *Adr. van Assendelft*, *Mart. Rummerink* en *Dan. Alb. Reguleth*, en rigteden in Hollands oudste stad eene *Maatschappij* op *van waarheid- en deugdlievende Christenen, ter verdediging van de grondwaarheden der*

Christelijke Godsdienst. — Op eene volgende Vergadering, in 's Hage gehouden, den 16 Augustus, werden de grondslagen meer bepaald gelegd van het *Genootschap ter verdediging van de Christelijke Godsdienst*, en geheel werd hetzelve geregeld den 19 October, — in de week, die thans verjaart, — toen de wetten werden vastgesteld, de naam bepaald van het Genootschap, en in 's Gravenhage de zetel van hetzelve gevestigd (12).

Uit zulke kleine beginselen, gelijk meestal in de maatschappelijke en zedelijke wereld, ontstond het Genootschap. Maar wij miskennen in deszelfs geboorte de werking niet van den tijdgeest. — Het was de eeuw der Genootschappen in Nederland. Zoo vele dichtkundige en letterkundige Vereenigingen openbaarden dit heerschende streven onzer natie. Geen wonder dus, dat gelijktijdig de begeerte ontwaakte om godgeleerde Genootschappen te vestigen, en dat *Stolp* en *Teyler* deze behoefte der eeuw uitdrukten. Geen wonder dan ook, dat als toen de verdedigers van het bestreden Christendom een vereenigingspunt zochten in een, niet wetenschappelijk-godgeleerd, maar

maar veeleer godsdienstig Genootschap (13).
Immers deze karaktertrek kenschetst van den beginne af aan onze Maatschappij. Aan de godgeleerde wetenschap, — meer bijzonder aan de wijsgeerige, of aan de godsdienstkennis, die door vrijheid bloeit (14), — waren de inrigtingen van *Stolp* en *Teyler* gewijd. Hier daarentegen behoefde en bezigde men wel de wetenschap als *hulpmiddel*, maar geenszins als *doel*. Men wilde voor het christelijk geloof den schadelijken indruk weren, dien de nieuwe Hervormers aan het volk gaven, en voelde behoefte aan zulk eene vereeniging, als godsdienstige instelling. Van daar hare praktische werkzaamheid, haar populair voorkomen, hare volksschriften (15).

Stond er nu, gedurende het eerste tijdperk, dit vijfmanschap aan de spitse; Mannen, ook bij al het verschil van denkbeelden, door geleerdheid, gematigdheid en christelijken zin geëerd en geschat in de Nederlandsche kerk, en wier verdiensten, ook hierin, het dankbare Nageslacht vereert; hetzelve voelde al ras behoefte aan meerdere medewerking. En naauwelijks vestigt het zich in 's Hage, of het roept tot zich den Hoogleeraar *Jona Willem te Water* en den

Amsterdamschen Kerkleeraar *Henr. v. Herwerden*, en, na weinige maanden, zijnen ambtgenoot *Hillebrandus Mentes*, nevens mijnen onvergetelijken *Vader.* — Het was dezer vereenigde arbeid, later aan die van *Petrus Sprenger van Eyk* gepaard, die, met ijver, kracht en moed aangegord, biddend en onder opzien tot God hunne taak begonnen en voortzetten, anderen opriepen ter verdediging der waarheid, en met vromen zin het strijdperk openden en regelden (16).

En, Gode zij dank! niet te vergeefs! Wilt gij het opmerken, hoe men de behoeften des tijds had bespied, let dan beurtelings, Toehoorders! *en* op de werkzaamheid en kracht, door het jeugdige Genootschap ontwikkeld, *en* op de toejuiching en aanmoediging, welke het van vele zijden ontving.

Leven en werkzaamheid, ijver en moed, openbaren zich treffend in de geschreven Handelingen dezer Maatschappij. Men bedoelde de vestiging van een middelpunt der Apologetiek in en buiten ons Vaderland, naar de behoeften der tijden. Men wilde de Neologie bestrijden, zonder de scholastiek te verdedigen.

Dit

Dit denkbeeld scheen als *electriek* te werken op velen onder onze Natie. Al ras ontwaakte, vooral in de Hervormde Kerk eene veelzijdig verspreide zucht, om deel te nemen aan dit Genootschap en deszelfs belangen te behartigen, aangemoedigd door de blijken van goedkeuring, door Kerk en Staat verleend. Was toch deze Maatschappij uitgegaan uit den boezem eener Hervormde Kerkvergadering, zij werd van zelve naauwer met die Kerk verbonden, en al ras juichte de Zuid-Hollandsche Synode te Delft, in 1786, haar bestaan toe, en besloot eenparig de geheele vaderlandsche Hervormde Kerk uit te noodigen en ernstelijk te verzoeken om haar op de best mogelijke wijze te bevorderen. Gereedelijk gaven de vaderlandsche Hervormde Synoden, ook die der Waalsche Kerk, aan deze roepstem gehoor (17). — Maar in den tijd, waarin de Staat zoo naauw aan de Hervormde Kerk was verbonden, verbeidde deze Maatschappij niet te vergeefs *Staats-Octrooi* tot hare bescherming (18). En later genoot zij, de eerste van alle vaderlandsche Maatschappijen, de hooge eer, dat hare algemeene jaarlijksche Vergaderingen, meer dan eens door Nederlands *Erfstadhouder*, en eens door den *Erfprins van Oranje*, onzen tegenwoordigen *Koning*, bijgewoond

woond werden, als ten blijke van den naauwen band tusschen Christendom en Oranje (19).

Verre nu was het er van daan, dat Staat en Kerk tegen den geest des volks handelden. De ijver der Bestuurders scheen veeleer weerklank te vinden bij de Natie. Ziet! naauwelijks deed men eene oproeping aan de vrienden van Godsdienst en Christendom, of aanzienlijke en godvruchtige mannen en vrome Christinnen bragten met eene edele opoffering gelden en jaarlijksche toelagen bijeen, om door *honorair Lidmaatschap* den ijver van Bestuurders aan te vuren (20); of beschikten bij uitersten wille aanzienlijke Legaten aan deze Maatschappij (21). Men benoemt *Corresponderende Leden*, gekozen uit de beroemdste en geleerdste Hoogleeraren en Godsdienstleeraars, die aan hetzelve luister bijzetten en hulpe aanbragten. Volgaarne sluiten dezen zich meestal aan; veelvuldige briefwisseling wordt met dezelven aan alle oorden des Vaderlands gevoerd. Zij zijn Bestuurders behulpzaam, niet alleen in de regeling van het Lidmaatschap, maar op niet weinige plaatsen in het opgeven van prijsvragen en het beoordeelen van prijsverhandelingen (22). Van daar zoo vele brieven en plannen, als van alle

kan-

kanten aan het gevestigd Genootschap worden ingezonden. En ziet! in *Amsterdam*, *Utrecht*, *'s Hage*, *Rotterdam* en elders, vormen zich, onder de leiding van Dirigerende Leden, *Departementen* van dit Genootschap, die vooral te *Utrecht*, maandelijksche bijeenkomsten hielden, waarin zij in kleiner kring de belangen van waarheid en Christendom behartigden, plannen opperden, advisen gaven, prijsverhandelingen ter beoordeeling ontvingen. En onder de mannen, wier pogingen in deze Departementen in onze geschrevene Handelingen loffelijk staan aangeteekend, vind ik dan ook te *Utrecht* met namen genoemd: *Meinardus Tydeman*, *Carolus Segaar* en *Will. Laur. Brown.* — *Hunne* namen behoeven geene lofspraak (23)!

Maar niet minder verlangde de ijver van Bestuurders, oplettend op de behoeften der tijden, vooral door *Correspondentie* onderrigt te worden van het geen *buitenslands*, zoowel aanvallend, als verdedigend, omtrent de Christenbelijdenis beproefd werd en geschreven. Buitenlandsche correspondentie, geopend met Engeland, Frankrijk, vooral Duitschland, werd eene der hoofdbemoeijingen. Want daar, waar de aanval tegen het Christendom geschiedde, daar

dáar leefde een nog grooter aantal van mannen; die voorstanders waren eener gematigde en gezuiverde Bijbelleer. Men benoemt een aanzienlijk aantal buitenlandsche Correspondenten, vooral onder beroemde Duitsche Apologeten. Deze, vereerd met het Lidmaatschap, sloten zich meestal gereedelijk aan het Genootschap aan, en niet weinigen waren er onder hen, die plannen en voorstellen opperden, die hunne gedrukte godgeleerde geschriften, of ten geschenke gaven, of opdroegen aan dit Genootschap, terwijl anderen hunne Verhandelingen ter beoordeeling aan dit Genootschap vóór de uitgave inzonden. Zoo bleef het in gestadige verbindtenis met *Erskine*, *Piper*, *Silberschlag*, *Arnoldi*, *Seiler*, *Flatt*, *Schlegel*, *Storr*, *Ewald*, *Keil* en zoo vele anderen, en dit vereenigingspunt verbond Godgeleerden in verschillende landen van Europa.

Door alle deze maatregelen (24) zocht men zich te bekwamen voor de gewigtigste taak, welke het Genootschap van den beginne af zich koos, te weten, het *uitschrijven van Prijsvragen*. — Maar binnen welke grenzen zou men die werkzaamheid bepalen? Men beraadslaagde. — Veel was er te doen voor zulk een Ge-

noot-

nootschap in een' tijd, toen nog geen Zendeling- en Bijbelgenootschap hier te lande bestonden, en daar opende zich een onbestemd verschiet voor hare werkzaamheden — Zou het vooral vreemd geweest zijn in een' tijd, waarin het Genootschap der *Illuminaten* was opgetreden, of toen iets later uit de Allée te *Pyrmont* de *Duitsche Unie* verspreid was (25), indien men zich tegen over de Deïsten in slagorde geschaard had? Maar neen! Wijslijk koos men zich enger grenzen. Men sloot de Deïsten niet uit van die Bestrijders, maar rigtte zich meer regtstreeks tegen de nieuwe Hervormers, die in de Christenkerk als bevorderaars van een rein Evangelie zich voordeden, doch deszelfs grondslagen ondermijnden en leer ontzenuwden. Die inwendige vijanden waren de hedendaagsche Bestrijders, welken zij beoogde (26).

Hen wilde men wél gewapend, doch met open visier; tegentreden en met Christelijken moed bestrijden. Maar onbekrompen en mild waren tevens de beginselen, die werden vastgesteld. Men week dadelijk af van het oorspronkelijk voorstel, om tegen elk godsdiensthonend geschrift een ander te stellen. Die strijd ware omslagtig, vervelend en ondankbaar. Men bepaalde uit-

uitdrukkelijk geene Prijsvragen tegen geheele boeken uit te geven. Men koos eenen korteren en beteren weg, en wilde bij wel geslaagde weerlegging niet één, maar meerdere schrijvers gelijktijdig afslaan, en trachtte daarom niet de schriften, maar veeleer de verderfelijke beginselen, van waar die Hervormers uitgingen, te onderzoeken (27). Te gelijk met de beginselen hield men het oog geslagen op de slotsommen, daaruit afgeleid, en de geloofwaardigheid en Goddelijkheid der Bijbelschriften en der Openbaring, daarin vervat, in verborgenheden gehuld, door voorspellingen en wonderen bekrachtigd; zie daar zoo vele hoofdpunten, die reeds dadelijk, als grondslagen van werkzaamheid, door Bestuurderen gelegd werden (28). Dat bedoelde men in de prijsvragen, die men uitschreef, en in de Verhandelingen, welker keus men aan de Geleerden overliet (29).

Was nu waarheidsliefde het beginsel, dat openlijk door Directeuren werd gehuldigd (30), het Genootschap streefde tevens naar den geest van verdraagzaamheid. — Uitgegaan van eene Hervormde Kerkvergadering, bedoelde het echter geenszins zich angstig binnen de grenzen van één Kerkgenootschap te besluiten. Het

was

was eene *Protestantsche Maatschappij*; en dit woord, in onze dagen zoo hevig aangevallen, staat in onze Gedenkboeken van dien tijd aangeteekend. Immers trad zij met deze allereerste bepaling, als in het leven, op: » de hoofd- » bedoeling zal zijn, de waarheid van de christe- » lijke Godsdienst tegen derzelver hedendaagsche » Bestrijders te bevestigen en te verdedigen, — » zoo verre die de gemeenschappelijke leer der » Protestantsche Christenen, volgens derzelver » Confessiën en Symbolische boeken uitmaakt, — » zonder evenwel de kenmerkende leerstellin- » gen onzer Hervormde Nederlandsche Kerk, wel- » ke in hare Formulieren van eenigheid duide- » lijk zijn bepaald, uit het oog te verliezen, doch » met zorgvuldige vermijding van alle Broederge- » schillen, waaromtrent in gemelde Formulieren » geene bepalingen gemaakt zijn (31)." Hoe mild en onbekrompen werd dit beginsel door den Voorzitter, *Joh. Heringa*, openlijk uitgesproken voor bijna 50 jaren (32), en hoe geregeld en naar bepaald doel werkzaam, trachtte men aan hetzelve te beantwoorden (33)! Ziet! zoo wilde men aan de zedelijke behoeften der Eeuw voldoen, en waken tegen ontzenuwing van het Christendom, zonder daarom elke afwijking van gevestigde kerkleer als gevaarlijke ketterij, of kie-

kiemen van een verfijnd ongeloof, aan te zien! Was het wonder, dat daar, waar een slagboom geplaatst werd tegen de doorbrekende Neologie, Godgeleerden van verschillende gezindheden als Schrijvers uptraden?

Wilt gij blijken, in hoe ver men aan deze beginselen is getrouw gebleven, er ligt eene gansche reeks van Bundels voor ons, grootendeels getuigen van het gezegde. Gij wilt niet, dat ik uwe aandacht vermoeije door dezelve beurtelings te beoordeelen. Ik heb elders (34) openlijk — ook voor den Buitenlander — hulde gedaan aan al de Schrijvers, en ik mag thans slechts uit die groote menigte hier en daar één' noemen, die het gezegde bevestigt.

Toen *Steinbarths Gelukzaligheidsleer* de grondwaarheden van ons Christendom scheen te ondermijnen, toen trad *van Voorst* op (en aan zijne zijde stonden *Mehius* en *Szatmari*) en de eersteling der overwinnaren, dit beginsel aantastende, rukte eene grondzuil der Neologie omver. — Maar nog gevaarlijker welligt was de zoo gretig toen verspreide leer, dat Jezus en de Apostelen zich geschikt hebben naar de dwalingen der Joden. Zoo toch werd alles aan de willekeur der Uitleggeren prijs gegeven. Het ont-

ontging het Genootschap niet. Het riep tot den strijd op, en een andere prijs der overwinning, door het Genootschap uitgereikt, viel aan *Heringa* ten deel. Hij bestreed met gelukkig gevolg die verderfelijke leer der *accommodatie*, en Duitschland hoorde ook in hare taal zijne stem, tegen over die van *Semler* en *Steinbarth*. Hoe! een Genootschap, dat, naauwlijks in het leven geroepen, optrad met de schriften dier beide, toen nog jeugdige mannen, opende het niet het gelukkigst verschiet voor hare toekomst (35)?

Doch niet alleen de beginselen, van welken de Neologen uitgingen, trokken de aandacht des Genootschaps tot zich. Met hunne eigene wapenen wilde men hen bestrijden, met *Kritiek*, *Uitlegkunde* en *Geschiedenis*, zoo vermetel misbruikt om het Christendom te ontzenuwen, zoo weldadig bruikbaar om dien aanval af te weren en door de bijbelsche Godgeleerden gelukkig daartoe gebezigd. Die baan wilde men den Geleerden ook hier openen, overtuigd dat de leer des Christendoms het onderzoek van geleerdheid en scherpzinnigheid niet behoeft te schromen.

Al dadelijk riep men de *Geschiedenis* op, om met hare fakkel voor te lichten op het pad

der

der Bijbelverdediging. Drie Duitsche Godgeleerden behaalden de eerprijs, *Piper*, *Szatmari* en *Möller* deden *of* de overeenkomst en het verschil der vroegere en latere Bijbelbestrijders, *of* het nut, door hen aangebragt, voor de opheldering en bevestiging van het Christendom, — een onderwerp, ook door *Assendelft* behandeld — *of* de oorzaken, kenmerken en gevolgen van het ongeloof der Joden, en daarbij Jezus als voorbeeld in deszelfs bestrijding, kennen; terwijl onze verlichte en gematigde *Allard Hulshoff* de voornaamste oorzaken opspoorde van den opgang der schriften ter bestrijding van de geopenbaarde Godsdienst. En zoo wedijverden dan *Zweden*, *Hongaryë* en *Pruissen* met *Nederland*; de Luthersche en Doopsgezinde Godgeleerde met den Hervormden. Zij bewezen met de daad, dat het doel van Bestuurders niet werd voorbijgezien; maar dat deze Protestantsche Maatschappij een vereenigingspunt voor Europesche Godgeleerden en Apologeten begon uit te maken (36).

Maar hadden de nieuwe Hervormers het snoeimes eener zoogenoemde hoogere *kritiek* gebezigd om uit den Bijbel te ligten, al wat hun mishaagde; het was tijdig, dat dit beginsel werd

aan-

aangetast, en de oordeelkunde terug gebragt binnen hare weldadige grenzen. En wederom trad, reeds in de eerste jaren, een *Heringa* op, met eene Verhandeling, die getuige was van de voorzigtige liberaliteit der Nederlandsche Godgeleerden. Welk eene weldadige werking dit geschrift, mede door Duitschers vertolkt, in die dagen gedaan heeft, behoeft hier geene vermelding (37).

Zal het noodig zijn, dat ik in bijzonderheden trede, ten bewijze, hoe men aangevochten Bijbelboeken en leerstukken handhaafde? Waar *Beckhaus* de echtheid en ongeschondenheid der Profetische schriften, en *van Voorst* het Evangelie van Mattheus bij deszelfs geloofwaardigheid handhaafde, gelijk hij iets later de leer der Goddelijke straffen uitlegkundig bevestigde; — of waar Nederlands Eclectische Wijsgeer, de grijze *Dionysius van de Wijnpersse*, het jeugdige Genootschap kracht bijzette en luister, daar hij (in vereeniging met den Hanoverschen Leeraar *Uhle*,) op Bijbelsche gronden, de leer van Christus Godheid verdedigde, en Engeland zijne stem vernam (38). — Maar neen! hoog schat ik deze en zoovele andere Verhandelingen, ons in de werken van dit Genootschap bewaard, ook niettegenstaande het gebrekkige, dat allen men-

menschelijken arbeid ontsiert, en dat men ook hier opmerkt; doch ik heb reeds meer dan genoeg gezegd, om U het beeld en karakter dezer Maatschappij in dit tijdperk voor den geest te plaatsen, en haar als eene weldadige instelling, overeenkomstig de behoeften der tijden, te doen kennen, en God te doen danken, die zooveel ijver en werkzaamheid inboezemde, en die zoovele mannen, in verschillende landen van Europa, lust gaf en moed om de hoogere vermogens van hunnen geest, om kennis, geleerdheid, vlijt en oordeel aan te wenden ter verdediging van Zijne zaak op aarde, en die haar daartoe bezigde. Ja! Hem zij de dank!

Ik heb U uitvoeriger rondgeleid door dit eerste tijdvak, omdat ik U daarin tevens het beeld en karakter van dit Genootschap moest schetsen. Wij zagen het geboren worden, als eene vrucht des tijds optreden, en in frissche, jeugdige, onvermoeide werkzaamheid, in volle krachtontwikkeling daar voor ons staan. Met dat beeld voor ons zal ik mij korter bij de volgende tijdperken kunnen bepalen, en ik trede met U het *tweede tijdperk* van haar bestaan in,

dat,

dat, naar mijn inzien, een aanvang neemt bij het jaar 1795 en voortloopt tot 1810.

En dit tijdvak, het vertoont ons onze Maatschappij, zoo als zij daar kampt met de bezwaren der tijden. Wie kent de gebeurtenissen niet, die hare werkzaamheid en bloei schenen te zullen stremmen? Immers toen de geest van omwenteling over Europa losbrak, stortte onze aloude Nederlandsche Republiek in, en bij haren val voelden al de stichtingen, aan de Vaderlandsche Kerk verbonden, een schok. Hier brak men de instellingen der Vaderen af. Daar spande men alle krachten in, om uit de puinhoopen te redden, wat nog bestond. Daardoor werd veler aandacht en werkzaamheid van het algemeene afgeleid, of van het kerkelijke op het burgerlijke en staatkundige gerigt. Veler werkzaamheid werd dáár dringend gevorderd. Anderen waren diep verslagen. De deelneming voor de algemeene handhaving des Christendoms moest verminderen door de noodwendige zorg voor het bijzonder kerkgenootschap. Velen, die volijverig geweest waren in de bevordering van het Genootschap door contribuerend Lidmaatschap, moesten, verminderd in inkomsten en bezittingen, zich voortaan aan hetzelve onttrekken.

En zien wij op de inwendige bezwaren; men was in den tuimelgeest der eeuw meer geneigd af te breken, dan op te bouwen. Moest dan niet de veerkracht verlamd worden van een Genootschap, dat sommige hooggeroemde beginselen der eeuw tegenging; en hetwelk zocht te behouden, wat op de puinhoopen, die alom den tijdgenoot omringden, nog goeds en edels en goddelijks te redden was; van een Genootschap, dat, Protestantsch in oorsprong, zich toch meer aan de Hervormde Kerk had aangesloten? — Ja! van daar die verminderde deelneming, die zich nu kenbaar maakte. Van daar, dat sommige woordvoerders der eeuw met een' medelijdenden glimlach neerzagen op een Genootschap, dat nog verouderde leerstellingen, zoo zij meenden, handhaafde; zoodat in dit tijdperk van afbraak en vernietiging, van aanval op stellige leerstukken, een verdedigend Genootschap als in strijd scheen met den voortgang van Europesche verlichting!

Hoe! zou dan reeds de tijdgenoot den ondergang dezer Maatschappij beleven? Neen! de Heere waakte over dezelve. Kampende tegen die bezwaren, blijft zij moedig hare taak vervullen. Hare kracht was niet verbroken.

Ve-

Velen bleven getrouw aan hun Lidmaatschap, en vijftien jaren van gedurige verarming, uitputting en staatsomwenteling, vormden geen tijdvak van omwenteling voor het Genootschap. Velen gevoelden te dringend de behoeften des tijds, dan dat niet mannen van verschillende staatkundige denkwijze, zich, zoowel onder Bestuurders, als onder Leden, zouden hebben blijven verbinden, om één te zijn in Christelijke bedoeling en werkzaamheid. En hoe menig een Geleerde, wien anders welligt lust en aanmoediging zou hebben ontbroken, zag zich hierdoor de gelegenheid geopend, om voor de zaak van Christendom en Godgeleerdheid heilzaam te arbeiden! — Velen onzer beroemdste Godgeleerden traden ook nu met vernieuwden moed in het strijdperk. Bestuurders vooral beseften hunne hooge verpligting, om de overstrooming van wanbegrippen naar hun vermogen tegen te gaan. En naauwelijks waren de eerste schokken geleden, of men werd gewend aan dien toestand van onzekerheid, verandering en omkeering, en alles behield eene meer geregelde werkzaamheid. Buitenlandsche Correspondenten sloten zich soms te krachtiger aan, naar mate hun in eigen Vaderland vele steunsels ontzonken; ofschoon dan ook deze *correspondentie* wel

wel eens bezwaarlijk werd door ontijdige brieven en aanbevelingen van Duitsche Schrijvers, die of inteekening verzochten op hunne werken, of dezelven, door het Genootschap geijkt, wenschten uit te geven, of zelfs onbeschaamd genoeg om eereprijzen durfden vragen. Maar terwijl men dezen wist af te keeren, arbeidde men moedig voort met de heiligste wenschen, en God zegende deze pogingen, en bewaarde ook hier, gelijk elders, eene kern van een redelijk, gezuiverd, Christendom.

Maar bij deze karakter-schets van dit tijdvak behoort ook nog een andere hoofdtrek. — De werkzaamheid kreeg allengs eene meer of min veranderde rigting, en naar den verschillenden aanval bezigde men andere wapenen, gelijk reeds *te Water* openlijk de noodzakelijkheid daarvan verdedigde (39). De leeringen der nieuwe Hervormers sloten zich in dit tijdperk bij sommigen aan een nieuw verschijnsel aan, dat in de wijsgeerige wereld zich opdeed; ik bedoel de *Kritische Wijsgeerte*.

Zoo gunstig toch deze werkte voor de Godgeleerdheid door de vernietiging der scholastiek, vooral door de kritiek, die zij in gang bragt,

bragt, en de schifting tusschen het ware en het valsche; zoo schadelijk was zij, waar dezelve meende aan de reine Rede oppermagtig te kunnen toetsen, wat al of niet in de Openbaring behoorde. Een wijsgeerig stelsel, met toejuiching door velen ontvangen, scheen hier den aanval tegen het Christendom te wettigen, en die aanval werd versterkt, waar de Neologie zich aan dezelve paarde. Men keerde dus in zekeren zin terug tot de vroegere strekking. Immers het Deïsmus was een *wijsgeerige* aanval op het Christendom; die der Neologie was niet van Wijsgeeren, maar van *Godgeleerden*, uitgegaan; thans gaf het verbond van vele kantiaansche Godgeleerden met de nieuwe Hervormers eene veranderde rigting aan de werkzaamheden van dit Genootschap. — Maar reeds de inzage van deszelfs Werken toont ons, dat alleen de kritische Wijsgeerte, in zoover zij door de nieuwe Hervormers gepredikt werd, en dus in betrekking kwam tot de Uitlegkunde, meer dan hare wijsgeerige zijde, de bemoeijingen deelde van deze Maatschappij.

Reeds de algemeene *beginselen*, thans heerschende, werden gewogen en beproefd. — Zoo immers bestreed hen *Regenbogen*, die de stelling weerlegde, dat niet slechts de leerwijze, maar

ook

ook de waarheden des Christendoms allengs moesten veranderen naar de voortgaande denkbeelden der menschen, gelijk hij, aan de zijde van *Lotze*, tegen Deïsten en nieuwe Hervormers, de eenheid der leer van Jezus en de Apostelen betoogde.

Doch werd elders ook de verklaring en uitlegging des Bijbels dienstbaar gemaakt aan de bevordering van de dwalingen der eeuw, men schroomde daarom ook hier dit onderzoek niet. Reeds aan het begin van dit tijdperk zocht *Swaving* de dwalingen af teweren, die uit eene verkeerde toepassing van den allegorischen stijl op de Bijbelschriften voortvloeiden; en wilde men door de *mythische* verklaring de eigenwijsheid der Rede, te gelijk met de behoefte aan Openbaring, bevredigen, nevens anderen verhief vooral *van Hengel* zijne stem, om dezelve zoowel in de verhalen der *opwekking van Lazarus*, als van *Jezus hemelvaart* en *verheerlijking* te bestrijden (40).

Inzonderheid echter zocht men de *bewijzen voor de waarheid en Goddelijkheid van het Evangelie* te bevestigen in een' tijd, waarin de kritische wijsgeerte dezelve ondermijnde. — En niet te vergeefs. Waar het *bewijs*, *uit de wonderen* ontleend, betwijfeld, betwist, bespot werd, daar

daar beproefden, nevens *Möller*, onze *Clarisse* en *Rhijnvis Feith* (welke namen in onze Letterkunde!) hunne tegenspraak, en behaalden den eerprijs. Zij vestigden, van verschillend standpunt uitgaande, de kracht van dit bewijs, gezuiverd van vroegere overdrijving. — Toen nu de kritische zedeleer, bij allen uitwendigen eerbied voor de Christelijke, inwendig hare kracht ontzenuwde, en het *bewijs* ontkende voor de Goddelijkheid des Christendoms, uit *deszelfs zedeleer* ontleend, toen trad wederom *Clarisse* en met hem *Möller* op, en zij stelden in helder licht de hooge waarde des Evangelies voor de praktijk des levens. — Dit leerstellig en zedekundig bewijs werd door *Suringar* geschiedkundig gestaafd uit de lotgevallen der Joodsche Natie, die daarin eene bijdrage leverde voor de Joodsche Geschiedenis (41). — Ziet! zoo werd ook in dit tijdvak de Geschiedenis dienstbaar gemaakt aan de belangen des Christendoms, daar een der ontslapene Bestuurders de belangrijkheid betoogde van het geschiedkundige in het Christendom (42); — *Meijer* de Grieksche en Romeinsche Schrijvers opriep ter bevestiging der lotgevallen van Jezus en de Apostelen, ons in de Evangeliën geboekt; — *Beckhaus* weder optrad om het verstandig ge-

bruik

bruik der Apocryfe boeken des O. T. voor de Bijbelschriften aan te wijzen; gelijk *Folmer* aan de hand der Geschiedenis ontwikkelde, welk denkbeeld men aan de kindschheid der eerste wereld hechten mag (43).

Maar boven al was in dit tijdperk alhier de arbeid der Geleerden op de handhaving van Christelijke leerstukken, op bijbelsche gronden, gerigt; want *uitlegkundige Dogmatiek* kenschetst dit tijdvak des Genootschaps. — Er moge dan hier of daar bekrompen voorstellingen gevonden worden in de Verhandelingen van dit tijdvak; roept u slechts voor den geest, hoe in de handhaving van de gewigtigste leerstukken onzer Protestantsche belijdenis omtrent Jezus Christus en zijne verschillende betrekkingen; de Godheid van den Heiligen Geest; de opstanding der dooden en het laatste gerigt; maar boven al van de leer der verzoening en vergeving onzer zonden, die grondzuil van het Christendom, mannen zijn opgetreden, wier namen genoegzaam zijn, om de waarde hunner verhandelingen te bewijzen. Ik noem nevens een *Heringa*, die ten derden male zegevierend optrad, *Regenbogen*, *van de Wijnpersse*, *Lotze*, *Hesselink*, *Reddingius*, *Benthem Reddingius*, *Overdorp* en *van Hengel*, en onder de Buiten-

tenlanders: *Möller*, *Lang*, *Piper*, *Beckhaus*, *Suringar* en *Meijer*, (44) en gij dankt met mij onzen God en Vader, die waakte over de belangen onzer Christelijke belijdenis.

Doch er is nog een andere karaktertrek dezer Maatschappij, die ik voor dit tijdvak bewaarde, om U dezelve in haar geheel te doen overzien. Ik bedoel hare *werkzaamheid ten nutte van het volk*. Ook hierdoor greep zij in den tijdgeest in, wist zij de toen heerschende denkbeelden dienstbaar te maken aan de bevordering van Christendom en Evangelie, en werd welligt de voorlooper van menige weldadige instelling.

Volksgeest was meer heerschende geworden in dit tijdperk. Bij al de onstuimige overdrijving van dit heilrijk beginsel, kiemde toch uit hetzelve zoo menige weldadige vrucht van volksbeschaving en volksveredeling voort. Wie denkt niet aan de lofwaardige Maatschappij: *tot nut van 't algemeen* en de door haar ingevoerde verbeterde schoolinrigting? — Eene andere telg zag in dit Genootschap het licht. Uit vromen godsdienstzin geboren, lag het in den aard dezer godsdienstige instelling, volksbeschaving door een geheiligd Christelijk beginsel te veredelen. Zoo voelde men dringende behoefte, bij de min be-

schaaf-

schaafde klassen, de Protestantsche en Hervormde leer aan te bevelen, en de zaden van het ongeloof uit te roeijen, die, in zoo vele volksschriften verspreid, de kracht en den troost van het Evangelie der zaligheid en der verzoening aan het hart ontrukten.

Waar deze behoeften des tijds aan Bestuurders niet ontgingen, daar zocht men hierdoor te gelijk de uitwendige belangen des Genootschaps te bevorderen, door voor het volk en de geleerden gezamenlijk te arbeiden; — eene vereeniging van oogpunten, die wel eens bleek hoogst bezwaarlijk te zijn. Zoodanige Verhandelingen nu wenschte men van den beginne af. En toen reeds in 1789, in het Utrechtsche en Amsterdamsche Departement, het plan meer bepaald werd geopperd, om voor den gemeenen man te arbeiden, bepaalde het Genootschap wijsselijk, dat men in deze volksschriften de gevoelens der nieuwe Hervormers zou tegengaan, zonder van hen of hunne leerstellingen te gewagen. — Vermeerderde behoefte gevoelde men later aan dezelve, toen men in sommige volksschriften geene Evangelische Godsdienstleer meende aan te treffen. Daarom werden, in 1798, meer bepaalde maatregelen vastgesteld ter verspreiding van diergelijke Chris-

te-

telijke volksschriften, ten einde in dagen, waarin het Christendom van deszelfs heiligenden en zaligenden invloed bij velen beroofd werd, en plaats maken moest voor de koele uitspraken eener dorre zedeleer der Rede, het hart, ook van mingeoefende Christenen, te sterken in het allerheiligste geloof (45).

In dien geest werkten reeds te voren *Beuzekamp*, *Mebius*, *Jelgersma*, *van Heusden*, *Pannebakker*, *Boing*, *van Eyk*, *Engels*, *Tinga*, *Oosterwijk Hulshof*, in Nederland, zoo wel als *van Lier* op Afrika's zuidkust (46), en in dit tijdperk nevens hen, *Hurau*, *Reneman*, *Eppens*, *Boot*, *Beekhuis*, *Regenbogen*, *Kam*, *van den Broek*, *Kerkhoff*, *van der Willigen* en *Verweij*, die de Bijbellezing en openbare Godsdienst aanbevalen, de huisselijke Godsdienst regelden, of Abraham, Jozef, Agur, vooral Jezus, als zoovele voorbeelden voorstelden; het Gebed des Heeren verklaarden, en de regte betrachting des doods schetsten (47). Deze geschriften, ook in kleiner vorm gedrukt, en door de medewerking van corresponderende Leden verspreid, werkten vaak zeer weldadig in een meer algemeenen kring.

En het is deze trek, die het karakter van dit Genootschap voltooit. Ziet gij het niet; het

was

was eene godsdienstige maatschappij, ter verdediging van de Christelijke Godsdienst, bij geleerden, zoo wel als onder het volk.

Maar welligt droeg ook dit zaad, door hetzelve gestrooid, rijpere vruchten. Want zoo werkte men hier, toen nog geen Zendeling Genootschap in Nederland was gevestigd. Maar toen in volgende jaren bij hetzelve eene afzonderlijke Commissie werkzaam was ter verspreiding van zoodanige godsdienstige Christelijke volksschriften, en toen later het Tractaat-Genootschap, die dochter van het Bijbel-Genootschap, was opgerigt, liet men aan dezelve vervolgens de vervulling over van deze behoefte der eeuw. Hare taak was afgedaan. Zij had gewerkt op de behoeften des tijds. Maar des niet te min bleef men aan het hoofddoel getrouw, rigtte sommige Verhandelingen ook voor min geoefenden in, en vroeg te vergeefs tot dus ver een *Apologetisch Leesboek* voor meer beschaafden (48).

Het Genootschap had dan, gedurende de eerste vijf en twintig jaren, telkens bij de *openbare vergaderingen*, stof van dankzegging aan God, die de pogingen van Bestuurders zegende. Immers van den beginne af aan, hield men

jaar-

jaarlijks in 's Hage eene algemeene vergadering van alle Leden. In dezelve werden de *Aanspraken* gedaan, die zoovele getuigen zijn van den geest in dit Genootschap heerschende, en verslag gegeven van de lotgevallen dezer Maatschappij. Later heeft men van deze gewoonte afgezien (49), en de plegtige dag van heden alleen herinnert ons aan die vroegere instelling.

Onder al zulke bemoeijingen naderde het jaar 1810, wanneer de Maatschappij zich in een vijfentwintigjarig bestaan mogt verheugen, en waarbij wij haar *derde Tijdperk* intreden, dat tot op dit ons feest voortloopt.

Maar dat tijdstip, (wie onzer, die het beleefde, herinnert het zich niet met weemoed?) het was verderfelijk voor Nederland. Want het werd uitgewischt uit de rei der Volken, en de veroveraar der eeuw deed zijnen ijzeren schepter op hetzelve drukken. Schrik en verplettering des gemoeds van rondsom. Met neergeslagen oog ging de Nederlander daarheen. Vervlogen was de roem der Vaderen, en het weemoedig:

»*Vergeet uw afkomst, o Bataven!*" (50)

klonk

klonk hem weldadig in het oor, want hij had geen Vaderland meer hier beneden. — Alleen sloeg hij het oog ten hemel; dáár was zijn Vaderland, en dan herleefde de moed in het hart, en de Bijbel werd zijn steun. — Zou dan eene godsdienstige Maatschappij wanhopen in die dagen? Neen! dubbel gevoelde zij de waarde van Evangelie en Christendom, en de achtingwaardige *Hoog* vierde als toen, kort na onze inlijving in Frankrijk, gedachtenis van derzelver vijfentwintigjarig bestaan. Toen beraamden Bestuurders de wijzigingen, die hunne werkzaamheid moesten ondergaan, en ontwikkelde *van Voorst*, inmiddels als Bestuurder opgetreden, in 1811 de grondstellingen, die bij de voortgezette verdediging van het Christendom, naar het doel des Genootschaps moesten vaststaan, en gaf voor de aanstaande Schrijvers wenken, welke den geest des Genootschaps uitdrukten (51).

Die wijzigingen toch ontstonden uit den voortgang der Godgeleerde wetenschappen en eener onbekrompener en milder wijze van derzelver beoefening, welke van nu af aan meer algemeen veld won en in de Verhandelingen van het nieuwe tijdvak niet dubbelzinnig staat uitgedrukt, gelijk zij reeds het sieraad was van vele der vroegere

Ver-

Verhandelingen, door onze beroemde Geleerden vervaardigd.

Maar niet minder waren die wijzigingen geboren uit de overdrijving dier milde denkwijze en uit de nieuwe Theoriën, die in de Godgeleerdheid opkwamen. — Eerst trapswijze, zeiden wij, herleeft in het hart van den mensch de behoefte aan geopenbaarde Godsdienst, waar het waanwijze verstand die ontkend heeft. Ziet het ook in de verschijnselen der eeuw. Het Deïsmus had grootendeels plaats gemaakt voor de Neologie, en deze week beurtelings voor een meer Christelijk gewijzigd beginsel, voor het Rationalismus. Op denzelfden grond, waarop de Neologie ontstaan was, het misbruik der leer van *Semler* en anderen, kiemde ook het Rationalismus voort, en het was de kritische Wijsgeerte, die hetzelve voedsel gaf en aankweekte. Het ontkende alle *stellige* Godsdienstleer; want dat alles behoorde tot de inkleeding, den vorm der leer, en men wilde het Christendom zuiveren van die inkleeding. Zoo meende men het Christendom te vereëeren, door het meer in overeenstemming te brengen met de Rede. Men eerbiedigde Jezus, niet als een onmiddellijk Godsgezant, maar als een Leeraar der wijsheid. De Rede was de zelfstandige wetgeefster en de

op-

opperste Regter. Bekrompen en kortzigtig noemde men den man, die zich niet zoo hoog verheffen kon, die nog droomde van eene onmiddellijke, goddelijke, Openbaring, van wonderen, Engelen en wat niet al. En welk een *electrieken* schok die naam van bekrompen en kortzigtig geven moest in onzen tijd, waarin velen door krachtspraak en groote woorden worden medegesleept, wie twijfelt er aan?

Rationalist — in den goeden zin van het woord — welk helderdenkend Godgeleerde of Christen, zou dien eernaam willen opofferen? Maar wij spreken van Rationalisten, zoo als zij zich in de Geschiedenis voordoen, die de grondwaarheden des Christendoms ondermijnden en waar zij niet weinig verwierpen, wat den toets van onpartijdige waarheidsliefde en Bijbelzin niet doorstaan kon, en wat als menschelijk bijwerk bij de goddelijke Evangelieleer gevoegd werd, tevens de kern van ons Christendom aantastten, en Christus uit het Christendom wegnamen.

Die beginselen werkten reeds in het vorige tijdperk, want geene ontwikkeling van den menschelijken geest scheidt zich bij jaren af. Doch van stellige wijsgeerige leeringen uitgaande, had-

hadden zij toen een ander aanzien. Hoe meer Deïsmus en Neologie wegkwijnden, des te meer drongen thans sommige van derzelver hoofdstellingen in de schriften der Godgeleerden in. Dezen erkenden wel het Christendom, hetwelk vroeger openlijk werd bestreden, maar het was het Christendom niet van Jezus en de Apostelen.

En hier ontving onze Maatschappij nieuwen spoorslag tot werkzaamheid. Het oog gevestigd houdende op de verschijnselen des tijds, stelde men zich minder voor, alleen deze of gene rigting te bestrijden, welke zich op nieuw vertoonde, dan wel, alles te toetsen, wat de grondwaarheden des Christendoms bestreed, om het even, of het de laatste stuiptrekkende bewegingen der Neologie, of de eerste kiemen van een ontwakend Rationalismus, vertoonde. Hierop had men reeds nu en dan in het vorige tijdperk de aandacht gevestigd en daardoor de Rationalisten bestreden. Maar tegen alle deze rigtingen, bleef men nu vooral met wisselenden uitslag werkzaam, ook na de herleving des Vaderlands, toen *Sluiter* tot moed en vertrouwen opwekte.

Reeds dadelijk werd de gemeenschappelijke twijfel van Neologen en Rationalisten aan het

 be-

bestaan en de werking van Engelen bestreden, en de eerste eerprijs in het derde tijdvak viel wederom aan *Heringa* ten deel (52). Dat begin beloofde veel voor het nu ingeslagen tijdvak; en dat uitzigt heeft niet bedrogen! Immers waar een *van Hengel*, *van der Willigen*, *Valk*, *de Keizer*, *Stronck*, *Donker Curtius*, *Riehm*, *de Geer*, om geene anderen te noemen, den eerprijs wegdroegen, daar verwacht men de slotsommen van geleerd, bezadigd en onbekrompen onderzoek. Ik behoef U ook slechts eenen en anderen trek voor den geest te roepen, om U te herinneren, hoe tijdig en weldadig dit Genootschap ook nu heeft gewerkt.

Huldigde het Rationalismus de grondstelling der kritische school, dat aan de Rede het onbetwistbaar gezag toekomt, om in zaken van Godsdienst te beslissen, ook als den grondslag van deszelfs stelsel; daar trad een *Donker Curtius* op, om de nietigheid dier stelling te betoogen, en handhaafde daarbij zoowel eene onmiddellijke openbaring en een stellig Christendom, als het vrije onderzoek van den Protestant (53). Ondergeschikt aan deze hoofdstelling waren andere leeringen, die door de Rationalisten in

de-

deze eeuw werden verkondigd; sommigen reeds vroeg geopperd en weêrlegd; anderen van lateren oorsprong. — Wenscht gij voorbeelden? Ziet! waar die zuiveraars van het Christendom *Doop en Avondmaal* als voorbijgaande plegtigheden beschouwden in eene Godsdienst, die van dit zinnelijk omkleedsel moest worden ontdaan, daar betoogde *van Hengel* derzelver duurzame waarde voor alle tijden der wereld, en toetste *de Keizer* het gevoelen der bestrijders van een stellig Christendom, die het hoofddoel van Jezus lijden en sterven alleen in zedelijke verbetering, en niet in vergeving der zonden, stelden (54).

Zoo vergeleek *Valk* de stelsels der oude Wijsgeeren met de leer van Jezus in de hoofdtrekken eener Godsdienstleer, die tot 's menschen geluk leiden (55); *van der Willigen*, die de Bijbelleer nopens den staat der zielen tusschen dood en opstanding had onderzocht, verdedigde later zegevierend de Evangelisten tegen de verdenking van strijdigheden in hunne verhalen, en, onvermoeid in zijne werkzaamheid, handhaafde hij aan de zijde van *Riehm*, in een strijdperk, waarin zes en twintig Mededingers optraden, en waarin alle rigtingen der Theologie werden vertegenwoordigd (56), het oogpunt, waaruit

hij meende Jezus lijden in Gethsemané te moeten beschouwen.

Ook tegen den Roomsch-Catholijken aanval wilde men waken. Of handhaafden niet onlangs *Huët* en *Otto* het Protestantisme in deszelfs duurzaamheid tegen over hen, die, uit de wrijving en wisseling van denkbeelden, deszelfs zekeren ondergang meenden te kunnen voorspellen; terwijl de aanval, dien deszelfs vijanden, vroeger zoowel, als in onze dagen, op hetzelve deden, door het zedelijke karakter der Hervormers, en daardoor de Hervorming zelve aan te tasten, door *de Geer* werd afgeslagen (57). — Hoe gaarne wees ik U op de historische schriften van *Seltenreich*, die het bewijs voor de Goddelijkheid des Christendoms uit deszelfs voortplanting en instandhouding, tegen over de miskenning van Engelands beroemden Geschiedschrijver, *Gibbon*, handhaafde; — of van *van der Ploeg*, die beweerde, dat de afkeerigheid van het Christendom geen gegrond vermoeden tegen de waarheid en echtheid van de Christelijke Godsdienst oplevert! Hoe gaarne herinnerde ik U meer uitvoerig de waarde dier Verhandelingen, die in dit tijdperk de *waarheid en goddelijkheid der Bijbelboeken*, naar het oorspronkelijke doel des Genootschaps, zochten

te

te handhaven; waar onze geleerde *Stronck* Davids Psalmen in overeenstemming bragt met zijn leven; een *Dahler* de echtheid en waarde van de boeken der Kroniken, of een *Hauff* van Johannes Evangelie handhaafde, waar *van Heist* de schriften van *Eusebius* bezigde, om het kanoniek gezag van de boeken des N. T. te bevestigen; waar *Fockens* en *Bergsma* de leer van Paulus ontwikkelden (58). — Maar, ik gevoel het, die rijkdom en verscheidenheid der Verhandelingen overweldigt mij, en legt mij gebiedend het zwijgen op; alleen kan ik den wensch niet onderdrukken, dat het nieuwe tijdperk, hetwelk wij heden intreden, rijke bijdragen moge leveren aan het verlangen van Directeuren, om den in onze dagen beurtelings aangevochten en verdedigden Pentateuchus, en de Evangeliën van Mattheus en Lukas in hare eigenaardige waarde, karakter en echtheid verdedigd te zien (59).

En toch mag ik niet onvermeld laten eene afzonderlijke soort van Verhandelingen, te voren aangevangen, thans voortgezet. — Bij de zuivering der Theologie van *schoolsche* vormen, streefde men naar *Bijbelsche* Godgeleerdheid. Dit onderzoek, uitnemend geschikt om in te drin-

dringen in den geest der Evangelieleer, werd echter niet zelden door Rationalisten gedaan. Overtuigd, dat de Evangelieleer geen redelijk en onpartijdig onderzoek schuwt, vroeg het Genootschap de geloofs- en zedeleer, afzonderlijk opgemaakt uit de verschillende schriften des N. V. Het wenschte telkens op den voorgrond en in de schaduw geplaatst te zien, wat in elk dier Bijbelboeken op den voorgrond staat en in de schaduw. En ook deze baan opende zij niet te vergeefs, waarin beurtelings *de Keizer*, *van Tricht*, *van Heiningen*, *Reddingius* en *de Geer* den eerprijs wonnen. Hoezeer zou die verzameling, reeds opgemaakt uit de schriften van Petrus, Paulus en Johannes, in waarde winnen, indien het ons gelukte, ook die der overige Bijbelschriften behandeld te zien, ten einde daarna in een algemeen overzigt de trekken van overeenkomst en verschil, door eene oordeelkundige vergelijking te doen ophelderen (60).

Zoo ontmoeten wij dan, als bij elke trede voorwaarts, ook bij de wisselende behoeften des tijds, ijver en werkzaamheid, en hiertoe van vele zijden aanmoediging. Immers niet zelden leverden, soms ook nog in de laatste tijden,

Cor-

Corresponderende Leden belangrijke prijsvragen in, waardoor zij de aandacht van Bestuurders vestigden op de behoeften des tijds. Maar daarenboven, gelijk vroeger de *Zuid-Hollandsche Synode* dit Genootschap opwekte (61), om naar middelen te doen uitzien, die in het toen heerschend gebrek aan Predikanten bij de Hervormden konden doen voorzien; — waartoe uit een aantal van omstreeks vijftig antwoorden, de geleerde *Swaving* heilrijke wenken gaf, — zoo poogde zij later, op aanvraag van het *Zendeling-Genootschap* (62), de geschikste middelen na te vorschen ter voortplanting van het Christendom onder de aanhangers van Muhamed. Slechts gedeeltelijk slaagde zij bij dit moeijelijke vraagstuk, doch onthield daarom aan het Zendeling-Genootschap de wenken niet, door *Lotze* gegeven.

Doch waartoe langer bij dit tijdperk stil gestaan? Zegt het mij, Toehoorders! Zou ik mij wel bedriegen, wanneer ik meen, dat dit tijdvak niet minder rijk, welligt naar evenredigheid rijker is aan boekdeelen, wier bruikbare waarde geldt, ook in onze dagen? en dat het Genootschap in deze laatste jaren ons het beeld vertoont van kracht en van leven? — Daar staat het

het nog op dezen oogenblik in vollen bloei voor ons, en deze Feestdag zelf is ons de overgang van het verledene in de toekomst.

Het ligt daar achter ons, het Verledene. Het behoort aan de Geschiedenis. — Heden opent zich de Toekomst voor ons oog, en wij treden eene nieuwe halve eeuw in. Maar —, eer wij die trede doen, nog eenmaal een blik rugwaarts geslagen, en het geheele veld overzien, hetwelk wij daar bewandeld hebben. Zoo beantwoorden wij de vraag, die zich onwillekeurig aan ons opdringt: *wat heeft dan toch dit Genootschap in dat verledene tijdvak gewerkt?* en wij worden tevens gestemd om de vragen te beantwoorden: *welke is thans deszelfs roeping? welke voor de toekomst deszelfs bestemming?*

En wanneer dan het grootste deel van Nederlands beroemdste Godgeleerden, vooral in de Hervormde Kerk, of in het bestuur dezer Maatschappij, of in derzelver geschriften, daardoor zijn opgewekt ter handhaving der Evange-

ge-

gelieleer; en wanneer dan menig een, die onder Nederlands eerste Geleerden is opgetreden, aan dit Genootschap de eerste opwekking te danken had, noemt gij dan de vrucht harer werkzaamheid niet reeds hoogst weldadig, vooral in een land, als Nederland, waar men vaak klaagt, dat de Geleerde opwekking mist en aanmoediging? — Voorzeker wij achten ze niet gering; maar er zijn toch nog rijpere vruchten, door haar gekweekt. Daar stond dan, — dit denkbeeld treft ons! — gedurende eene halve eeuw eene vereeniging van mannen, gereed om de zaak des Christendoms te verdedigen. Zij letten op de verschijnselen der tijden; zij bieden een middelpunt aan voor de Apologeten des Christendoms in verschillende landen, en verbinden Geleerden, zoo wel als Christenleden, die belang stelden in de zaak des Evangelies, door een' gemeenschappelijken band. Alom rigt men de aandacht onzer landgenooten op de verdediging van het Evangelie, waardoor vele dwalingen der eeuw niet langer onmerkbaar konden binnensluipen. Hoe menigen ongewapenden verdediger van het Christendom hield dit Genootschap uit het strijdperk terug, en behoedde hem om door zijne zwakheid de goede zaak te bederven! Ja! hoe menig een, wel onbeschaamde,

de, maar ligt gewapende aanvaller werd, bevreesd voor de aanstaande nederlaag, achtergehouden! aan hoe velen zijn de wapenen ontnomen, waarmede zij zich de overwinning beloofden! en voorzeker is bij meerderen nog het vertrouwen geknakt, dat in de magtspreuken dier wijzen in eigen oogen gesteld werd (63).

Ik ontken geenszins de gebreken, die ook onze Maatschappij aankleefden. Haar pogen en haar arbeid was menschelijk werk. Verschil van inzigten en de stand der wetenschap bragt dit mede. Er zijn Verhandelingen, die thans onbruikbaar zijn geworden; maar hebben zij daarom niet in den tijd gewerkt, wat zij werken konden? — Er zijn er, waarin eene meer bekrompene voorstelling der Bijbelleer gevonden wordt, dan welke wij thans, bij den voortgang der godgeleerde wetenschappen, verlangen. Maar strekt het dan dit Genootschap tot oneer, dat het met de vorderingen der eeuw is vooruitgegaan en die niet zelden heeft opgewekt? En ging niet over het algemeen liefde tot de waarheid met den Protestantschen geest van vrij onderzoek gepaard, terwijl men vasthield aan het beginsel van Gods woord? — Men schuwde het licht der eeuw niet, maar ontstak het, zonder door schit-

schittering te willen verblinden. En zoo vinden Geschiedenis, Oordeel- en Uitlegkunde, Patristiek, leerstellige Godgeleerdheid en Zedekunde hare bouwstoffen verzameld in de werken van dit Genootschap; en, laat het ons belijden, Toehoorders! voorzeker ligt in deszelfs werken, en van de beide Zuster-Genootschappen van *Stolp* en *Teyler*, niet het onbelangrijkste deel der Nederlandsche Godgeleerde Letterkunde van latere dagen besloten. Voorzeker heeft het meer dan beantwoord aan de verwachting, welke men bij de eerste oprigting koesterde; en te midden van den Europeschen tuimelgeest, ook in de kerkelijke en wijsgeerig-godsdienstige wereld, zoo menig edel zaad gestrooid, dat ook in latere tijden weldadig gewerkt heeft en voortgaat te werken.

Dat zijn wij, naast God, aan U verschuldigd, *vrome Landgenooten!* die door uw *Honorair of Corresponderend Lidmaatschap*, in de stoffelijke en zedelijke belangen onzer Maatschappij hebt voorzien; die Bestuurders in staat steldet hunne pogingen aan te wenden, of hun behulpzaam waart in derzelver vervulling. Deze Feestdag brengt U den dank toe!

Dat zijn wij U verschuldigd, *Geleerden!* die de vruchten van uwen geest in onze Bundels bewaard ziet; — en dit woord rigt zich onmiddellijk tot U, vroegere overwinnaren in dezen letterstrijd, wier tegenwoordigheid ons feest vereert. — Uwe namen hebben den luister onzer Maatschappij verhoogd, — maar dat meer is, gij hebt gearbeid aan de zaak van den Verlosser. — En de dank van het nageslacht, en de goedkeuring van den Heer der Gemeente, volge ook U in uwe graven, gelijk zoo velen dier reeds ontslapene Geleerden!

Daaraan hebben wij mogen medewerken, geachte *Medebestuurders!* en ons hart dankt er God voor. Ach! waarom hebben wij niet meer gedaan? Hij vergeve het ons! — Daaraan hebt gij mogen arbeiden, volijverige *Sluiter!* die de pen voert voor onze vergaderingen en wiens hulpvaardigheid wij nimmer te vergeefs inriepen.

Maar ik gevoel het, er ligt mij heden een heilige pligt op het hart. — Voor vijf en twintig jaren bragt de brave *Hoog* hulde toe aan de nagedachtenis der Bestuurderen, in het toen

ge-

geeindigde tijdvak ontslapen (64). Ik heb behoefte die hulde te brengen aan de lange reeks van Bestuurders, sedert dien tijd van hier afgelost. Zij staan daar voor mijnen geest:

Johannes Heringa, *Martinus Rummerink*, *Jona Willem te Water*, *Hillebrandus Mentes*, *Thomas Hoog*, *Johannes Hulsius van de Wijnpersse*, *Ewaldus Kist*, *Johannes van Voorst* (65).

Zij rusten van hunnen arbeid, ook hier zoo welmeenend en ijverig besteed. Neen! gij hebt niet te vergeefs ook voor deze Maatschappij geleefd, Edele mannen! Uwe werken volgen U!

En ik heb dáár den naam nog niet genoemd, die heilig zijn mag aan mijn kinderlijk hart; den naam van Hem, wien ook te dezer plaatse eene openlijke hulde te brengen, reine wellust is voor mijne ziel Ik zie er onder U, wien zijn beeld voorzeker nu voor den geest zweeft. Gij hebt hem gekend in zijn' ijver voor dit Genootschap, dat hem veertig jaren lang na aan het harte lag, en welks gang zoo geheel overeenstemde met zijn aanleg en zijne werkzaamheden. Gij hebt hem gekend in zijne gulle rondborstigheid, levendigheid van geest, onvermoeide werkzaamheid, ook hier ter plaatse, en gij duidt het den zoon

niet

niet euvel, dat hij de nagedachtenis des ontslapenen, onvergetelijken, Vaders blijft vereeren. Hij is van hier gegaan. — Verheerlijkte! Kondt gij nederzien in dezen oogenblik op dezen kring, ... — Maar neen! Hemellingen wonen niet op aarde.

Wij zegenen op dezen feestdag uwer aller nagedachtenis en den arbeid, ook hier door U besteed. Wij hebben slechts een wensch: de eeuwigheid schenke Ulieden de zalige bewustheid van het nut, hier door U gesticht!

Allen zijn zij ontslapen, de Bestuurders, die voor vijf en twintig jaren gedachtenis vierden. — Gij alleen staat daar nog in ons midden, achtbare Vader *Noordink!* even als de tachtigjarige eik in het woud, te midden van het meer jeugdig geboomte. God zij gedankt, die U dezen feestdag nog doet beleven! Gij weet, hoe gaarne ik heden van deze plaats uwe stem, — die stem der ondervinding — gehoord had, maar uwe bescheidenheid ontzegde mij dit verlangen! God zegene, waardige Grijsaard! ook de laatste jaren uwes levens! Gij, die ook heden de vertegenwoordiger zijt van een vroeger tijdperk, zijt nog de kroon en het sieraad van on-

onzen kring. Welaan! als door U voorgegaan, treden wij dankbaar en moedig ook de toekomst in.

Voorwaarts dan op onzen weg, Mijne Broeders! Het verledene ligt achter ons. De toekomst wenkt. — Heden roept zij ons plegtig op, om de taak dier ontslapenen voort te zetten en hier te blijven waken ter verdediging des Christendoms.

Zou dat waar zijn? of is dit vermetelheid? Neen! Feestgenooten! Geene vermetelheid, dan alleen, wanneer wij te veel van onzen arbeid verwachtten. Wij laten ons niet afschrikken door de magtspreuken der eeuw. Wel waakt Jezus over zijne Gemeente; wel zal de waarheid zich zelve handhaven, maar door menschen en menschelijke middelen. Wij weten niet, of deze Maatschappij nog wel één steen zal kunnen toebrengen aan den opbouw der Christelijke Kerk, maar de ondervinding eener halve eeuw zegt ons, dat de Heer der Gemeente ook daartoe dit Genootschap heeft willen bezigen. Voorwaarts dan op onzen weg! Mijne Broeders! de toekomst wenkt.

Om voort te gaan? of om heden de Maatschap-

schappij te besluiten? Heeft zij niet hare bestemming bereikt? Verdwenen zijn die hedendaagsche Bestrijders, de Deïsten en Neologen. Leg dan de wapenen neder in den strijd tegen het ongeloof, moedige verdediger van Christendom en Openbaring! uwe taak is immers afgedaan?

Ik ontken geenszins de lichtzijde van onzen leeftijd en ik dank er God voor. Ik ga zelfs verder. — Ik vermoede uit de teekenen der tijden, dat, gelijk de Deïsten weeken voor de Neologen, dezen voor de Rationalisten, en reeds hier en daar het grovere Rationalismus wijkt voor een gematigder vorm, waarin althans de *behoefte* aan stellige openbaring meer bepaald wordt uitgesproken; zoo de Protestantsche Kerk thans meer en meer van het ongeloof terug keert tot het eenvoudige, Christelijke, geloof, hetwelk eindelijk *zal* zegevieren; en bij dat verschiet, straalt de toekomst mij weldadig in de oogen.

Maar zullen *wij* daarom terug treden? — Wij leven in een overgangstijdvak van ongeloof tot geloof; en die overgang teekent zich door eene worsteling van verschillende beginselen.

len. Nieuwe, voor den kleinmoedigen onrustbarende, verschijnselen, doen zich aan den gezigteinder op. Of schijnt niet in vele landen van Protestantsch Europa, — ook in ons Vaderland, — uit dien heerschenden strijd van beginselen en begrippen, eene gisting te ontstaan, die aan beide zijden tot overdrijving leidt? Schijnt niet daardoor onze bewegingsvolle tijd zwanger te gaan van groote gebeurtenissen in het kerkelijke en godsdienstige? En wat wordt er welligt nog in den schoot der toekomst bereid? Welke hedendaagsche Bestrijders treden in zulke dagen van worsteling en strijd niet als op nieuw te voorschijn! Nu het Christelijk geloof schijnt te willen zegevieren, ziet! nieuwe euvelen besmetten het Protestantisme! Worstelt niet nog ongeloof en ligtzinnigheid met bijgeloof en dweeperij, met bekrompenheid, vooroordeel, geestdrijverij, gehoogd door den warmen gloed van verhit godsdienstig gevoel, en door godsdienstijver aangeblazen? Van daar die liefdeloosheid en veroordeelingsgeest! Van daar die zucht om Kerkgenootschappen te scheuren en te ontbinden, gelijk men Rijken en Staten in onze dagen van een scheurt. Hartstogten werken mede, en hoeveel zal er welligt onder het bestuur van Hem,

die onweer en orkanen bezigt, om eene alom ontstokene lucht te zuiveren, nog moeten gebeuren, eer die behoefte aan stellige openbaring zich heeft verwezenlijkt? Wie zegt ons, welke schokken nog zullen gevoeld worden? hoe lang die tijd van gisting, ontwikkeling en worsteling nog duren zal? — welke middelen nog zullen moeten worden aangewend?

En in zulke, veel beslissende, oogenblikken, zouden *wij* onze roeping voorbij zien, en ledige aanschouwers blijven? Neen! evenmin als men den kranke verlaat, waar de ziekte het scheidingspunt schijnt te naderen, wanneer veeleer de zorgvuldigste waarneming van allen, die het ziekbed omringen, waakt over de geringste verschijnselen, ten einde daardoor alle nadeel af te weren, evenmin wijken wij thans terug. — Ook onze leeftijd is krank! — Daarom, mijne Medebestuurders en Leden! willen wij evenmin ondankbaar zijn jegens hen, die dit Genootschap gesticht hebben, die het bevestigden, en het ons overlieten, als eene echt Nederlandsche erfenis. — Wij willen blijven waken, onder het Goddelijk oog!

Voorwaarts dan op onzen weg! De Toe-

komst

komst opent zich. Bij de intrede in de tweede halve eeuw, verbinden wij ons heden plegtig, onder Gods oog, aan de belangen dezer Maatschappij. — Hebt er vrede op, Mijne Broeders!

Lette dan deze vernieuwde Maatschappij op de teekenen der tijden, gelijk onze Voorgangers daarop gelet hebben. Hun voorbeeld sta ons levendig voor den geest. Is de strijd veranderd, dan wijzigen wij ook de verdediging naar den aanval, en wij zoeken, bij blijvende werkzaamheid, het Christendom van die zijde te verdedigen, van waar het wordt aangetast, zonder ons te mengen in de verjaarde twisten van vroegere dagen, welke onrustige gemoederen zoo gaarne in onzen tijd zouden doen herleven. Getrouw aan het beginsel van dit Protestantsche Genootschap, (hetwelk ik openlijk, in den naam mijner Medebestuurders, als het onze verkondig,) blijft het heilige pligt, de waarheid te betrachten in liefde, maar geene broederverschillen op te wekken, die de kern van ons Christendom niet raken. Wij willen — en onze tijden vooral roepen er ons krachtig toe

op — wij willen verdedigen door handhaving en bevestiging der waarheid; niet maar door elken nieuwen aanvaller, zoodra hij daar optreedt, aan te tasten en te verslaan, zoo wij kunnen (66); maar door de Christelijke leer op te helderen en te ontwikkelen, gezonde Bijbelverklaring, reine Evangelieleer, oordeelkundige beoordeeling en schatting der Bijbelboeken aan te kweeken en te bevorderen.

Of zou het ons daartoe aan aanmoediging ontbreken? Neen! reeds geeft de dag van heden ons een gelukkig voorteeken voor de toekomst, waar, als bij den overgang van het verledene in de toekomst, *Vinke* optreedt als overwinnaar (67).

Welaan, dan niet vertraagd, Feestgenooten! Door die beginselen geleid, met dien heiligen moed en zin vervuld, treden wij de tweede halve eeuw van ons Maatschappelijk bestaan in. — Wij treden ze in met het oog op God. Bestuurders! Leden, Geleerden, Begunstigers! » In uwen naam zij ons begin, Heere God! wees » Gij ons genadig! en help Gij ons." — En wanneer wij zullen rusten in het stof, dan moge, na vijftig jaren, het Eeuwfeest onzer Maatschap-

pij

pij dankbare herinneringen opwekken, omdat de strijd tegen het Christendom minder hevig gevoerd wordt! Die toekomst moge het zegel drukken op mijne hoop en verwachting, dat het Protestantismus, ook bij al de onvolmaaktheid van deszelfs toestand, van uit den worstelstrijd van ongeloof en bijgeloof, allengs is terug gekeerd, tot het ootmoedig, bijbelsch, geloof aan Christus en Evangelie!

O God! doe onzen kinderen dien gelukkigen dag beleven!

Ik heb gezegd.

AANTEEKENINGEN.

AANTEEKENINGEN.

Bl. 4. (1) *Gedenkpenning.*

Gelijk Vaderlandsche Gedenkdagen door Gedenkpenningen plegen in de gedachtenis bewaard te worden, zoo scheen ook deze Gedenkdag van het Genootschap zulks te vereischen.

Er bestond reeds sedert bijna vijftig jaren een stempel der Medaille van het Genootschap, die hierbij ten grondslag gelegd werd. — Dezelve is in 1787, naar eene teekening van den Heer *Buis*, te Amsterdam, door *Holtzey* gegraveerd; en wordt nog geroemd als een der beste penningen van dezen Vaderlandschen Kunstenaar. Reeds dadelijk werd deze Medaille op den Titel der Verhandelingen van het Genootschap afgebeeld, tot op het jaar 1811, wanneer men ophield geplaatdrukte Titels te geven. Ter zijde van den titel pleeg eene dichterlijke verklaring der Medaille gelezen te worden, welke, door den Directeur en Secretaris des Genootschaps, *A. van Assendelft*, vervaardigd, hare beteekenis uitdrukt. Ter kenmerking van den geest en der bedoeling van Directeuren voegen wij dezelve hier bij, en zulks te eerder, wijl de stempel, daar-

daarin verklaard, nog de voorzijde van den Gedenkpenning, voor het vijftigjarig feest bestemd, uitmaakt. Zij is van den volgenden inhoud:

Schoon de achtb're Waerheid, hier vertoond in wit gewaed,
Door scherpe pijlen uit den afgrond word' beschoten,
Het waekend oog van Hem, die alles gaedeslaat,
Is eeuwig over haer en haer belang ontsloten.
De Bijbel, 't eeuwig woord van Gods beloftenis,
Geeft licht en vastigheid en moed in doodsgevaeren;
En 't anker van haer hoop, waer door zij veilig is,
Een kalme rust bij 't woên van stormen en van baeren.
Het kruis, waarin zij 't heil van Goëls liefde leest,
Wijst haer vertrouwen op zijn schuldverzoenend lijden:
Het schild van haer geloof versterkt haar ed'len geest,
Hoe zeer geweld en list, vereenigd, haer bestrijden.
De rots der eeuwen, die dit zinrijk opschrift draegt:
De Christus is Gods Zoon, *zal wank'len, nog bezwijken;*
En zou de Godskerk, door die Petra onderschraegd,
Ooit voor den euvelmoed der helsche poorten wijken?
De Christen, aengevuerd door ijver voor Gods eer,
Strijd voor die waerheid, en verdedigt Jezus leer.

In 1788 deed de Directeur *Kneppelhout* het edelmoedig aanbod, de onkosten, die op den stempel gevallen waren, voor zijne rekening te nemen.

Het zijn de gouden en zilveren eereprijzen, die, gedurende vijftig jaren, op dezen stempel geslagen, ter vereering verstrekten van den arbeid onzer Vaderlandsche en Buitenlandsche Geleerden. Een dezer laatsten, de Hoogl. *Dahler* te Straasburg, den gouden eerprijs ontvangende na de bekrooning zijner Verhandeling over de *Boeken der Chroniken* (1829), berigtte, dat hij dezel-

zelve na zijn overlijden bestemd had voor de Akademie te Straasburg. — Weinige jaren na zijne bekrooning is deze Geleerde overleden.

Het scheen dan ook den tegenwoordigen Directeuren voegzaam, dat geen andere stempel moest worden gebezigd, toen men een' Gedenkpenning beraamde ter blijvende herinnering van het vijftigjarig bestaan des Genootschaps. Alleen moest men een nieuwen stempel hebben voor de keerzijde van dezen Gedenkpenning. Op de gewone medaille vertoont de tegenzijde een' eikenkrans, in welks midden de naam van den bekroonden voorkomt, en rondom het randschrift: *Praemium Societatis Haganae pro vindicanda Religione Christiana.* — De Directie besloot, na overleg met de Heeren Mr. *J. C. de Jonge*, *Archivarius des Rijks*, in *'s Hage* die wel de goedheid had eenige ontwerpen mede te deelen, en den Hoogleeraar *P. G. van Heusde*, Prof. te *Utrecht*, tot de volgende inscriptie:

Post. decem. lustra
Deo. auspice
viget
MDCCCXXXV.

welke woorden gelezen worden in het midden van een eikenkrans, met het omschrift: *Societas Hagana pro vindicanda Religione Christiana.* Deze stempel is door den Hr. *van der Kellen*, Graveur aan 's Rijks Munt te Utrecht, vervaardigd, en op deze beide stempels zijn aan 's Rijks Munt aldaar de gedenkpenningen geslagen, die te dezer gelegenheid door het Genootschap aan alle met den gouden eereprijs bekroonde

Schrij-

Schrijvers, als mede aan alle Bestuurders, Corresponderende en Honoraire Leden des Genootschaps zijn uitgereikt.

De afbeelding van dezen penning deelen wij tegen over het Titelblad mede.

Bl. 10. (2) Over de Deïsten en het Deïsmus in verschillende landen, kunnen onze Landgenooten, behalve vele andere werken, vooral nazien LELAND, *Beschrijving van de voornaamste Schriften der Deisten*, Utr. 1765. 3 deelen. — YPEIJ, *Geschied. der Chr. Kerk in de 18 Eeuw*, I, 11. bl. 194 verv. — over de Engelsche Deisten aldaar bl. 210 verv. — over de Duitsche II. 100 verv. — over die in ons Vaderland II. 1 verv. — VAN SENDEN, *Verdediging van Bijbel en Openbaring*, I. 178—326.

Bl. 10. (3) PONTOPPIDAN, *Kracht der Waarheid*, bl. 83. *Leven en sterven van den Graaf van Rochester.*

Bl. 11. (4) Over de nieuwe Hervormers: *Neueste Religions Begebenheiten* 1793, 11 stuk, en daaruit genomen de *Berigten van een groot, maar onzigtbaar, verbond tegen den Christel. Godsdienst*, — als mede de *Berigten betreffende de nieuwe Hervormers in Duitschland*, Utr. 1791 4 deelen, waarin vele belangrijke historische bescheiden en berigten voorkomen. YPEIJ t. a. p. IV. 153—157. 365—378. — VAN SENDEN t. a. p. I. 153 verv.; die de Neologen tot de Rationalisten brengt. Over het onderscheid tusschen de Deïsten en Neologen, zie YPEIJ t. a. p. II. 328. — De grondstellingen en leeringen der nieuwe Hervormers zijn geschetst door

door Joh. Heringa, *Aanspraak*, in het Haagsche Genootschap gehouden, 1787. bl. 43 verv. — in welke schets men bemerkt, uit welk oogpunt dezelven door de Oprigters van dit Genootschap beschouwd werden. De vergelijking van deze schets met de reeks der Prijsvragen, reeds in de eerste jaren uitgeschreven, doet ons zien, hoezeer Directeuren zijn getrouw gebleven aan het doel, door alle leerstellingen, door hen of bestreden, of verdedigd, te doen onderzoeken.

Bl. 12. (5) Ypeij, t. a. p. III. 244, verv. 250 verv.

Bl. 14. (6) Seiler had, behalve door zijne openbare Voorlezingen, tegen de Neologie gehouden, door zijn Journaal: *Gemeinnützige Betrachtungen*, en door zijne Geschriften over de *Godheid van Christus* en *de leer der verzoening*, de Neologie bestreden.

Bl. 14. (7) De Koning van Engeland, wenschende den voortgang der Unitarissen in zijn Rijk tegenstand te bieden, droeg in 1786 aan de Theologische Faculteit te *Göttingen* op de beoordeeling der antwoorden op eene door hem uitgeschrevene Prijsvraag, ten betooge der *waarachtige Godheid van Christus*, waarvoor hij 25 ponden sterlings had uitgeloofd. Reeds dadelijk ondervond deze poging in Duitschland velerlei tegenstand. Maar ook van de 26 Antwoorden daarop ingekomen, werd geene de eereprijs waardig gekeurd. — Zie Ypeij t. a. p. VI. 580. — Te Water, *Aanspraak over de verschillende verdediging des Christendoms, naarmate der verschillende bestrijders*, in de *Verhandelingen van het*

het Haagsche Genootschap 1788. bl. 77 verv. — Zou uit deze mislukte poging welligt aanleiding gegeven zijn tot de Engelsche Overzetting der Verh. van D. VAN DE WIJNPERSSE, *over de Godheid van Christus*, door dit Genootschap bekroond en uitgegeven in 1797.

Bl. 15. (8) Het ontwaakte Piëtisme bevorderde de onderlinge vereeniging en deed behoefte gevoelen aan Genootschappen. Uit hetzelve werden dan ook twee Maatschappijën geboren; het *Zweedsche*, *pro Fide et Christianismo*, in 1771 te *Stokholm* opgerigt, — en het *Duitsche Genootschap te Bazel*, *ter bevordering van de zuivere leer en ware Godzaligheid*, in 1775 ontstaan. Beiden hadden eene *regtzinnige piëtistische* strekking, en verschilden daardoor van ons Genootschap; vergel. TE WATER, aangeh. *Aanspraak*, 1788, bl. 82. — *Acta historico-ecclesiastica nostri temporis*, Th. 73. S. 60—81. Th. 79. S. 769—799.

Het komt ons voor niet ondienstig te zijn, ter betere waardering van den aard, de strekking en de verdiensten van het Haagsche Genootschap, hetzelve te vergelijken met deze beide gelijktijdig opgekomene Maatschappijën, elders in Europa gevestigd; weshalve wij alhier liefst het berigt overnemen, daaromtrent gegeven door YPEIJ, t. a. p. IV. bl. 199 verv. — Hetzelve is van den volgenden inhoud:

Het Stokholmsche Godsdienst Genootschap.

» Aan het *Piëtisme* heeft inzonderheid zijnen oorsprong te danken het *Stokholmsche* Genootschap, bekend onder den

den naam van *pro fide et Christianismo*, en opgerigt ten jare 1771. Hetzelve bestaat uit eenige aanzienlijke godgeleerden en andere personen van verdiensten, die zich met elkander verbonden hebben, om den invloed van het dadelijk Christendom op de harten der menschen verder uit te breiden, en deszelfs bloei, zoo in de openbare kerken, als in bijzondere huizen, te vergrooten en te vermeerderen. De leden zijn alle lieden van beproefde godzaligheid, en tevens lieden van zuivere Evangeliekunde. Zij zijn verstrooid door *Zweden*, *Denemarken*, *Duitschland*, *Engeland*, en zelfs *Amerika*. De binnenlandsche leden, die ten jare 1789. honderd een en twintig in getal waren, zijn verpligt, jaarlijks tweemalen, aan het Genootschap berigt te doen inkomen van den toestand des Christendoms in hunnen oord, van hetgene ter bevordering van deszelfs bloei zoude kunnen strekken, van hetgene de verbetering der scholen en der opvoeding betreft; — en voor het overige steeds anderen op te wekken, om, ter voortzetting van zulk een loffelijk werk, eenig geld of boeken, of wat het ook anders wezen moge, zoo het hiertoe maar dienen kan, bij te dragen. De buitenlandsche leden, welker getal ten jare 1789 vijf en dertig beliep, zijn gehouden, ten minste eens in het jaar, kennis te geven van hetgene hun merkwaardig voorkomt, aangaande den voorspoedigen of nadeeligen staat van het Christendom in hun Vaderland, zoo met betrekking tot het geheel, als ten aanzien van bijzondere godsdienstige personen; — ook aangaande geschriften, betreffende de praktijk des Christendoms, onder hen in het licht verschenen. Door dezen weg is het

het Genootschap in de gewenschte gelegenheid geraakt, om ter bevordering, zoo van het beschouwelijke, als te beoefenen gedeelte des Christendoms, de beste schriften, in de *Zweedsche* taal, uit te geven, die deels oorspronkelijk, deels vertaald zijn. Ten jare 1789. zagen reeds dertig zoodanige geschriften het licht, die allen, in eenen zuiveren Evangelischen smaak vervaardigd, blijken dragen, zoo van de kundigheden der Stellers, als van den ijver voor ware Christelijke Godzaligheid, die het Genootschap bezielt. Men verzekert, dat al deze werkzaamheden, door de goede Voorzienigheid, reeds met het beste gevolg bekroond zijn geworden, vooral in Zweden. Het wapen des Genootschaps is een *Lam*, hetwelk op een *boek*, met *zeven zegelen* voorzien, rust (*)."

Het Duitsche Genootschap te BAZEL.

» Geene mindere vermaardheid heeft, wegens de bevordering van een zuiver *Piëtisme*, tien jaren later, gekregen het *Duitsche Genootschap*, te *Bazel*, *ter bevordering van de zuivere leer en ware godzaligheid* (†), opgerigt door JOHANN AUGUST URLSPERGER, voormaals

(*) Zie over dit Genootschap SCHLEGELS K. G. I. bl. 475—478, en *Annalen der theol. Litt. Beijl.* 1789. bl. 110—111.

(†) Naderhand heeft men dit veranderd in, *ter bevordering van Christelijke waarheid en godzaligheid.* Zie de Voorrede van het I. Deel der *Sammlungen für Liebhaber christl. Wahrheit und Gottselichkeit.*

maals *Senior* te *Augsburg*, ongeveer het jaar 1781; hoezeer ook hetzelve, in meer dan één opzigt, de grondbeginselen van SPENER en deszelfs echte volgelingen, wegens de tegenwoordige gesteldheid der tijden, niet zonder reden, meerendeels uit het oog heeft willen verliezen." —— —— —— —— —— —— ——
—— —— —— —— —— —— —— —— ——

Verder ontwikkelt YPEIJ den *aard en het oogmerk des Genootschaps* aldus:

» Men kan derhalve hieruit genoegzaam afnemen, dat het Genootschap bestaat uit godvruchtige verdedigers der oude Bijbelsche regtzinnigheid, die er openlijk voor uitkomen, dat zij, in hunne harten, het ware Protestantsche geloof bewaard hebben, hetwelk zij in den Bijbel gegrond en bevestigd vinden; terwijl zij daarentegen het meerendeel der nieuwe, zoogenoemde Theologische, ontdekkingen beschouwen als dadelijke ondermijningen van het hecht gebouw der zaligheid. Zij betreuren het, dat in onze dagen de vrijheid van denken, onder de Theologanten, in losbandigheid veraard is; het is uit dien hoofde, dat zij zich, als één eenig man, vereenigd hebben, om zoo verre hunne krachten reiken, tegen den stroom der daaruitvoortvlietende dwalingen, een' stevigen dam te leggen, ten einde dezelve niet, bij verdere uitbreiding, meer onbedachtzame harten overstelpen, en in den draaikolk des verderfs slingeren. Prijzenswaardig doel! Maar hoe dit gelukkig te treffen? Geenszins wil men daaraan dienstbaar maken strijdschriften en wederleggingen, wijl men te regt begrijpt, dat door twistvoeren de waarheid nooit ge-

wonnen heeft, zonder wezenlijk verlies aan eenen anderen kant. Maar men zoekt te werken, overeenkomstig de inrigting van het Genootschap, hetwelk in verscheidene departementen verdeeld is, overal verspreid zijnde door de voornaamste steden van *Zwitserland*, *Duitschland*, *Engeland*, ja zelfs van ons Vaderland (*); — en wel op deze wijze. In ieder departement komen de leden des Genootschaps éénmaal in de maand zamen, wanneer elk den anderen mededeelt, wat hem voor het rijk van den Heiland merkwaardig is voorgekomen, waarvan het belangrijkste aangeteekend wordt. Dit wordt wijders naar het hoofdbestuur te *Bazel*, zijnde dit het middelpunt des Genootschaps, gezonden, waar men weder het gewigtigste uit alle ingekomene berigten verzamelt en een algemeen verslag daarvan doet aan alle bijzondere departementen. Het voornaamste daarvan wordt, van maand tot maand, door den druk gemeen gemaakt. Men is daarmede begonnen in het jaar 1783, er den titel aan gevende van: *Auszuge aus den Briefwechsel der Deutschen gesellschaft thätiger Beforderer reiner Lehre und wahrer Gottseligkeit.* Ten jare 1786, toen er drie deelen van uitgekomen waren, heeft men er liever dezen titel voor willen plaatsen, onder welken het nog heden uitkomt: *Sammlungen für Liebhaber Christ-*

(*) „Mij is echter niet bekend, dat er van het Genootschap eenig departement in eene of andere van onze Vaderlandsche steden gevonden wordt. De leden schijnen dus hier meer verspreid te zijn."

Christlicher Wahrheit und Gottseligkeit (*). De inhoud van deze maandschriften des Genootschaps heeft een tweeledig doel, namelijk: de regtzinnige Bijbelleer des Christendoms het publiek aan te prijzen, en ware godzaligheid, overeenkomstig die leer, in het hart der menschen te bevorderen. Zij zijn geheel ingerigt naar de vatbaarheid van den gemeenen man, en bestaan uit eenvoudige oplossingen van vraagstukken, aanmerkingen over Bijbelplaatsen, biographische berigten van dezen of genen uitmuntenden Christen, fragmenten uit leerredenen, godvruchtige brieven, treffende anecdoten van zonderlinge voorvallen onder de vromen enz. Eenige leden van het Genootschap pogen ook, met de uitdeeling van kleine geschriften en vliegende blaadjes, die veelal brokstukken zijn, uit het eene of andere godsdienstig boek ontleend, een goed zaad van godsvrucht in de harten van het gemeene volk hunnes oords te strooijen, en met Bijbelboeken, inzonderheid de schriften des Nieuwen Testaments, aan de armen ten geschenke te geven, nuttig te zijn." — — — — — — — — — — — — — —

» Het Genootschap verklaart, volstrekt geene gemeenschap te willen hebben met menschen, die wijs willen zijn, boven het gene God ons geleerd heeft in zijne openbaring, en zich op bijzondere verlichting des Geestes willen beroemen."

Over

(*) » In *Duitschland* geeft men er ook wel den naam aan van de *Bazelsche Protocollen.*"

Over de uitbreiding des Genootschaps onder alle Protestantsche gezindheden meldt hij het volgende:

» Deze heilzame vruchten worden geplukt niet slechts van lieden eener bijzondere sekte, maar van godsdienstige menschen, onder verschillende gezindheden, zoo *Lutherschen*, als *Hervormden* en andere *Protestantsche Dissenters.* Want schoon wel het Genootschap, door de verandering der tijden, verhinderd is, de palen zijner verdraagzaamheid zoo verre uittezetten, als SPENER en deszelfs volgelingen hebben mogen doen, gelijk wij hiervoor reeds hebben aangemerkt, is hetzelve echter geheel vrij te spreken van sektezucht, toonende gemeenschap te willen oefenen met alle echte *Protestanten*, van welke godsdienstbelijdenis zij ook zijn mogen, zoo zij maar de hoofdleer des Bijbels, de leer der verzoening, de leer van het oorspronkelijk zedelijk bederf enz., ten grondslag leggen van eenen godzaligen levenswandel, en zich maar, door de zoogenoemde *Neologen* dezer dagen tot ongeloof en dwaling niet laten verleiden en wegslepen (*). De zoodanigen worden tot leden des Genootschaps aangenomen, zonder onderscheid van sekte, blijvende zij hunne vrijheid

(*) « Dus oordeelt het Genootschap over de *Neologen.* Wij gelooven dat velen der *Neologen* iets goeds stichten; maar wij kunnen met hen niet al het oude zoo spoedig verwerpen; en wij betuigen er een' afkeer van te hebben, om den Godsdienst op eenen *Naturalistischen* voet te zetten, of de grondwaarheden van ons allerheiligst geloof in twijfel te trekken." Zie *Nachricht von der Deutsche Gesellschaft, zur Beforderung, enz.*

heid behouden, om over zaken van minder aanbelang, die de bevordering der zaligheid niet hinderen, te denken naar hunne overtuiging. Zoo tracht dan het Genootschap het veilig midden te bewandelen, tusschen bijgeloof en ongeloof, den weg namelijk, van waar ongeveinsd geloof."

Bl. 16. (9) Daartoe strekte een der gewone *lemmata* op onze Hervormde kerkelijke Vergaderingen: *licentious boekdrukken*, waarover steeds gehandeld werd. Hiertegen werd reeds van 1624 af steeds gewaakt, en in 1638 werd op de Utrechtsche en andere Vaderlandsche Synoden verzocht, dat *Visitatores librorum* mogten worden aangesteld; van waar de *Kerkelijke Approbatie*, die verpligtend gesteld werd bij het uitgeven van alle Theologische geschriften (1638), waartoe ook de medewerking der andere Synoden verzocht werd door de Utrechtsche Synode. Later werd aldaar bepaald, dat Predikanten, die iets uitgeven, zonder voorafgaande approbatie, voor de eerste reis van alle Klassikale kommissien, en voor de tweede reis van de dienst zullen zijn gesuspendeerd.

Bl. 17. (10) STEINBARTH (G. S.) *System der reinen Philosophie oder Glückseligkeits-Lehre des Christenthums*, Zull. 1778. (1780, 1786). — STEINBARTH *Phil. Unterhaltungen zür weitern Aufklãring der Gluckseligkeitslehre.* 1782. Beiden zijn in het Nederduitsch vertaald, Amst. 1781. — J. ENGELSMA MEBIUS, *Brieven* van G. N. en V. v. D. behelzende Aanmerkingen over het *zamenstel der zuivere Wijsgeerte, of de leere der ge-*

gelukzaligheid, door den Hooggel. Heer G. S. STEINBARTH, Leeuw. 1785, 1786. III stukjes.

Bl. 17. (11) Woorden van YPEIJ *Gesch. der Christ. Kerk in de* 18 *eeuw*, D. VI. bl. 684.

Bl. 18. (12) Zie over den oorsprong van dit Genootschap het Berigt, voorkomende in de Voorrede, geplaatst voor de Verhandelingen van A. VELINGIUS, C. SEGAAR en C. GAVEL, tegen het *werk van* PRIESTLEY: *Hist. van de verbasteringen des Christendoms.* I Deel. (Ned. Dordr. 1784. 2 Deelen.) 's Hage 1787. — JOH. HERINGA, *Aanspraak, behelzende eene schets van de pogingen des ongeloofs enz.* — met een *Verslag van den oorsprong en de inrigting des Genootschaps.* — in de *Verh. van het Genootschap* 1787. bl. LII—LXIX. — TH. HOOG, *Gedachtenisviering van het vijfentwintigjarig bestaan des Genootschaps.* — in de *Verhand. van het Genootschap*, 1810. bl. 23 verv. — Vergel. YPEIJ t. a. p. VI. 682 verv.

Het blijkt hieruit, (opdat wij hier ter plaatse, tot uitbreiding van het gezegde in den tekst, het een en ander bijbrengen.) dat toen het gewone lemma: *licentieus boekdrukken*, behandeld werd op de Zuid-Hollandsche Synode, te Gorichem in 1785, dit aanleiding gaf tot een voorstel op de eerstkomende Zuid-Hollandsche Synode te Dord, in August. 1785. » of niet behoor- » de aangeprezen te worden de oprigting van een Ge- » nootschap in ons Vaderland ter verdediging van onze » Christelijke Protestantsche Godsdienst, opdat terstond, » na het verspreiden van een het Evangelie honend » geschrift, een prijs werd uitgeloofd op de beste we- » der-

» derlegging van hetzelve." Dit voorstel werd aangenomen en aan de beraadslagingen der Klassen aanbevolen. Immers » men verlangde wel, dat de boekwerken, » tegen dat boek in Engeland of elders uitgekomen, » door eene bekwame hand in onze taal werden over- » gebragt, maar men wenschte tevens, dat er in onze » Vaderlandsche Kerk, van ouds beroemd door vol- » standige aankleving der ware en onvervalschte Evan- » gelieleer, kundige en beproefde mannen voor den » dag mogten komen, om een heilzaam, en in deze » kommervolle tijden van toenemend ongeloof en los- » bandigheid, hoogst noodig tegengift te bereiden, tot » afwending van den schadelijken invloed der zorge- » lijkste dwalingen, in verscheiden uitheemsche en » roekeloos vertolkte schriften, van tijd tot tijd aan » de Natie voorgedragen en opgedrongen."

Dit voorstel en die bedoeling vond oogenblikkelijk bijval. Dadelijk na den afloop der Synodale Vergadedering, den 14 Julij 1786, vergaderden, op aanmoediging van de Heeren Commissarissen Politiek, Mr. *Govert van Persyn*, Raadsheer in den Hoogen Raad, en Mr. *Pieter van de Wall*, presiderend Burgemeester der stad Dordrecht, in een der vertrekken van de Groote Kerk te Dordrecht, de vijf genoemde Leden dier Vergadering, om zamen te raadplegen over het oprigten en vestigen van een Genootschap ter verdediging van de waarheden der Christelijke Godsdienst. Zij benoemden tot hunnen Secretaris Ds. *A. van Assendelft*, die dezen post heeft op zich genomen. Men besloot dan ook, ter bereiking van dit heilzaam oogmerk, te beginnen met het uitloven van prijzen aan de

de Schrijvers der bestgekeurde Verhandelingen tegen het werk van *Priestley*. Zie het *eerste Programma*, bij de uitschrijving dier Verhandelingen tegen *Priestley* in de *Voorrede* voor die Verhandelingen, ald. bl. V en VI, en hier achter overgenomen in de *Bijlagen*, No. 1.

Wijsselijk echter begreep men bij verdere beraadslaging, dat deze weg, door de Synode aangewezen, minder verkieslijk was; waarom men reeds in eene volgende Vergadering, den 16 Augustus 1785, in 's Hage, besloot » dat hetgeen omtrent het boek van Priestley » ondernomen was, zoude worden aangemerkt, als » eene bijzondere verrigting der vijf Leden, die zich » daartoe verbonden hadden, en buiten betrekking tot » het overig werk van het Genootschap, hetwelk zij » stonden op te rigten" (zie Voorrede, b. a. bl. 8 en 9.) Daarom behoort het deel, waarin die Verhandelingen voorkomen, niet tot de Werken des Genootschaps, maar kan veeleer als derzelver Voorlooper beschouwd worden.

Intusschen gelukte deze eerste afzonderlijke proef. Drie Verhandelingen werden met den eereprijs bekroond; die van *A. Velingius*, A. L. Mag. et Phil. et Theol. Doct., en Professor en Predikant te Bergen op Zoom; — van *Carol. Segaar*, Exeges. N. T. linguae Gr. Professor en Predikant te Utrecht; en van *C. Gavell*, Predikant te Goederede, terwijl die van *J. W. Janssen*, Predikant te Paltzdorf bij Gogh, eervol vermeld werd. De uitslag hiervan werd bekend gemaakt in een Programma, (Julij 1786). Zie *Voorrede* t. a. p. bl. IX en X.

Nadat dus, reeds op de tweede Vergadering dier vijf

Le-

Leden (Augustus 1786), dit werk tegen *Priestley* geheel was afgescheiden van de werkzaamheden des nu gevestigden Genootschaps, gaf deze Maatschappij het *eerste* Programma uit (8 Junij 1786), te vinden voor het eerste deel harer Verhandelingen, 1787. bl. XIX verv. Ook dit is hier achter (*Bijlage* 3.) medegedeeld, wijl daaruit de geest van het jeugdige Genootschap vrij duidelijk gekend wordt.

Van nu af aan trad dit Genootschap in het leven op. — Het had zich bij den aanvang genoemd: *Maatschappij van waarheid- en deugdlievende Christenen.* Eerst in de Vergadering, den 19 October 1785, werd de naam vastgesteld: *Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst, bijzonder tegen derzelver hedendaagsche Bestrijderen.* Het was ook in deze Vergadering, dat de Wetten werden beraamd en goedgekeurd, en de zetel van het Genootschap in 's Hage bepaald. — Wel werd, kort hierna, ook te Amsterdam, aan de oprigting van zulk een Genootschap gedacht. Doch door gepaste maatregelen werden deze beide ontwerpen vereenigd. Verg. J. HERINGA, *Aanspraak* t. a. p. 1787. bl. 56.

Bl. 19. (13) Vergelijk hiermede, wat elders door mij is aangevoerd in het *Berigt nopens den oorsprong en aard der in Nederland bestaande Godgeleerde Genootschappen,* — in het *Archief voor Kerkel. Gesch., inzonderheid van Nederland*, D. V. bl. 225 verv.

Bl. 19. (14) Zinsprenk van TEYLERS Godgeleerd Genootschap: *Ware Godsdienstkennis bloeit door vrijheid,*

heid; zie den *Titel der Werken* van Teylers Godgel. Genoots. — en het b. a. *Berigt* bl. 228 — 233.

Bl. 19. (15) » Ofschoon de verdediging der voor» naamste waarheden van het Christendom wel bijzon» der zal moeten bestaan in het wederleggen der te» gensprekeren, wordt echter ook op zulk eene verde» diging toegelegd, die den Christenen verstrekken kan » tot opbeuring en bevestiging in het geloof aan de » waarheden, en wel niet alleen zoo als dezelve voor» werpen zijn van beschouwing en erkentenis, maar » ook invloed hebben op de betrachting ter bevordering » van ware Godzaligheid." — *Voorberigt voor de Prijsverh.* 1787. bl. III. Daartoe strekte dan ook de Prijsvraag, reeds dadelijk uitgeschreven, *over het verband en den invloed van het geloof der Verborgenheden op onze gelukzaligheid*, door *van Voorst* beantwoord, en bekroond uitgegeven, 1787; — die *ter wering van den schadelijken invloed der bestrijding van den Christel. Godsdienst op Ongeleerden*, gelijktijdig uitgeschreven en bekroond in de Verh. van *H. J. Beusekamp* en *A. Ledeboer*; nevens zoo vele anderen.

Bl. 20. (16) Zie de *Lijst der Directeuren*, hier achter in de *Bijlagen* No. 8.

Bl. 21. (17) Zie het Extract uit de Besluiten der Zuid-Hollandsche en Waalsche Synoden, hier achter in de *Bijlagen*, No. 4.

Bl. 21. (18) Ook dit *Staats Octrooi*, d. d. 30 Junij

1787,

1787, deelen wij mede in de *Bijlagen*, No. 5.

Hetzelve werd bij de eerste algemeene Vergadering, 19 Julij 1787, door den Voorzitter I. HERINGA, in zijne Redevoering openlijk vermeld; zie HERINGA, *Aanspraak* 1787. bl. 65, 66, en getuigt van het hoog belang, toen door den Staat in de zaak van Godsdienst en Christendom gesteld.

Bl. 22. (19) Reeds 3 December 1787 betuigde Zijne Doorl. Hoogheid, de Prins Erfstadhouder, en Hare Koninkl. Hoogheid, Mevrouw de Prinses, aan de Commissie des Genootschaps derzelver genoegen over de oprigting van een Genootschap tot verdediging van de Christel. Godsdienst, en gaven de verzekering, dat zij er *eene eer in stellen zouden, om al haar vermogen aante-leggen ter bevordering van de Christelijke, bijzonder van de Hervormde Godsdienst, en van dit Genootschap, hetwelk H. Doorl. en Kon. Hoogheden zouden trachten te beschermen.* (Zie *Geschr. Handel.* 23 April 1788. en TE WATER, *Redevoering* t. a. p. 1788. bl. 84.

Dit woord werd door daden gevolgd. Geene wetenschappelijke Maatschappij in ons Vaderland had nog de eere gehad zulken Doorluchtigen Persoon in hare Vergaderingen te zien, toen zijne Doorluchtige Hoogheid, de Prins Erfstadhouder, reeds in 1788, de algemeene of jaarlijksche Vergadering met zijne hooge tegenwoordigheid vereerde, gelijk vervolgens in de jaren 1789, 1790, 1791, 1793. Ook Zijne Hoogheid, de Heer Erfprins van Oranje en Nassau (onze tegenwoordige beminde Koning) wilde wel op de Vergadering in 1791 tegenwoordig zijn. Zie de *Programmata* dier jaren.

Ook

Ook nu bij de vijftigjarige Feestviering hebben Directeuren niet nagelaten Z. M, onzen geliefden Koning, tot de bijwoning, even gelijk vroeger Hoogstdeszelfs doorluchtigen Vader, uittenoodigen. Z. M. de Commissie des Genootschaps, welwillend ontvangen hebbende, is echter door Hoogstdeszelfs staatszorgen verhinderd geworden deze feestviering bij te wonen.

Bl. 22. (20) Het blijkt uit de eerste algemeene uitnoodiging aan Godsdienstvrienden ter deelneming aan dit Genootschap, (welke wij daarom zullen mededeelen in de *Bijlagen*, No. 2.) uit welke geringe middelen hetzelve is ontstaan, en hoezeer het dus als een voortbrengsel van den tijdgeest is aantemerken.

Deze uitnoodiging ging vergezeld van het eerste Programma voor 1786. *Bijlage* No. 3.

Bl. 22. (21) Onder de *Legaten*, die uit ware belangstelling in de zaak der Bijbelverdediging aan deze Maatschappij reeds vroeg gemaakt zijn, moge loffelijk vermeld worden, dat van den Heer *Z. H. Alewijn*, Heer van Mijnden en de Loosdrechten, Raad en Schepen der stad Amsterdam, ter somme van *f* 8000 — bij deszelfs overlijden, in 1788, door Mevrouw de Weduwe uitgereikt, en openlijk vermeld in de Redevoering van den Hoogl. *J. W. te Water* in 1788. Zie *Verh.* ald. bl. XCI, XCII.

Behalve dat de stempel des Genootschaps door een der Directeuren, den Heer *Kneppelhout*, werd bekostigd in 1787, legateerde de Echtgenoot van den Secreta-

taris en Directeur *A. v. Assendelft*, Vrouwe *Sara a Rooy*, een legaat van ƒ 6000.

Bl. 22. (22) *Corresponderende Leden.*

Gelijk het Bestuur door de Honoraire Leden aanzien aan het Genootschap wenschte bijtezetten, en de belangstelling in de verdediging des Christendoms optewekken, en door het ontvangen van geldelijke bijdragen voor deszelfs bestaan te zorgen; zoo trachtten zij hulp en medewerking te ontvangen van de Corresponderende Leden. Men begreep toch alras dat eene geregelde correspondentie, zoowel binnen-, als buitenlands, meest geschikt zijn zou om Bestuurders voortelichten omtrent de behoeften des tijds, en de beste middelen ter verdediging des Christendoms. Daartoe werd, vooral in de eerste jaren, veelvuldige correspondentie gevoerd, en bleven dan ook corresponderende Leden geenszins in gebreke, voorstellen, Adviesen, Plannen, Verslagen, Berigten, enz. mede te deelen.

Men benoemde ook eenige *Politieke Corresponderende Leden*, waaronder staan aangeteekend de Heeren *Hier. v. Alphen*, *J. Meerman*, *W. E. de Perponcher* en anderen.

Bl. 23. (23) *Departementen van het Genootschap.*

Nadat reeds in April 1786 Corresponderende Leden tot medewerking waren uitgenoodigd, en later meer bepaald aangezocht » ter mededeeling van een, naar hun » inzien, meest voldoend plan om de verdediging van » de voornaamste waarheden van het Christendom meer » al-

» algemeen te maken, zoo op andere wijzen, als inzon-
» derheid door Correspondentie buiten 's lands" (25 April 1787), gaf zulks aanleiding tot verschillende voorstellen.

Onder dezen behoort vooral dat van Ds. *J. van Voorst*, toen Predikant te *Zierikzee*, en corresponderend Lid, later Hoogl. te *Leiden* en Directeur des Genootschaps,
» om in iedere Provincie, of eenige derzelver, eene
» naauwere verbindtenis van Leden te bewerken, die,
» of allen nu en dan zamenkwamen, of eenigen uit
» hen verkozen om gemeenschappelijk te werken, en
» daarvan aan Dirigerende Leden van tijd tot tijd ver-
» slag te doen," (*geschreven Handelingen*, 13 September 1787). — Ofschoon men meende als toen het verder tot stand komen van het Genootschap te moeten afwachten, maakte men echter gebruik van de pogingen reeds hier en daar aangewend door Corresponderende en andere Leden, en werd het werken bij Departementen in commissie gesteld, hetgeen later aanleiding gaf tot verschillende maatregelen.

Reeds in April 1789 bleek het, dat te Amsterdam en Utrecht zoodanige Departementen waren opgerigt. Te Amsterdam hadden Corresponderende Leden hieromtrent voorstellen gedaan; te Utrecht hadden de Leden zich tot maandelijke bijeenkomsten vereenigd, waarin vooral *M. Tydeman*, *C. Segaar*, en *W. L. Brown* zeer werkzaam waren. Beide deelden hunne bedenkingen mede nopens derzelver inrigting en werkzaamheden, ten einde door binnenlandsche Correspondentie het doel des Genootschaps te beter te bevorderen. Van deze beide De-

Departementen werden voorstellen gedaan nopens de vervaardiging eener *Bijbelsche Theologie*, van *Theologische Recensien*, van eene *Theologische Bibliotheek*, het *werken ten nutte van onbeschaafden*, (door het *Utrechtsche* Departement eerst voorgesteld), het doen opstellen van een *Godsdienstig Liederboek*, en anderen; welke ofschoon dan niet door het Genootschap tot stand gebragt, echter welligt denkbeelden hebben doen verspreiden en meer gangbaar gemaakt, die wezen op de behoeften der tijden.

In 1790 waren in *'s Hage*, en kort daarna ook te *Rotterdam* en elders Departementen opgerigt.

Deze Departementen, vooral die van *Amsterdam* en *Utrecht*, waren zeer werkzaam in het adviseren aan Directeuren, soms in het beoordeelen van Prijsverhandelingen en aan het Genootschap toegezondene werken, opperen van plannen, enz.

Doch de uitbreiding des Genootschaps, en de aard der werkzaamheden, deed later de bezwaren gevoelen tegen zoodanige wijze van raadplegen; weshalve na verloop van eenigen tijd een der Departementen adviseerde » dat de Directie van het Genootschap op den duur » zoo veel mogelijk vereenvoudigd behoorde te worden; » en aan Directeuren gelaten; waarom het niet verder » raadzaam geoordeeld werd, op plaatsen, waar geen » Directeur woont, een Departement op te rigten." (*geschr. Hand.*). — Intusschen hadden deze Departementen in den tijd, waarin zij bestonden, niet weinig toegebragt tot bevordering van de belangen des Genootschaps, en een bewijs opgeleverd, hoe welkom en tij-

tijdig voor veler behoeften de oprigting van dit Genootschap in Nederland geweest was, en welk eene belangelooze medewerking velen onzer beroemste mannen daaraan schonken, door liefde tot Godsdienst en Christendom gedreven.

Bl. 24. (24) Onder deze *maatregelen* behoorde ook het overwegen van Voorstellen, door de Corresponderende Leden geopperd, en welke vaak aanleiding gaven tot veelvuldige deliberatien. Zoodanige waren de pogingen, aangewend ter vervaardiging van *Godgeleerde Recensien*, of de uitgave van eene *Theologische Bibliotheek*. Het verdient toch opmerking, dat terwijl eerst in 1803 eene *Bibliotheek van Theologische Letterkunde* ontstond, reeds in 1789 de verwezenlijking van het denkbeeld bij dit Genootschap overwogen werd ter uitgave van eene *Theologische Bibliotheek*.

Dat echter dit denkbeeld opkwam was niet vreemd. Tegen de Neologie was dit Genootschap opgerigt. Deze nu vond haar vereenigingspunt in *de allgemeine Deutsche Bibliotheck* van *Nicolai*, en verspreidde van daar hare denkbeelden door Duitschland. Tijdig dus scheen het voor *dit* Genootschap, een recenserend Tijdschrift, daartegen strekkende, uit te geven.

Reeds in 1786 was door het Correspoderend Lid, Ds. J. STEENMEIJER het voorstel geopperd om door het uitgeven van Recensiën aan het doel des Genootschaps te voldoen. — Gelijktijdig met het Voorstel van Departementen, werd door Ds. J. VAN VOORST, in 1787, het Voorstel gedaan » dat sommige Leden zich zou-

zouden vereenigen tot het schrijven eener *Theologische Bibliotheek* in 't Latijn." Dit Voorstel eischte nadere beraadslaging omtrent de wijze van uitvoering. Het *Utrechtsche* Departement zocht dit plan te bevorderen. De Mede-Directeur H. ROYAARDS was hieraan ijverig werkzaam, vooral door het inleveren van plannen, en vroeger, en in 1792, gelijk reeds, op deszelfs voorstel, eenige beroemde en geleerde Vaderlandsche Godgeleerden werden uitgenoodigd tot het vervaardigen dier Recensien. — Doch opgekomen bezwaren deden van dit plan afzien, en verwekten de overtuiging, dat men niet wel *genootschappelijk* aan zulk een taak kon arbeiden.

Ook van eene kerkelijke zijde was dit voorstel, hoewel geheel anders gewijzigd, ingekomen bij Bestuurders. De *Classis van Delft* en *Delftsland*, het artikel van het *licentieus boekdrukken* behandelende, heeft op de *Zuid-Hollandsche Synode*, in 1792, een voorstel gedaan, » om het Haagsche Genootschap het noodzake-
» lijke en belangrijke te herinneren van een Tijd-
» schrift, dat de zaak van Schrijvers handhaafde, die
» openlijk zijn aangevallen, zoodra zij iets ondernamen
» ten voordeele van de kenmerkende leerstukken der
» Hervormde kerk;" om dus een zoogenaamden Theologischen Recensent der Recensenten te schrijven. — Genoegzame redenen deden Bestuurderen het overnemen van dit plan afwijzen, weshalve dan ook op de Zuid-Hollandsche Synode in 1793 werd berigt » dat
» Deputaten met eenige Leden van het Haagsche Ge-
» nootschap gesproken hebben, welke betuigd hadden,

» dat het Genootschap steeds bedacht was op eene » bondige wederlegging der verderfelijke geschriften, » dan dat zij om gewigtige redenen oordeelden, dat » men aan het Genootschap moest overlaten, welke » middelen daartoe in 't werk te stellen, om deze be» langrijke zaak ten meesten nutte ten uitvoer te bren» gen," waarop dan ook niets naders besloten werd. — (*Geschr. Notulen.*).

Als eene eerste proeve van Recensie, ter bevordering van het doel des Genootschaps, was reeds in 1788 in het Programma aangekondigd, dat het Genootschap onder andere vraagpunten (zie hier achter bl. 105, 106) ook de zilveren Medaille uitloofde » voor eene voldoen» de, bescheidene en duchtig wederleggende, Recensie » van eenig nieuwlings uitgekomen waarheidondermij» nend of godsdiensthonend geschrift." Zie *Programma* van 1788; welk verlangen niet geheel onvervuld is gebleven.

Gelijk nu het Genootschap, of zelf aandachtig gemaakt werd op de behoeften des tijds, of anderen daarop aandachtig maakte, zoo had een der Departementen reeds een' anderen maatregel voorgeslagen en reeds vroeg aangedrongen op de vervaardiging van een *Godsdienstig Liederboek;* hetgeen echter minder tot de taak des Genootschaps behoorde.

Bl. 25. (25) *Illuminaten en Duitsche Unie.* — Het *Genootschap der Illuminaten* werd geacht in Beijeren ontstaan te zijn, en *Weishaupt* was als Stichter, 1786, bekend. Het scheen te dien tijde velen toe, met het Genootschap der Vrijmetselaren meer of min in verband

band te staan, of eene *bijzondere* soort van Vrijmetselaren uit te maken. De Illuminaten echter bedoelden de Christelijke Godsdienst af te schaffen, en het Dëismus of Athëismus in de plaats te stellen. Hoe ook verschillend gewijzigd bij de onderscheiden leden, schijnt toch de *zamenzweering tegen het Christendom* hoofddoel van dit Genootschap geweest te zijn. — Men meent dat hetzelve, veel verbloemende, en door schijnschoone redenen deszelfs gevoelens voortplantende, in de meeste landen van Europa is verspreid geweest, ja zelfs tot in Amerika doorgedrongen. *Bardth* is, zoo men meent, overgegaan tot dit Genootschap, en, volgens sommigen, door hetzelve bezoldigd geweest tot het schrijven van werken ter verbreiding van het Dëismus. In 1784 en 1785 schijnt het door de Beijersche Regering, na vele in het werk gestelde onderzoekingen, opgelost en afgeschaft te zijn. — Zie over het Illuminatisme: *Geschiedenis der Illuminaten.* — *Neueste Religions-Begebenheiten mit unpartijischen Anmerkungen*, uitgekomen sedert 1778, — waaruit ontstaan zijn: *Onzigtbaar Verbond* b. a. en *Berigten omtrent de nieuwe Hervormers*, b. a. — *Der ächte Illuminat.* — *Nachtrag von weitern Originalschriften, welche die Illuminaten Secte betreffen*, 1787. — Vooral YPEIJ, *Gesch.* b. a. II. 290—298 en de daar aangehaalde Schrijvers.

Vervolgens kreeg men na 1784 kennis van een geheim Genootschap: *Genootschap der 22; of de Duitsche Unie, van eene nieuwe geheime orde ten beste der Menschheid*, waarvan de berigten, vooral in 1788, werden uitgestrooid in de *Allée te Pyrmont*, — het groote Duitsche Koffijhuis genoemd. — Dezelve scheenen te

doelen op de bestrijding van het Bijgeloof. — Doch het bleek alras, dat *de afschaffing van de geopenbaarde Godsdienst* hoofddoel was, vooral toen *Bardth*, die de Bestuurder was van dit Genootschap, zelf verklaarde, dat het eindoogmerk was: *de ontkluistering der Menschheid van de banden des Bijgeloofs, en de verheffing der Rede op den regterstoel der waarheid.* (zie BARDTH, *Gesch. und Tagebuch seines Gefängnisses*, IV. *Bijl.* H. T. I. bl. 485 verv.) Het had het *voorkomen* der Vrijmetselaars Maatschappij; had drie graden van Leden, zetelde in Pruissen en Oostenrijk, doch schijnt in 1790, welligt door de gevangenneming van Bardth uiteengegaan. Zie de *Religions Begebenheiten* 1789. bl. 116—146, en *Onzigtb. Verbond*, bl. 14, 45. — de *Bijlagen* en *Berichten omtrent de nieuwe Hervormers* — YPEIJ t. a. p. II. 298—304.

Van lateren oorsprong is het Duitsche Genootschap: *de Orde der Waarheid*, eerst in 1799 bekend geworden. Deze beide Duitsche Genootschappen scheenen dus aanleiding te kunnen geven ter regeling der werkzaamheden van het Haagsche Genootschap, ware het niet, dat men meer de eigenlijke nieuwe Hervormers, dan wel de Deisten, poogde te bestrijden.

Bl. 25. (26) Hoezeer het Genootschap zich dit bepaald doel voor oogen stelde, blijkt genoegzaam uit de beraadslagingen van Bestuurders, dadelijk na de oprigting, in November 1785. Toen door sommige Bestuurders plannen van genootschappelijke werkzaamheid, inzonderheid betrekkelijk de Prijsvragen, werden ingeleverd, droeg een derzelve een gemotiveerd plan

plan voor, waarin vele belangrijke bescheiden en daadzaken werden medegedeeld. en waaruit bleek, hoezeer men de behoeften der tijden en de verschillende rigtingen der Theologie kende. Na deze en andere beraadslagingen werd, als *doel des Genootschaps*, vastgesteld, » *de verdediging van de gewigtigste leerstuk-* » *ken van de Christelijke Godsdienst, bijzonder die,* » *welke in deze dagen door de zoogenaamde Nieuwe* » *Hervormers meest bestreden werden, zonder voor* » *als nog, den kring der bezigheden verder uit te* » *breiden.*"

Hierbij werden dan ook gelijktijdig de ingekomen voorstellen verworpen, om zich met de voortplanting van het Christendom in onze Kolonien, of de bekeering van Joden en Heidenen in te laten, alsmede de verbetering van het ware Christendom in en buiten ons Vaderland; denkbeelden, die echter te dien tijde reeds rijpten, ook in deze Maatschappij.

Dit doel regelde vervolgens den aard der Prijsvragen, en beperkte de werkzaamheid des Genootschaps binnen enger grenzen.

Bl. 26. (27) Reeds in 1786, toen door een der Corresponderende Leden het voorstel aan de Directie gedaan was, of er ook een Prijsvraag tegen *Evanson's* geschrift zou worden uitgeschreven, meende de Directie » dat het beter ware niets tegen hetzelve te onder- » nemen, daar tegen dit werk naauwkeurig gewaakt » werd, zoodat het naauwelijks meer te bekomen was, » waarom het door weerlegging niet behoort levendig » gemaakt te worden, zijnde het te vreezen, dat dezel-

» ve

» ve den leeslust veeleer zou opwekken." (*Geschr. Handelingen*, Sept. 1786.)

De wederlegging van zulke geschriften had aanleiding gegeven tot de oprigting van het Genootschap. Doch alras bemerkte men de mindere doelmatigheid van zoodanigen maatregel. Kort daarna besloot men, reeds in September 1787, » dat men liefst geene Prijs» vragen tegen geheele boeken zou uitschrijven, en » dus ook niet tegen het boek, door den Heer *van Hemert* uitgegeven, *over de eindelijke gelukzaligheid » aller menschen*, (gelijk door een der Corresponde» rende Leden was voorgesteld,) noch ook tegen het » werk van *Steinbarth*, of de *Wolfenbuttelsche Frag» menten*, waartegen reeds veel, zelfs in onze taal, » geschreven is." (*Geschreven Handelingen*, 13 September 1787). — Dit besluit kon te eerder genomen worden, nadat men den arbeid tegen *Priestley's* werk van de Verhandelingen des Genootschaps had afgezonderd. Wat toch later tegen *Eck* en anderen is gedrukt, was meer eene proeve van Recensien, (waarover zie noot 24) dan wel beantwoording eener uitgeschrevene Prijsvraag. — En deze aanmerking strekke tevens ter weerlegging van hen, die in latere dagen, ook in onzen tijd, wel eens meenden, dat het Genootschap deszelfs roeping voorbij zag, door sommige geschriften niet aan te roeren, die de stellige leer des Christendoms scheenen te ondermijnen. Het Genootschap bedoelde de weerlegging van schadelijke *beginselen* en *leeringen*, niet van schriften of Schrijvers.

Deze bepaling sloot echter niet uit, dat het Genootschap de vertaling van nuttige, apologetische, uitlandsche

sche werken in onze taal bevorderde; gelijk door hetzelve de vertaling bezorgd werd van KOPPE's werk; *De Bijbel, een werk der Goddelijke wijsheid*, en anderen. Reeds in 1787 had de Directie bepaald: » dat wanneer eenig » schadelijk boek, in eene andere taal uitgegeven, in » onze taal werd overgezet, het Genootschap zou zor» gen, dat de weerlegging van hetzelve, zoo dezelve be» stond, ook in onze taal aan het Publiek worde me» degedeeld, indien dezelve namelijk bondig genoeg » geoordeeld werd, om doel te treffen." (*Geschr. Handelingen*, 13 September 1787). — Aan dit Besluit is meer dan eens gevolg gegeven, schoon nimmer op naam des Genootschaps. Soms deden ook *Buitenlanders* hieromtrent voorstellen. Zoo stelde de beroemde J. L. EWALD in 1798 aan het Genootschap voor, om zich met Duitsche Christelijke Theologen te verbinden, mits dan ook de Hollandsche schriften in het Duitsch, en de Duitsche in het Hollandsch, werden overgezet. Dit echter kon in de bedoelingen des Genootschaps niet vallen. Men besloot met *particulieren*, gelijk men dit gewoon was, als Corresponderende Leden te onderhandelen, maar meende naar den aard des Genootschaps, niet met eene Duitsche *Vereeniging* zich te kunnen verbinden.

Bl. 26. (28) Deze hoofdleeringen des Christendoms staan als zoodanig uitgedrukt in het Programma van 1786; zie hier achter *Bijlage* No. 3.

Bl. 26. (29) Het blijkt voor elken onbevooroordeelden uit de vergelijking der Programmata, vooral in de cer-

eerste jaren van het Genootschap, welk een *geregeld plan* men meestal volgde *in het uitschrijven van Prijsvragen;* hoezeer men het geheele veld had overzien, dat men wenschte te bewandelen, en bekend was met den aard, de wijze en den omvang van de bestrijding des Christendoms door de nieuwe Hervormers. Men verwachtte in dit Tijdperk Verhandelingen, door Geleerden opgesteld ter opheldering en bekrachtiging der leer, of ter uitbreiding en vermeerdering van Bijbelkennis, waarheidsmin en deugdenlust, (zie Heringa, *Aanspraak* 1787. bl. 61. Daarom zocht men hen eerst in hunne voornaamste sterkte aan te tasten; begon van de hoofdbeginselen, waarvan zij uitgingen, en kwam van daar op de leerstellingen, daarop door hen gebouwd, en de bestrijding van Bijbelboeken en Bijbelsche leerstellingen. — Later, toen de nieuwe Hervormers verdwenen, bleven de gevolgen zigtbaar der leer, door hen gepredikt. Dit wijzigde de werkzaamheid des Genootschaps. — Niet zelden werden, ook in de volgende jaren, vragen herhaald en antwoorden op dezelve bekroond, die vroeger waren uitgeschreven, waarom dezelve niet altijd te beschouwen zijn, als voortvloeijende uit de behoefte van het oogenblik der vernieuwde uitschrijving of bekrooning, maar der tijden, waarin dezelve eerst zijn voorgesteld. Waar Directeuren echter meenden, dat de behoefte aan dergelijke Verhandelingen verdwenen was, plegen zij de te vergeefs vroeger uitgeschreven Prijsvragen in te trekken. Daarom kon de Eerw. *Noordink* in 1801 verklaren, dat de Verhandelingen van drieërlei aard zijn. Sommigen strekten om de nieuwe Bestrijders in hunne ware gedaante te doen kennen; sommi-

migen ter verijdeling van derzelver oogmerken en pogingen; sommigen ter opheldering en verdediging van de voornaamste waarheden der Evangelieleer. (Zie NOORDINK, *Aanspraak*, 1801. bl. XXIII en verv.).

Het kon echter onze verwondering opwekken, dat, vooral in de Prijsvragen van het eerste tijdvak, niet weinigen gevonden werden, die te ruim en daardoor te onbepaald van omvang schijnen, die meer schijnen te vragen, dan in ééne Verhandeling kan worden beantwoord, of althans grondig behandeld. Doch ofschoon zulks van deze of gene vraag moge worden toegegeven, zoo beoordeele men dezelve echter niet uit onzen tijd, waarin de aanval meer ontwikkeld is. — Vroeger viel men, of de Bijbelboeken in het algemeen, of de Profetische Schriften gezamenlijk, aan; van hier die meer omvattende vragen, overeenkomstig den aanval. Later, bij verdeelden aanval, kwamen verdeelde vragen te voorschijn.

Maar *behalve deze*, door de Directie uitgeschrevene, *Prijsvragen*, *liet men* ook *de keus van sommige Verhandelingen aan de Geleerden* zelven *over.* Immers, in 1788, vond het Genootschap goed, tot meerdere aanmoediging van alle buiten- en binnenlandsche Godgeleerden, die lust en bekwaamheid tot het opstellen van vereischte Verhandelingen hadden, eene zilveren Medaille uit te loven voor :

1. » eene welbewerkte Verhandeling over eenig » voornaam Leerstuk, hetwelk in onze dagen » door de zoogenoemde Nieuwe Hervormers bestreden wordt;"

2.

2. » eene bondige wederlegging van eene der dwa-
» lingen, welke door hen thans verbreid worden;"
3. » eene oordeelkundige opheldering en handha-
» ving van eene, of meer, voorname bewijsplaat-
» sen uit het O. of N. T., bekend onder den
» naam van *loca Classica, tegen de nieu-
» were aanvallen of verdraaijingen der heden-
» daagsche Bestrijderen;"*
4. » eene bescheidene en duchtig wederleggende
» Recensie van eenig nieuwlings uitgekomen
» waarheid ondermijnend of godsdiensthonend
» Geschrift;"
5. » of wel een wel gepast Vertoog over een gewig-
» tig stuk van de beoefenende Godgeleerdheid."

Gedurende 25 jaren werd deze maatregel in stand gehouden, en vele der in de Werken van het Genootschap voorkomende Verhandelingen zijn daaraan derzelver aanwezen verschuldigd. Bij de viering van het vijf en twintig jarig bestaan des Genootschaps, bepaalde men » dat het Genootschap voortaan geene grootere of kleinere Verhandelingen meer wachten zou over onderwerpen, *door de Schrijvers zelve naar goedvinden verkozen*, dezulke alleen uitgezonderd, welke, zonder uitzigt op een eereprijs, door Corresponderende, of andere, Leden mogten worden ingezonden, ten gebruike, zoo veel Directeuren bij de toen aangenomene werkorde zouden gepast oordeelen, in de *Nieuwe Verhandelingen van het Genootschap.*

Dit laatste gaf ook mij vrijmoedigheid in 1821 eene, tot eigen oefening vervaardigde, Verhandeling *over den geest*

geest en het belang van het boek: Daniel, met verzegeld billet bij het Genootschap in te zenden, waarop een besluit viel, gunstiger, dan ik mij had durven voorstellen, toen dezelve door de Directie bekroond en uitgegeven werd in de Verhandelingen van 1821.

Bl. 26. (30) H. Royaards, *Aanspraak over de liefde der waarheid, als het zekerste behoedmiddel in de leer van den Godsdienst*, — in de Verhandelingen van het Genootschap, 1793.

Bl. 27. (31) Deze bepaling hebben wij woordelijk overgenomen uit de geschreven Handelingen onzer Maatschappij, zoo als zij reeds op den 19 April 1786 zijn opgeteekend, en in de algemeene *Inleiding* voor de eerste Handelingen voorkomen; almede uit het *Octrooi der Staten van Holland;* zie *Bijlage* No. 5. Na de vaststelling dezer bedoeling heeft men zich onledig gehouden met de bepaling der werkzaamheden. — Men vindt dezelve grootendeels terug in het eerste Programma van 1786, alwaar echter dit *Protestantsche* karakter niet minder ruim staat uitgedrukt, daar er gelezen wordt: » zoo als die van de Christenen, beoordeeld » volgens derzelver Confessien en symbolische boeken, » gemeenschappelijk erkend worden; — zonder evenwel uit het oog te verliezen de leerstellingen, welke » in de Hervormde kerk als karakteriserende duidelijk » bepaald zijn, met vermijding van alles, waaromtrent » in dezelve geene bepalingen gemaakt zijn." — Zie de *Verhandelingen* van 1787. bl. XX en XXI. Hier achter *Bijlage* No. 3.

Met

Met deze bepaling dient vergeleken te worden, wat in hetzelfde Programma van 1786 (zie *Bijlage* No. 3.) iets vroeger gelezen wordt: » Ofschoon men nu, ten » opzigte van gevoelens, die geen indrang doen op de » grondleer der zaligheid, verpligt is alle verdraag- » zaamheid te oefenen, en te zorgen, dat wegens de- » zelve geene nieuwe verdeeldheden en scheuringen » verwekt worden, is het echter geheel anders gele- » gen met zulke leeringen, die de gronden van het » Christendom, zoo als dezelve door Jezus en zijne » Apostelen zijn gelegd, of in 't geheel, of ten deele on- » dermijnen."

Bl. 27. (32) Joh. Heringa, *Aanspraak* 1787. bl. 57 en 58, die deze hoofdbedoeling eveneens opgeeft (bl. 58) en daarbij laat voorafgaan, dat de » Bestuur- » ders van dit Genootschap — wetten hebben beraamd » en vastgesteld, — en zich — verbonden, om de voor- » name hoofdbedoeling van dit Genootschap bestendig- » lijk in het oog te houden, en geene anderen, ooit » ofte ooit, als Medebestuurder aan te nemen, dan » die zich daartoe — verpligten wil."

Bl. 27. (33) Zie het boven aangeteekende, noot 29.

Bl. 28. (34) In het *Overzigt der Theologische Geschriften, door de in Nederland bestaande Godgeleerde Genootschappen uitgegeven*, — te vinden in het *Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, inzonderheid van Nederland*, Deel V. bl. 217—206; — oorspronkelijk ten behoeve van den Buitenlander bewerkt, op ver-

verzoek mijner hooggeschatte vrienden; de Hoogleeraren *Gieseler*, te Göttingen, en *Ullmann*, te Halle, en door hen medegedeeld in ULLMANN u. UMBREITS *Theol. Studien und Kritiken* 1834. II s. 409—475.

Bl. 29. (35) Zie beide Antwoorden in de *Verhandelingen* der jaren 1787 en 1789.

Bl. 30. (36) Zie de *Verhandelingen van het Genootschap*, 1788, 1790, 1791, 1795. — De Redevoering van VAN ASSENDELFT, 1789. — *T. G. Piper* was Luthersch Hoogleeraar te Greiphswald in Zweedsch Pommeren; *M. Pap Szatmari*, Hervormd Hoogleeraar in Hongarijen, *A. W. P. Möller*, Hervormd Hoogleeraar te Duisburg in Pruissen; *Allard Hulshoff*, Leeraar bij de Doopsgezinden te Amsterdam.

Bl. 31. (37) *Verhand. van het Genootschap*, 1790.

Bl. 31. (38) Aldaar 1793, 1788, 1794, 1793.
Gelijk de beide Verhandelingen van *Jod. Heringa* in het Hoogduitsch vertaald werden, zoo viel eene Engelsche Vertaling aan de Verhandeling van *Dionys. van de Wynpersse* te beurt.

Bl. 36. (39) *Aanspraak* in de *Verh.* 1788.

Bl. 38. (40) *Verh. van het Genootschap* over 1801, 1798, 1808, 1809.

Bl. 39. (41) Aldaar 1800, 1803, 1809.

Bl.

Bl. 39. (42) *Aanspraak* van H. ROYAARDS, 1807.

Bl. 40. (43) *Verhand.* 1797, 1806, 1807.

Bl. 41. (44) Aldaar 1797, 1798, 1804, 1805, 1808, — en van de Buitenlanders 1797, 1798, 1804. Zie over dezelve het b. a. *Overzigt* in het *Archief voor Kerkel. Geschied.*, Deel V. bl. 265, volg.

Bl. 43. (45) *Volksschriften voor Ongeleerden.* Daar deze Maatschappij ontstaan was, niet regtstreeks als eene wetenschappelijke, maar veeleer als eene godsdienstige inrigting, bedoelde men reeds vroeg de *praktische* werkzaamheid van dit Genootschap. Dit denkbeeld lag in den geest des tijds, en hoe meer hetzelve en rijpte, en *veelzijdig* ontwikkeld werd, des te meer partij kon men van hetzelve trekken, om het te veredelen. Daarom beoogde men hier de Protestantsche Kerkleer, ten nutte van het Algemeen, aan te bevelen, en daardoor ook het volk te wapenen tegen de Neologie dier tijden.

Reeds in 1788 werd door Prof. M. TYDEMAN, wegens het Utrechtsche Departement voorgesteld: » het werken » ten nutte van mingeoefenden, vooral ook door het » opstellen van eenvoudige en duidelijke Verhandelin- » gen." Dit werd dan ook vastgesteld en daarbij bepaald, » dat men in deze Verhandelingen de stellingen » der nieuwe Hervormers zou tegengaan, zonder van » hen of hunne gevoelens gewag te maken" (April 1789) — Later deed het Corresponderend Lid, Ds. J. DE FREMERY te *Middelburg*, een voorslag voor de meerdere

werk-

werkzaamheid ten nutte van het volk (of den gemeenen man), vooral door te dien einde kleinere Verhandelingen voor een geringen prijs uit te geven. — Ook dit plan werd in overweging gebragt en aangenomen naar de inzigten der Directie. Er werd daarom reeds vroeg bepaald, de stukjes in kleinder formaat te drukken en meer verkrijgbaar te stellen. Eene Commissie uit de Directie was werkzaam omtrent de te nemen maatregelen. Ten gevolge daarvan bepaalde men in 1798 »aan alle Corresponderende Leden bij de verzen» ding dier stukjes te verzoeken het debiet, elk in » zijne plaats, op de best mogelijke wijze te bevorde» ren, 't zij door distributie aan minvermogenden, 't » zij door aanprijzing aan anderen, om dezelve tot » dien geringen prijs zich te eigenen." (Aug. 1798.) — Dezelve werden gelijktijdig, in groot formaat, in de Verhandelingen van het Genootschap opgenomen. — Gedurende vele jaren had men telkens beraadslagingen bij de Directie over deze geschriften, die men van 1800 af vroeg: *naar de vatbaarheid niet alleen van meer, maar ook van min geoefenden.*

Bl. 43. (46) Zie de *Verhandelingen* van 1787, 1789, 1790, 1791, 1792, 1793, 1794.

Bl. 43. (47) Zie de *Verhandelingen* van 1797, 1798, 1800, 1801, 1803, 1804, 1805, 1806, 1807, 1810.

Bl. 44. (48) Zie de *Programmata* van 1828, 1831, 1833.

Bl. 45. (49) Deze *Redevoeringen* waren voortge-

vloeid

vloeid uit den aard en den toenmaligen toestand van het Genootschap. Men wenschte jaarlijks aan de Leden, die daarin belang stelden, verslag te geven van den Staat des Genootschaps, ten einde daardoor duurzame belangstelling op te wekken. Dit gaf aanleiding, dat te dier gelegenheid tevens een woord naar de behoeften des tijds gesproken werd, en zoodanige waren de Redevoeringen, jaarlijks op de Algemeene Vergaderingen gehouden. Zij kenschetsten dan ook uitmuntend den geest, die in de Bestuurders dezer Maatschappij heerschte, en het oogpunt, waaruit men meende, bij de steeds wisselende behoeften der tijden, de verdediging des Christendoms te moeten beschouwen. Van daar ook het overzigt, door onzen achtingwaardigen Mede Bestuurder NOORDINK, aan het begin dezer eeuw, in 1801 gegeven, over de verdiensten van het Genootschap in de voorgaande eeuw. Zie deszelfs *Aanspraak* 1801. — Van daar, dat de Medebestuurder, J. VAN VOORST, bij de intrede van het tweede vierdedeel der eeuw van het Genootschappelijk bestaan, de grondstellingen, welke ook vervolgens bij het Genootschap moesten vaststaan, en de grondregels, daarbij in acht te nemen, ontwikkelde. Zie deszelfs *Aanspraak*, 1811; gelijk de Mede-Bestuurder H. ROYAARDS later de vraag beantwoordde: *waarom verdedigen wij de waarheden van de Christelijke Godsdienst; Aanspraak*, 1816. Hoe menig woord, gepast voor den tijd, daarbij gesproken werd, blijkt uit de lijst dezer Aanspraken, welke wij, ter aanvulling van het geheel, hier achter zullen mededeelen in de *Bijlage* No. 6.

Gewigtige redenen deden Bestuurders in 1821 oordee-

deelen, dat de behoefte aan zoodanige jaarlijksche Redevoeringen niet meer bestond, waarom dezelve alstoen werden afgeschaft. — Maar deze behoefte scheen aanwezig, waar de Maatschappij, gedurende eene halve eeuw, bestaan had, en die overtuiging gaf geboorte aan deze Feestrede.

Bl. 45. (50) Het is de aanhef der bekende Ode van onzen Vaderlandschen Dichter, A. SIMONS: *Aan mijne Landgenooten*, die, bij de inlijving onzes Vaderlands in Frankrijk, door hem, overstelpt van droefheid, werd uitgestort en waarin zoo menigeen in die bange dagen de gevoelens van zijn hart terug vond, gelijk zij tevens, bij de verlossing des Vaderlands in 1813, weldadig werkte, en voor den Prins Regent van Groot-Brittannië vertaald werd. Zie dezelve achter 's mans beroemd gedicht: *Alexander*, bl. 100 en verv. — en in zijne *Verzamelde Poëzy*, bl. 47 en verv.

Bl. 46. (51) *Aanspraken* van TH. HOOG en J. VAN VOORST — *in de Verhand. van het Genootschap*. 1810 en 1811.

Bl. 50. (52) *Verhand.* van 1811.

Bl. 50. (53) *Verhand.* van 1826.

Bl. 51. (54) *Verhand.* van 1811 en 1815.

Bl. 51. (55) *Verhand.* van 1812.

Bl. 51. (56) *Verhand.* van 1811, 1825, 1831.

Bl. 52. (57) *Verhand.* van 1832, Deel II. en 1831, Deel. II.

Bl. 53. (58) *Verhand.* van 1816, 1820, 1827, 1830, 1829, 1833, 1832, Deel I.

Bl. 53. (59) Zie de Prijvragen over den *Pentateuchus* in de *Programmata* van het Genootschap van de jaren 1829, en herhaald in 1833 voor een onbepaalden tijd; — de Prijsvraag over den *oorsprong*, *de taal en betrekking van het Evangelie van* MATTHEUS *tot andere Kanonieke en Apokryphe Schriften des Nieuwen Verbonds*, in het Programma van 1834; — en die over het *kenmerkende van* LUCAS *Evangelie* in de Programmata van 1831, 1834, 1835.

Bl. 54. (60) *Verhandelingen* van 1809, 1813, 1817, 1822, 1826.

Bl. 55. (61) Zie *Programma* van 1789 en 1790 en Verhand.

Op de Synode van Zuidholland, te Gouda gehouden in 1789, was door den Commissaris Politiek, *Bichon*, een voorstel gedaan, en door die Vergadering aangenomen, » om het Genootschap te verzoeken, eene » Prijsvraag uit te schrijven over de oorzaken van » het verminderd getal van Predikanten bij de Her- » vormden." Het Genootschap nam dit voorstel aan, redigeerde daarop de Prijsvraag zoodanig, als dezelve in het Programma van 1789 staat uitgedrukt, met bijvoeging, dat zulks geschiedde op verzoek der Synode.

Na-

Nadat 48 Antwoorden waren ingekomen, werd aan een van derzelver Schrijvers de gouden Medaille toegekend, die later bleek te zijn de geleerde C. SWAVING, Pred. te *Naarden*. Het Genootschap besloot dezelve niet uit te geven, maar een Berigt omtrent deze Verhandelingen op te maken, en aan de Synode van Zuid-Holland toe te zenden; hetzelve is gedrukt in de *Verhand. van het Genootschap*, 1790, onder den titel van: *Berigt nopens de ingekomene Antwoorden op de Vraag ...., aan de Christelijke Synode van Zuid-Holland gegeven door de Dirigerende Leden van het Genootschap* enz.

Onze dagen hebben voorzeker, bij den overvloed van Candidaten tot de H. dienst, geene behoefte aan zoodanige Prijsvraag; het is echter niet onbelangrijk, de daar voorgeslagen middelen ter vermeerdering van het getal der Predikanten, te vergelijken met zoo vele voorstellen, dezer dagen gedaan tot een tegenovergesteld doel!

Bl. 55. (62) In Sept. 1818 kwam bij de Directie in eene Missive van *Directeuren van het Nederlandsche Zendelinggenootschap*, inhoudende een Voorstel aan het Genootschap ter verdediging enz. om eene Prijsvraag uit te schrijven over de beste wijze om de Muhammedanen van de waarheid der Christelijke Godsdienst te overtuigen, en tot de aanneming derzelve te bewegen. — Dit gaf aanleiding aan Bestuurderen, om, overeenkomstig het doel des Genootschaps, eene Prijsvraag te ontwerpen en uit te schrijven, welke voorkomt in het *Programma*, 1818. bl. 6. — Van de twee Verhandelingen, in 1820 daarop ingekomen, is eene geoor-

 deeld

deeld » ofschoon niet uitgebreid genoeg te zijn bewerkt, » om er den uitgeloofden *gouden* eereprijs aan te kunnen toekennen, echter waarde genoeg te bezitten om » voorloopig te kunnen dienen tot voorlichting, ten aanzien van deze belangrijke zaak." *Progr.* 1820. bl. 6. Later bleek het, dat de Hoogl. J. A. LOTZE Schrijver was dezer Verhandeling.

Bl. 58. (63) Vergelijk hiermede, wat, reeds voor dertig jaren, geschreven werd door YPEIJ, *Geschied. der Kerk in de* 18 *Eeuw*, VI. D. bl. 691 verv. (1805.) — door den Recensent in de *Bibl. van Theol. Letterkunde* 1803. bl. 1 volg. — en de bovenaangehaalde Redevoeringen van de Bestuurders J. B. NOORDINK, 1801, en TH. HOOG, 1810.

Bl. 61. (64) Zie TH. HOOG, Redev. t. a. p. 1810.

Bl. 61. (65) Zie, over deze en de vroegere Bestuurders, de biographische lijst der Directeuren, hier achter, *Bijlage*, No. 8.

Bl. 68. (66) De ware verdediging toch eener zaak bestaat geenszins in de afwering van elken aanvallenden vijand, maar in de handhaving eener zaak, zoo, dat dezelve bezwaarlijker is aan te vallen. Dat gevoelde DEMOSTHENES, waar hij zegt: *κατὰ Φιλίππου* A. 45. *ὥσπερ δὲ οἱ βάρβαροι πυκτεύουσιν, οὕτω πολεμεῖτε Φιλίππῳ. καὶ γὰρ ἐκείνων ὁ πληγεὶς ἀεὶ τῆς πληγῆς ἔχεται· κᾂν ἑτέρωσε πατάξῃ τις, ἐκεῖσέ εἰσιν αἱ χεῖρες·* — welke plaats welligt ontleend is van PLATO, *πολιτεια*, X. 604, alwaar hij de gewoonte van kinde-

deren aanhaalt die over een steen vallen. — De opmerking hiervan strekt ter waarschuwing van allen, wien de handhaving en verdediging des Christendoms is aanbevolen. Zij verstrekke ook Directeuren van dit Genootschap, bij de intrede van een nieuw tijdperk, ter aanwijzing in de regeling hunner werkzaamheden. Tevens moge zij dienen ter beantwoording der bedenking van hen, die meenen, dat zoodanige Verhandelingen, welke de *opheldering* van Bijbelplaatsen of Bijbelboeken of leerstukken ten doel hebben, minder zouden behooren tot het doel des Genootschaps.

Bl. 68. (67) Twee dagen voor deze openlijke feestviering, was in de Vergadering van Bestuurders uitspraak gedaan over de Antwoorden, ingekomen op de Prijsvraag, vorderende eene *Verzameling en verklaring van gezegden van* JEZUS, *betreffende zijn lijden en sterven tot vergeving der zonden en zaligheid*, enz. enz., en aan eene derzelve de Gouden Eerprijs toegewezen, waarvan Schrijver bleek te zijn Dr. H. E. VINKE, Predikant te *Utrecht*. Terwijl hiervan onverwijld werd kennis gegeven aan den Schrijver, werd hij tevens uitgenoodigd, met de overige met Gouden Eereprijzen bekroonde Schrijvers, deel te nemen aan deze feestviering, waaraan hij zich niet onttrok.

BIJ-

BIJLAGEN.

BIJLAGE I.

PROGRAMMA

voor Prijsverhandelingen, tegen het werk van PRIESTLEY.

(bladz. 18 en 88.)

Eene Maatschappij van waarheid- en deugd-lievende Christenen biedt eene premie van vijftig dukaten aan den Schrijver der beste Verhandeling, tot wederlegging van de *Historie der verbasteringen van het Christendom*, in het Engelsch geschreven door *Jozef Priestley*, en in het Nederduitsch uitgekomen te Dordrecht bij *F. Wanner*, 1784; als mede eene tweede premie van dertig, en eene derde van twintig dukaten, aan de Schrijveren der Verhandelingen, die geoordeeld zullen worden, de best gekeurde het naastbij te komen: zullende de Maatschappij ook gebruik maken van zulke stukken, die, schoon niet bekroond met eene der genoemde premiën, echter der uitgave waardig zullen gekeurd worden, doch zonder de namen der Schrijvers, ten zij dezelve verkiezen zich aan de Maatschappij te openbaren.

Deze Verhandelingen moeten in het Latijn of Nederduitsch geschreven, en met eene Spreuk geteekend worden, met bijvoeging van een besloten briefje, waarin de naam van den Schrijver gemeld en waarop de Spreuk der Verhandeling geplaatst is, naar de gewoonte, bij an-

andere Genootschappen gebruikelijk; en voor den eersten April 1786 gezonden worden aan *Adrianus van Assendelft*, Predikant te Leyden.

Het spreekt van zelf, dat de wederleggingen, welke de Maatschappij verwacht, alleen moeten bepaald worden tot zulke leerstelsels, die tot het karakteriserende van het Christendom behooren, en door Dr. *Priestley* in de vier eerste en in het vijfde boek van het uitgekomen eerste Deel zijner Historie, bestreden worden, als *de Godheid van Jezus*, *de heilige Drieëenheid*, *de Voldoening*, *'s Menschen Verdorvenheid*, en den *staat der Dooden*; en niet tot zoodanige stellingen, die het Bijgeloof in de belijdenis van sommige gezindten heeft ingemengd; hoedanige in het vierde boek van genoemd werk behandeld worden, zullende de wederleggende betoogen inzonderheid uit de bron der Kerkgeschiedenis moeten worden afgeleid (*).

(*) Dit laatste bijvoegsel der Uitschrijving scheen te meer noodzakelijk, omdat *Priestley* zijne voorname sterkte, ter bestrijding van de waarheden des Geloofs, in die zelfde bron gezocht had, en het dus, bij nader onderzoek, zoude moeten blijken, hoe onbezonnen hij daaromtrent ware te werk gegaan; en om dat een uitvoerig en van elders ontleend betoog, van alle die voornoemde Leerstukken, welker zekerheid en gezag op de Goddelijke Openbaring rust en steunt, niet wel in eene enkele Prijsverhandeling zoude kunnen begrepen worden.

(*Voorrede voor de Verhandelingen.*)

BIJLAGE II.

Algemeene uitnoodiging tot het Lidmaatschap van het Genootschap.

7 Junij 1786.

(bladz. 22 en 92.)

Naerdien wy eenen tyd beleeven, waer in de Verborgenheden en Leerstukken, by de Christenen steeds gehouden voor de gronden van hunnen Godsdienst, op allerlei wyzen worden aengetast en ondermynd, is 'er tot derzelver bevestiging en handhaeving een Genootschap opgericht in 's Graevenhaege, welk Jaerlyks eenige Prysvraegen daer toe zal uitschryven, en op alle andere middelen bedagt zyn, die dat zelvde oogmerk bevorderen kunnen. Verscheidene bekwaeme Mannen in ons Gemeenebest hebben zich, als Correspondeerende Leden, verbonden, om, des verzogt zynde, in het beoordeelen der Prysvragen, en voorts in alles, het Genootschap te dienen van raed, en door hunnen arbeid allesins mede te werken; gelyk ook by dezen alle Beminnaers der Waerheid worden uitgenodigd, om door eene Jaerlyksche Contributie, van, ten minsten, twee dukaeten, het hunne toe te brengen, welke als Honoraire Leden het van tyd tot tyd uitkomend Programma zullen kunnen bekomen, tot de algemeene Vergadering, waer in de Pryzen zullen toegewezen, en voorts van het een en ander noodige opening gedaen worden, beschreven worden, en tot erkentenis een Exemplaer der goedgekeurde Prysverhandelingen ontvangen zullen.

BIJ-

BIJLAGE III.

PROGRAMMA

van 1786.

(bladz. 22, 89, 92.)

Wanneer men de leer van onzen gezegenden Verlosser in vergelyking brengt met het zedelijk bederf der menschen, en tevens in aenmerking neemt, wat Hij zelf van het lot zijner leere voorspeld heeft, zal men zich geensins bevreemden, dat, hoe heilzaem zy voor 't menschdom en hoe zeker ook haere Godlijke oorsprong mooge zijn, haer van den aenvang der Euangelie-verkondiging af allerlei tegenstand ontmoet, en zij op meer dan eene wijze bestreden is. De Kerk-Geschiedenis levert ons, alle eeuwen door, treffende bewijzen daer van op. In den tegenwoordigen tijd ontbreekt het ook aen geene aenvallen, in 't bijzonder van zoodaenigen, die, onder voorgeeven van eerbied voor Jesus en zijn Euangelie, en onder schijn van het zelve tot zijne oude eenvoudigheid te willen wederbrengen, en van verbastering te zuiveren, de oneindige Heerlijkheid van zijn Persoon aentasten, en eene leer voortplanten, welke op niets minder uitloopt, dan op eene verlochening van dit Euangelie, en hetzelve van alle kracht berooft.

Ofschoon men nu, ten opzichte van gevoelens, die geen indrang doen op de grondleer der zaligheid, verplicht is alle verdraegzaemheid te oefenen, en te zorgen, dat wegens dezelve geene nieuwe verdeeldheden en scheuringen

ver-

verwekt worden, is het echter geheel anders gelegen met zulke leeringen, die de gronden van het Christendom, zoo als dezelve door Jezus en de Apostelen zijn gelegd, of in 't geheel, of ten deele, ondermijnen: tegen deezen behooren geoefende Christenen en Euangeliedienaars, door betooning der waerheid aen de geweetens der menschen, zoo veel mogelijk is, zich te verzetten; op het voetspoor der eerste Verkondigers van het Christelijk Geloof, die, hoe verdraegzaem ook in stellingen van minder aanbelang, gevaerlijke dwaelingen met allen ernst hebben tegengegaen.

Het is uit dien hoofde, dat in 's Graevenhaege een Genootschap is opgericht, welks hoofd-bedoeling zal zijn de waerheden van den Christelijken Godsdienst tegen desselfs hedendaegsche bestrijderen te verdedigen, en dus het Godlijk gezag der heilige Schriften; als mede de gewichtige Verborgenheden des Geloofs, en de leere der Voldoening en Genade, zoo als die van de Christenen, beoordeeld volgens hunne Confessien en Sijmbolische Boeken, gemeenschappelijk erkend worden, tegen derzelver aanvallen te beveiligen; zonder evenwel uit het oog te verliezen de leerstellingen, welke in de Hervormde Kerk als Characteriseerende duidelijk bepaeld zijn, met vermijding van alles, waeromtrend in dezelve geene bepaelingen gemaekt zijn.

En, gelijk verscheidene Mannen, beroemd in Kerk en Hooge-School, zich reeds met dit Genootschap vereenigd hebben, zoo worden bij deezen alle kundige Liefhebbers en Voorstanders der Waerheid, zoo in, als buiten ons Gemeenebest, ernstig opgewekt en vriendelijk verzogt, om de handen in een te slaen, de Gemeen-

schap-

schappelijke belangen der Waerheid door hunnen arbeid te helpen bevorderen, en het Genootschap te willen ondersteunen, zoo door het aenwijzen van de gevaerlijke onderneemingen, die van tijd tot tijd aen de zijde van de vijanden des Christendoms mogten worden aengewend, om hetzelve van zijne wezenlijke kracht en waerde te berooven, als door het toezenden van Verhandelingen, in welke de bedoelde leerstukken van het Christendom nader opgehelderd, gehandhaefd, of verdedigd worden, het zij met of zonder naem van den Opsteller, het zij uit andere taelen, of liefst van eigen maeksel, waer van het Genootschap dat gebruik zal maeken, 't welk ter bevordering van de belangen der Waerheid meest noodzakelijk en dienstig zal geoordeeld worden; gelijk ook door hetzelve mede te deelen alle zulke middelen, die hun geschikt mogten voorkomen, om, in onderlinge samenstemming, den schadelijken invloed der dwaelingen te stuiten, en de Christenen in hun Geloof tegen alle verleidingen te sterken.

Onder andere middelen heeft het Genootschap bij voorraed vastgesteld, ook door het uitlooven van Prijzen, den ijver en arbeid van kundigen aen te moedigen, en noodigt thans een ijgelijken, die daer toe lust en vermoogen heeft, uit tot het beandwoorden der volgende Prijsvraegen, en Voorstellen, enz.

BIJ-

BIJLAGE IV.

Besluit der Synode van Zuid-Holland omtrent het Genootschap
te Delft 1786.
(bladz. 21 en 90.)

Voorts heeft Dus. Praeses omvrage gedaan over het voorstel, hetwelk H.H. Deputaten in bedenking gaven en door onderscheidene Classen was bevestigd en aangedrongen.

En overeenkomstig dit voorstel is, *stante Synodo*, met volkomene eenstemmigheid besloten, dat alle de klassen en Kerkenraden, daaronder behoorende, *nomine Synodi*, zullen worden opgewekt om zoo door zich zelven, als door hunne pogingen bij de respective gemeenten, het hunne toe te brengen, dat het voornoemd Genootschap in 's Hage stand grijpende, ter bereiking van deszelfs heilzame en gewigtige bedoeling, door den arbeid van kundigen en de ondersteuning van vermogenden op de best mogelijke wijze aangemoedigd en geholpen worde, en dat onze Correspondenten deze inrigting bij andere Synoden met allen ernst zullen aanprijzen, en dezelve verzoeken, om in de begunstiging van dat Genootschap met deze Synode te concurreren. (*Geschr. Handel.* I. bl. 34.)

Extrait des Articles, résolus au Synode des Eglises Wallonnes des Provinces Unies des Pays-Bas, assemblé à Zierikzee le 20 Sept. et jours suivants de l'Année 1787.

Art. XXXIII.

La Compagnie a reçu une lettre de Mr. van Assendelft,

delft, Secrétaire d'une Société, établie à la Haie, sous la protection de L. L. N. N. et G. G. P. P. pour la défense de la Religion Chrétienne, accompagnée de quelques Programmes de la dite Société. La vénérable Assemblée, sensible à cette marque d'attention, ne peut qu'exprimer sa reconnoissance, et remplie du même zéle pour le maintien de la pureté de nôtre très sainte Foi, elle applaudit d'un commun accord à des efforts aussi louables, prie le ciël de les bénir et se fera toujours un devoir de concourir, autant qu'il depend d'elle, à un but, si excellent et si noble. — Copie de cet article sera remise à Mr. van Assendelft par Mr. l'Actuaire.

Conforme à l'Originel.

J. C. SOUCHAY,

Actuaire.

Besluit der Synode van Zuid-Holland, gehouden te Leiden in 1787, betrekkelijk het Genootschap.

Art. XV.

Bij den aanvang der behandeling van dezen Art. honoreerden Hun Ed. Mog. deze Vergadering grootelijks door aan dezelve ter hand te stellen, niet alleen een Copie-Request der Directeuren van het Haagsch Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst tegen deszelfs bestrijders, aan Hun Ed. Mog. gepresenteerd, maar ook extract uit het register der Resolutien van welgemelde Hun Ed. Gr. Mog. waarbij het verzoek van voors. Directeuren, gratieus wordt geaccordeerd. Na prélecture van deze twee Instructien, betoonden alle de

de Leden hunne ongemeene blijdschap deswegens, wenschende dat het heil van Neerlands Sion daardoor grootelijks moge bevorderd worden, zij gaven den Heere, die het in zijne Voorzienigheid dus ten goede besteld had, de verschuldigde eere, en betuigden hunne dankbaarheid aan Hun Ed. Gr. Mog. onzen Souverein, erkennende dat die eer- en liefdewaardige Landvaderen zich in dezen op nieuw hadden betoond, dat zij zijn Voedsterheeren der Kerke, welmeenende voorstanders van den Christelijken Godsdienst, en getrouwe beschermers van diegenen, welke onze ware Gereformeerde Religie tegen derzelver bestrijders met het woord des Geestes kloekmoedig verdedigen. Insgelijks bedankten zij Hun Ed. Gr. Mog. voor de vriendelijke communicatie van het een en ander, en verzochten om permissie, dat deze Resolutie in de Synodale Acten moge worden geinsereerd, hetgeen door Hun Ed. Gr. Mog. gunstig werd toegestaan.

Alle de Klassen verheugen zich zeer over de uitgave der drie Prijsverhandelingen van de Heeren *Velingius, Segaar en Cavel*, ter wederlegging van het Eerste Deel van de *Historie der Verbasteringen des Christendoms, door Priestley*, en willen gaarne aan het besluit van deze Synodus, op voorstel van H. H. Deputaten (welke zij voor derzelver betoonden ijver hartelijk bedanken), voorleden jaar genomen, om de belangen van het lofwaardig Genootschap, in 's Hage opgerigt, te bevorderen, voldoen.

Bij Gelderland was het verzoek van onzen Synodus, om ter bereiking van het oogmerk van het Haagsch Genootschap mede te werken, gretig aangenomen, en

H. H. Deputaten van de resp. Classen gelast, in hunne Classikale Vergaderingen en Gemeenten het gemelde Genootschap aan te prijzen, gelijk zij ook verzocht zijn, om personeel het hunne daaraan toe te brengen. — D. D. Correspondenten van Noord Holland berigten, dat het gedaan verzoek, ter aanprijzing van het Genootschap in 's Hage, door Zuid-Holland gedaan, is aangenomen en in actis geinsereerd.

(*Gesch. Handel.* Nov. 1787.)

BIJLAGE V.

STAATS-OCTROOI.

De Staaten van Holland en Westvriesland doen te weten: Alzoo Ons te kennen is gegeven bij Directeuren van het *Genootschap tot verdediging van den Christelijken Godsdienst tegen deszelfs hedendaagsche Bestrijders*, *in 's Gravenhage.*

Dat wij eenen tijd beleefden, waarin het Ongeloof en de Zedenloosheid hand over hand toenamen, en de Christen-Godsdienst van alle zijden stoutelijk wierd aangevallen; ook door zulken, die voorwenden, dat zij eerbied voor de Godlijke Openbaaring hadden, doch die, onder den schijn van het Christendom van verbastering te zuiveren, een leerstelsel invoerden, uitloopende op eene verloochening van den voornaamsten inhoud deezer Openbaaring, en der Geloofsbelijdenissen, daaruit ontleend, en in Onze Kerken vastgehouden.

Dat waarheid- en deugdlievende Christenen nodig geacht hadden, dat er een Genootschap wierde opgericht,

richt, om den verderflijken invloed van dit kwaad, met vereenigde kragten, teegentegaan, en, zoo veel mogelijk was, te stuiten.

Dat de Christelijke Synodus van Zuidholland, in den Jaare 1785. gehouden te Dordrecht, haare bijzondere aandagt gevestigt hadde op het eerste deel van de Historie der Verbasteringen des Christendoms, van JOSEPH PRIESTLEY, waarin veele welgegronde en volwichtige leerstukken zeer mishandeld en bestreeden wierden; bij welke geleegenheid Gecommitteerden der Classis van Gorichem een voorstel gedaan hadden, ter uitbieding eener praemie voor de beste Verhandeling teegen dat Werk, en ter aanprijzing van het oprigten van een Genootschap in Ons Land, opdat terstont, na het divulgeeren van een Godsdiensthoonend Werk, Eereprijzen op deszelfs beste wederleggingen wierden uitgeloofd.

Dat dit tweeledig voorstel, door de gansche Vergadering gebillijkt, eene gepaste aanleiding had gegeeven, dat zommige Synodaale Leden, op aanmoediging van de Heeren Commissarissen Politicq, zig bereidvaardig getoond hadden, om ten eersten de handen aan het werk te slaan; en ten dien heilzaamen einde drie onderscheidene Eeregiften voor de beste Verhandelingen tegen de gemelde Historie van PRIESTLEY hadden aangeboden; met dit gelukkig gevolg, dat er veel welbewerkte Verhandelingen uit verschillende oorden waaren ingekoomen, welker bestgekeurde met de uitgeloofde Praemien bekroond, en zeer onlangs, met approbatie der Theologische Faculteit van 's Lands Universiteit te Leyden, waaren in het licht gegeven; zoo als

zij dan ook weldra, met hulpe van verkooren Medebroeders, in 's Graavenhaage, een Genootschap hadden opgericht, welks hoofdbedoeling was bepaald tot bevestiging van het Godlijk gezach en de ingeeving der Heilige Schriften, van de Euangelische Verborgenheden, en van de Leerstukken der Voldoening en der Genade; in zoo verre die de gemeenschappelijke leere der Protestantsche Christenen, volgens derzelver Confessien en Symbolische Boeken, uitmaakten, en door de zogenoemde nieuwe Hervormers in deeze dagen wedersproken wierden, zonder evenwel de Characteriseerende Leerstellingen Onzer Gereformeerde Nederlandsche Kerk, welke in haare Formulieren van Eenigheid duidelijk bepaald waren, uit het oog te verliezen; doch met zorgvuldige vermijding van alle Broedergeschillen, waar omtrent in gemelde Formulieren geene bepaaling was gemaakt.

Dat zoo ras deeze inrichting waereldkundig was geworden, door een openlijk Programma, ter uitnoodiging van alle Waarheidvrienden, zoo in als buiten Ons Gemeenebest, om ter bevoordering van het zelfde doel te willen medewerken, de Synodus in 1786. te Delft vergaderd, zich zeer verheugende, dat er zulk een Genootschap in 's Graavenhaage stand greep, met volkomene eenstemmigheid van alle Leden besloten hadde: » dat alle de Classen en Kerkenraaden, daaronder be» hoorende, nomine Synodi, zouden worden opgewekt, » om, zo door zigzelven, als door hunne poogingen bij » de respective Gemeenten, het hunne toetebrengen, » dat het voornoemde Genootschap in 's Haage stand» grijpende, ter bereiking van deszelfs heilzaame en

» ge-

» gewichtige bedoeling, door den arbeid van Kundigen,
» en de ondersteuning van Vermogenden, op de best
» mogelijke wijze aangemoedigd, en geholpen wierde;
» en dat haare Correspondenten deeze inrichting bij
» andere Synoden met allen ernst zouden aanprijzen, en
» dezelve verzoeken, om in de begunstiging van dat
» Genootschap met deeze Synodus te concurreeren".

Dat verscheidene zeer geleerde en godvruchtige Mannen, beroemd in Kerken en Hooge Schoolen, zich als Correspondeerende Leden reeds verbonden hadden, om dit Genootschap door hunnen raad en arbeid te ondersteunen; en veele zeer aanzienlijke en vermoogende aankleevers van het waare Christendom zich zeer gewillig getoond hadden, om als Honoraire Leden en Donateurs of Donatricen aan dit Genootschap op den duur vereischten bijstand te verleenen.

En dat er eerstdaags eene algemeene Bijeenkomst stond gehouden te worden, om daarin de beste der ingekoomen Antwoorden op uitgeschreevene Vraagstukken met aanmerkelijke Eereprijzen te bekroonen, en wederom onderscheidene Praemien aantebieden voor de meest uitmuntende Vertoogen over eenige aangeleegene Voorstellen, ingericht, om de algemeene belangen van het Rijk der Waarheid voortestaan, en om het ongeveinsd geloof der Christenen tegen de verleiding der dwaalingen te sterken; opdat er langs deezen weg, van tijd tot tijd, voortreffelijke Verhandelingen van Binnen- en Buitenlandsche Godgeleerden, ter staaving en verdediging van het waare Christendom, aan de Natie wierden ter hand gesteld; en opdat Onze Vaderlandsche Kerk, van ouds vermaard door volstandige

aan-

aankleeving der onvervalschte Euangelieleere, zo God over deeze welgemeende pogingen schijnsel gave, het steunsel bleeve van dit Gemeenebest, en het zout der aarde zij.

Dan, dewijl deeze onderneemingen, hoe aangenaam en voordeelig de uitzichten weezen mogten, tot nog toe alleenlijk als een werk van bijzondere Perzoonen beschouwd konden worden, en deeze Maatschappij, ter bereiking van haar doel, niet slegts Kerkelijke aanprijzing van nooden hadde, maar ook, tot meerder aanzien en uitgebreider nut, binnen en buiten de Republiecq, door Onze hooge goedkeuring behoorde gewettigt en gesterkt te worden; gelijk veele andere Genootschappen, elders door bijzondere Persoonen opgerigt, de gewenschte goedkeuring der Oppermachten ontvangen hadden; en gelijk onder andere ook de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen binnen de Stad Haerlem, in den jaare 1761, een zeer gunstig Octroy van Ons verkreegen hadde.

Weshalven de Supplianten, dewijl Wij ten allen tijde zoo duidelijk toonden roem te draagen op de handhaaving der waare Gereformeerde Christelijke Geloofsleere, uit Gods onfeilbaar Woord in onze Formulieren van Eenigheid begreepen, zich tot Ons wendeden, ootmoediglijk verzoekende, dat het ons gunstiglijk behaagen mogte, om het voorschreve *Genootschap tot verdeediging van den Christelijken Godsdienst, teegen deszelfs heedendaagsche Bestrijders, binnen 's Graavenhaage*, door ons Souverein Oppergezag, goedtekeuren, te bevestigen en te beschermen, en zodanige edelmoedige blijken van goedgunstigheid aan het zelve toe-

toetevoegen, als Wij volgens Onze liefde tot den vastgestelden Godsdienst meest geschikt zouden oordeelen, ter bevoordering van het verlangd oogmerk, en ten meesten nutte van Christus Kerk en van het lieve Vaderland; en daartoe aan de Supplianten te verleenen brieven in optima forma.

ZOO IS 'T, dat Wij, de zaake en het verzoek voorsz. overgemerkt hebbende, het prijswaardig voorneemen van de Supplianten alzints laudeerende, en steeds geneegen zijnde tot handhaaving en bescherming der waare Gereformeerde Christelijke Religie, uit Onze regte Weetenschap, Souveraine Magt en Authoriteit, hebben goedgevonden aan de Supplianten derzelver gedaane verzoek te accordeeren, zoo als Wij het zelve accordeeren bij deezen; approbeerende mitsdien het voormelde *Genootschap in 's Graavenhage, tot verdediging van den Christelijken Godsdienst, teegen deszelfs heedendaagsche bestrijders:* neemende het zelve in Onze speciale Bescherming en Protexie. En gelasten een ieder, dien het aangaan zal, zich hierna te reguleeren.

Gedaan in den Haage, onder Onzen Grooten Zegele hier aan doen hangen, den dertigsten Junij, in 't jaar Onzes Heere en Zaligmakers duizend zeeven honderd zeeven en tagtig.

(Onderstond)

P. v. BLEISWIJK, v. T.

Ter Ordonnantie van de Staaten

(*Was geteekend*)

C. CLOTTERBOOKE.

BIJLAGE VI.

LIJST DER AANSPRAKEN,

gehouden in de algemeene Vergaderingen en gedrukt in de Werken van het Genootschap.

1787 — 1821. 1835.

1787. J. HERINGA, Schets van de verderfelijke pogingen des ongeloofs, ten onzen tijde tegen het Christendom. — Met een *verslag van den oorsprong en de inrigting des Genootschaps.*

1804. —— Schriftmatig onderzoek, welk belang wij hebben bij de regte kennis van Christus Jezus onzen Heer, en hoe wij ons jegens Hem moeten gedragen.

1788. J. W. TE WATER, Over de wijze der bevestiging en verdediging van den Christelijken Godsdienst, zooverre, die verschillen moeten, naarmate de wijze, waarop de waarheden van denzelven bestreden worden, verschilt van die der vorige tijden.

1806. —— Bedenkingen over het naauwe verband tusschen Opregtheid en Voorzigtigheid in Godsdienstige zaken.

1789. A. VAN ASSENDELFT, Betoog, dat de vroegere en latere aanvallen tegen het Christendom en deszelfs bijzondere Leerstukken, niet strijdig zijn met de Goddelijke wijsheid.

1795. —— Over de eenvoudigheid der eerste Christenen, inzonderheid met opzigt tot de Geloofsleer des Evangelies, en de wezenlijke leerstukken van de Christelijke belijdenis.

1805. —— Over de ligtzinnigheid onzer eeuw, in het behandelen der wezenlijke waarheden van de Goddelijke Openbaring, en derzelver voorname oorzaken en nadeelige uitwerkselen.

1790. D. A. REGULETH, Over de redenen ter bemoediging, die den vriend der waarheid in dezen tijd van tegenstand en ondermijning overblijven.

1791.

1791. M. Rummerink, Over het diep en zich ver versprei-dend kwaad, hetwelk in het bijzonder de hedendaagsche aanvallen tegen den Christelijken Godsdienst verwekken.

1797. —— Over Jezus Christus, beschouwd als den hoofdinhoud van de Geschiedenis der wereld, zoo verre die in den Bijbel vervat is, en overzulks overwaardig de opmerking van hen, tot welke de kennis van zijnen naam en van den bijbel komt.

1792. H. Mentes, Over het onberekenbaar groot belang der Christenen in de onwrikbare vastheid van die waarheden, tegen welke de listige aanvallen, ook in onzen tijd, wel het allermeest zijn ingerigt.

1800. —— Over den welgeplaatsten en welbestuurden ijver voor de Waarheid, in de zaak van den Godsdienst.

1808. —— Over den krachtigen en heilzamen invloed der Godzaligheid op de erkentenis der waarheid, in de leere van Geloof en Godsdienst, ter beveiliging tegen alle verleiding tot eenige schadelijke dwaling.

1793. Herm. Royaards, Over de liefde der waarheid, als het zekerste behoedmiddel tegen de dwalingen in de leere van den Godsdienst.

1799. —— Over de verkeerdheid en het gevaar dier denk- en leerwijze, waardoor men de Instellingen en Plegtigheden van het Christendom schijnt te willen behouden, en echter dezelve geheel naar den Natuurlijken Godsdienst verklaart en vormt.

1807. —— Betoog, dat het Christendom zonder daadzaken niet bestaat, maar met dezelve op het naauwste verbonden is, en dus geheel vervalt, wanneer de Heilige gebeurtenissen worden uit het oog verloren.

1816. —— Antwoord op de vraag: waarom verdedigen wij de waarheden van den Christelijken Godsdienst?

1801. J. B. Noordink, Over de vraag: hebben de werkzaamheden van deze Maatschappij inderdaad iets bijgedragen, om de zaak van het Christendom te bevestigen en te verdedigen?

1809. —— Betoog, dat het Christendom, of de Christelijke Godsdienst, in deszelfs Waarheid en Goddelijkheid erkend en ge-

geëerbiedigd wordt, door het gezond verstand en de ware wijsbegeerte.

1817. J. B. Noordink, Over het eerbiedig geloof aan het Goddelijk gezag van Jezus Christus, in de belijdenis en verdediging der waarheid.

1802. Th. Hoog, Over Jezus Christus, beschouwd als het beste voorbeeld, hetwelk wij in het bestrijden der dwalingen in de zaak van den Godsdienst volgen kunnen.

1810. —— *Gedachtenisviering van des Genootschaps vijf en twintigjarig bestaan*, en aanwijzing van het belang van deszelfs voortduring; en aanmoediging, om met vernieuwden ijver voort te werken, ter verdere bereiking van het doel, waartoe hetzelve is opgerigt.

1818. —— Aanwijzing, hoe de Christelijke Godsdienst, bij al de ongunstige beoordeelingen, die dezelve ondergaan heeft, niets van hare innerlijke waarde verliest, en hoe ons dit ten waarborg verstrekt, dat zij eenmaal boven alle verdenking heerlijk zegepralen zal.

1803. J. H. van de Wynpersse, Aanprijzing eener welbestuurde liefde tot het oude in de zaak van den Godsdienst.

1811. J. van Voorst, Over eenige grondstellingen, die bij de voortgezette verdediging van den Christelijken Godsdienst, naar het blijvend doel des Genootschaps, moesten vaststaan, en over de grondregels, die daarbij behooren in acht genomen te worden.

1819. —— Over de steeds voortdurende behoefte van regte Bijbelkennis, bij alle in dezen tijd gunstig geoordeelde verschijnselen.

1813. E. Kist, Over den invloed van de nederigheid des harten op de erkentenis der waarheid.

1820. —— Over het wonderbare en buitengewone in de geschiedenis van Jezus, beschouwd als een uitgestrekt, zamenhangend, en voor de zedelijke behoeften des menschdoms juist gepast geheel, hetwelk dus noch kan, noch moet uit die geschiedenis worden wegverklaard, maar integendeel het Chris-

ten-

tendom nog des te meer aanspraak doet maken op ons eerbiedig en belangnemend geloof.

1821. J. SLUITER, Aanwijzing en aanbeveling van de regte belangstelling in de gelukkige handhaving van de eer des Christendoms.

1835. HERM. JOH. ROYAARDS, Het Haagsche Genootschap tot verdediging van de Christelijke Godsdienst tegen derzelver hedendaagsche Bestrijders, geschiedkundig geschetst. — *Feestrede* bij de *gedachtenisviering aan het Vijftigjarig bestaan des Genootschaps.*

BIJLAGE VII.

LIJST DER VERHANDELINGEN,

gedurende 50 *jaren door het Genootschap uitgegeven.*

1787.

JOH. VAN VOORST. Over de betrekking en den invloed van het geloof der Verborgenheden en andere betwiste leerstukken, op onze gelukzaligheid.

JACOB. ENGELSMA MEBIUS en
MICHAËL PAP SZATHMARI, *uit het Latijn vertaald*, over hetzelfde onderwerp.

H. J. BEUZEKAMP en A. LEDEBOER. Twee Verhandelingen behelzende behoedmiddelen tegen den schadelijken invloed van de schriften der Bestrijders van de Christelijke Openbaring.

1788.

T. C. PIPER. Verhandeling over de overeenkomst en het verschil

schil tusschen de vroegere en latere Bestrijders van den Christelijken Godsdienst. *Uit het Latijn vertaald.*

JOH. VAN VOORST. Proeve over de echtheid en ongeschondenheid van Mattheus Evangelie, vooral van Matth. XXVIII: 19.

1789.

JOD. HERINGA, E. Z. Verhandeling ten betooge, dat Jezus en zijne Apostelen zich doorgaans niet geschikt hebben naar de verkeerde denkbeelden van hunne tijdgenooten.

JOH. CHRIST. BANG. Verhandeling over hetzelfde onderwerp. *Uit het Latijn vertaald.*

JOH. WIGERI. Verhandeling om te bewijzen, dat de grond van alle waarheid in de natuur der zaken en in het eeuwig en onveranderlijk verstand der Godheid te vinden is.

JAC. ENGELSMA MEBIUS en
WILTETUS BERN. JELGERSMA. Verhandeling, in welke het onderzoek der Heilige Schrift den Christenen, zoo voor zich zelven, als met hunne huisgenooten, aangeprezen, en tevens aangetoond wordt, hoe hetzelve, op de meest mogelijke wijze, tot regt verstand en troostvolle bevestiging der waarheid kan worden in het werk gesteld.

JAC. VAN HEUSDEN. Over hetzelfde onderwerp.

1790.

MICHAËL PAP SZATHMARI. Dissertatio Historico-Theol., of, Geschiedkundige en Godgeleerde Verhandeling, waarin aangetoond wordt, op welke wijze, en in hoeverre, sedert de leer van Christus in de wereld verkondigd is, de bestrijding van dezelve heeft medegewerkt tot hare opheldering en bevestiging. *Uit het Latijn vertaald.*

JAC. ENGELSMA MEBIUS. Verhandeling, ten betooge, dat de weg tot ware gelukzaligheid, in dezen staat van algemeen bederf, voor alle menschen, wat het wezenlijke betreft, één en dezelfde is, en door eene Goddelijke Openbaring moet bekend worden.

JOD. HERINGA, E. Z. Vertoog, over het vereischt gebruik en he-

hedendaagsch misbruik der Kritiek, in de behandeling der Heilige Schriften. Met een bijvoegsel.

BERIGT, nopens de ingekomene antwoorden op de Vraag (*): „ Welke zijn de voornaamste oorzaken van het klein getal der „ genen, die zich in ons Vaderland voorbereiden tot den open- „ baren Predikdienst? en welke zijn de gereedste middelen, „ om velen daartoe op te wekken, en alzoo een gevreesd ge- „ brek aan Predikanten voor te komen?"

MATTH. PANNEBAKKER. Practicale Verhandeling over den invloed van het Geloof aan de geopenbaarde heilleer op de beoefening der Zedepligten.

1791.

CHRISTIAAN. (ALL. HULSHOFF) Verhandeling, waarin aangetoond wordt, welke de voornaamste oorzaken zijn, dat allerlei schriften, die, of den geopenbaarden Godsdienst in het gemeen, of de voornaamste waarheden van dezelve in het bijzonder, bestrijden, in onze dagen grooter opgang maken dan voorheen, en niet zelden zeer diepe indrukken in het gemoed van den Lezer achterlaten.

N. N. Dissertatio, of Verhandeling over hetzelfde onderwerp. *Uit het Latijn vertaald.*

HELPERUS RITZEMA VAN LIER. Verhandeling over des menschen oorspronkelijke verpligting, en den aard der gehoorzaamheid, die de Wet Gods vordert.

HENDR. HIER. TEN OEVER. Verhandeling over de leer der Voldoening aan de Goddelijke geregtigheid.

1792.

HELP. RITZEMA VAN LIER, Verhandeling over de beste middelen om den gemeenen man het belang van den Godsdienst te doen gevoelen, en hem, ter verkrijging van regtmatige begrippen omtrent dezelve, bevorderlijk te zijn.

DION.

(*) Welke vraag, op verzoek der Christelijke Synodus van Zuid-Holland, 1789, door het Genootschap was uitgeschreven.

DION. VAN DE WYNPERSSE, Betoog der ware en eeuwige Godheid van onzen Heer Jezus Christus, tegen hedendaagsche Bestrijderen.

AUG. GEORG. UHLE, Verhandeling over dezelfde stoffe. *Uit het Latijn vertaald.*

PIETER HEMAN, Proeve over: de Heilige Schrift, een altoosdurende en onveranderlijke regel en voorschrift van geloof en wandel voor alle menschen: — strekkende tevens tot eene handleiding, om in het lezen der Heilige Schrift algemeene waarheden van bijzondere wel te kunnen onderscheiden.

FOKKO LIEFSTINK, eenige Gedachten over de leer der Verzoening.

1793.

MAURITZ JOH. HENR. BECKHAUS, Oordeelkundige Verdediging van de echtheid en ongeschondenheid der Profetische Schriften des Ouden Testaments. *Uit het Latijn vertaald.*

ALB. BRINK en THOMAS HOOG, Over de voortreffelijkheid der Evangeliebediening en derzelver invloed op het ware welzijn van Kerk en Staat; ingerigt om lieden van goeden huize aan te moedigen, dat zij hunne zonen niet te rug houden, maar gewillig aan den dienst der Kerke overgeven; en om veelbelovende Jongelingen daartoe op te wekken en tegen optmoedigende zwarigheden te versterken.

Bijlagen, tot de Verhandelingen over de voortreffelijkheid der Evangelie bediening, getrokken uit die van de Heeren ADRIANI en BOING.

CORN. SWAVING, Verhandeling over hetzelfde onderwerp.

DIRK BOING, Aansporing tot eene naarstige bijwoning van den openbaren Godsdienst.

JAN VAN EYK, Verhandeling over het doorbrekend misbruik van Gods Naam.

1794.

JOH. VAN VOORST, Verhandeling, ten betooge, dat God eigenlijk gezegde Straffen op de overtreding zijner Wetten gedreigd heeft, en dat Hij als Rigter de zonden dadelijk straft.

FRIEDR.

FRIEDR. TRAUGODT SCHMIDT, Verhandeling over het nut en vermaak van een Godsdienstig leven. *Uit het Hoogduitsch vertaald.*

JAC. GER. ENGELS, Verhandeling over hetzelfde onderwerp. *Uit het Hoogduitsch vertaald.*

WILL. VAN OOSTERWIJK HULSHOFF, Jozef in zijne Kinderliefde en trouw ter navolging aangeprezen.

ELCO TINGA, Verhandeling ten betooge voor de gemakkelijkheid van de Evangelische pligten, of de Godsdienst van Jezus.

WILL. VAN OOSTERWIJK HULSHOFF, Verhandeling over het Wederzien.

1795.

ANT. WILH. PET. MÖLLER, Beantwoording der prijsvraag: welke waren de eigenlijke oorzaken, kenmerken en gevolgen van het ongeloof der Joden omtrent den Persoon, de Leer en de Wonderwerken van onzen Zaligmaker? Welke was de handelwijze van Jezus en de Apostelen, omtrent het ongeloof en de Ongeloovigen van hunnen tijd? en in hoe verre kan die handelwijze ons thans ten voorbeelde dienen? *Uit het Hoogduitsch vertaald.*

1796.

W. T. LANG, Betoog, dat de Natuurlijke Godgeleerdheid geen genoegzaam onderrigt geeft van die middelen, wier kennis voor den zedelijk bedorven mensch onontbeerlijk is, tot eene gegronde hoop op eeuwige zaligheid. *Uit het Hoogduitsch vertaald.*

FOKKO LIEFSTINK, Beantwoording der Vraag: kan ik achting hebben voor het Christendom, hetzelve voor eene van God verleende Openbaring houden, zoo lang ik de Opstanding van Jezus onder de onbewezene en onzekere dingen plaats?

1797.

JOH. HENR. REGENBOGEN, Verhandeling ten betooge, dat in de Schriften des Ouden Testaments eigenlijk genoemde regtstreek-

streeksche Voorspellingen aangaande onzen Heer Jezus Christus gevonden worden.

Jod. Heringa, e. z., Verhandeling over het ware denkbeeld, hetwelk de Bijbelschrijvers hechten aan de Koninklijke waardigheid of heerschchappij van den verheerlijkten Middelaar Jezus Christus.

Verhandeling, Over de gemeenzame bijeenkomsten der Christenen, waarin gebruik is gemaakt van vier onderscheidene stukken, aan het Genootschap toegezonden.

Ant. Gulielm. Petr. Möller, Anacrisis, of beoordeeling van een onlangs uitgekomen boek, welks titel is; Versuch die Wundergeschichten des N. Test. aus naturlichen Ursachen zu erklären, von Joh. Christ. Frid. Eck. *Uit het Latijn vertaald.*

Dirk Corn. van Voorst, De oudheid van het boek Job, verdedigd tegen Hufnagel en Doederlein.

Theoph. Coelestinus Piper, Verhandeling over de onschatbare waarde der menschelijke ziel, naar aanleiding van Jezus redevoering Luc. X: 1.

1798.

Corn. Swaving, Verhandeling over het Voorstel: naardien de hedendaagsche Bestrijders der voornaamste waarheden van den Christelijken Godsdienst zich niet zelden beroepen op den allegorischen eu zinnebeeldigen stijl der Oosterlingen, om hierdoor de waarheden, die in den Bijbel voorkomen, en door de Protestanten daaruit worden afgeleid, te ontzenuwen, vordert het Genootschap eene Verhandeling: waarin de voorbeelden van zoodanig misbruik in de Uitlegkunde der Heilige Schriften uit de werken van gemelde Bestrijderen aangevoerd, en te gelijk genoegzame regels opgegeven worden, volgens welke 't geen al of niet allegorisch is onderkend, en de waarheid in een' allegorischen stijl voorgedragen, met genoegzame zekerheid bepaald kan worden.

Sam. Joh. van de Wynpersse, Betoog, dat de strafoefenende Geregtigheid Gode waardig is, en geenszins als eene ha-

hatelijke, maar veelmeer als eene beminnelijke eigenschap van het hoogste en beste Wezen beschouwd mag worden.

JOH. ANT. LOTZE, Verhandeling over de begrippen, die de Schrijver van den Brief aan de Hebreën had, aangaande het Hoogepriesterschap van Jezus Christus, en derzelver overeenstemming met de overige Schrijvers van het N. T. — Met een Aanhangsel van denzelfden Auteur.

GERR. HESSELINK, Verhandeling over hetzelfde onderwerp.

WILH. TOB. LANG, Verhandeling over den eigenlijken aard van Jezus Profetische Bediening. *Uit het Latijn vertaald.*

JOH. HENR. REGENBOGEN, Abraham, als een Vader des huisgezins, ter navolging voorgesteld.

JOH. WIGERI, Bedenkingen over de geboorte van Jezus Christus uit eene Maagd.

1799.

JOH. ANDR. GEORG. MEYER, Verhandeling over de Vraag: wat kan er uit de echte gedenkstukken der ongewijde Grieksche en Latijnsche Schrijveren worden bijgebragt, tot opheldering, bevestiging en verdediging der Geschiedenis van Jezus en de Apostelen? *Uit het Hoogduitsch vertaald.*

N. N., Exercitatio philologica, of letterkundige Verhandeling over dezelfde Vraag. *In het Latijn en Nederduitsch.*

SAM. JOH. VAN DE WYNPERSSE, Verhandeling, strekkende ten betoog van het eeuwig en onveranderlijk onderscheid van zedelijk goed en kwaad, of deugd en ondeugd; met aanwijzing van eenige voorname bijzonderheden, waarin dat onderscheid, door zulken, die het goede wel eens kwaad, en het kwade goed zouden willen noemen, verdonkerd wordt; en van het onbetamende en nadeelige van dusdanige denk- en handelwijze.

1800.

MART. EPPENS, Verhandeling over de beste manier, om de Christelijke jeugd in de geopenbaarde Geloofs- en Zedeleer zoo te onderwijzen, dat zij al vroeg tegen de verleiding der dwalingen dezer eeuw gesterkt en beveiligd wordt.

ATH. WILH. PET. MÖLLER, Verhandeling ten betoog der kracht van het bewijs voor de waarheid en Goddelijkheid der Evangelie-leer, ontleend uit de Wonderwerken van Jezus Christus en de Apostelen. *Uit het Hoogduitsch vertaald.*

JOH. CLARISSE, Verhandeling over hetzelfde onderwerp.

RHYNV. FEITH, Over hetzelfde onderwerp.

DIEDER. BOOT, Verhandeling over den waren aard en de voortreffelijkheid van de Christelijke gelatenheid, en hoe die van ongevoeligheid onderscheiden zij.

1801.

JOH. ANT. LOTZE, Wederlegging van het gevoelen der genen, die voorgeven, dat de Apostelen in sommige wezenlijke stukken van de leere hunnes Meesters, aangaande den weg der zaligheid, zijn afgeweken, en slechts hunne eigene denkbeelden daaromtrent, waarin de een van den ander zelfs verschilde, voorgedragen en aangedrongen hebben: zoodat de leere der Apostelen voor Christenen, die alleen Jezus volgen, geen verbindend gezag zoude hebben.

JOH. HENR. REGENBOGEN, Bijlagen over dezelfde Stof.

— — — — — — — — — — Verhandeling ter wederlegging van het gevoelen der genen, die stellen, dat er gegronde redenen zijn, dat in de begrippen der menschen, omtrent het wezenlijke der voornaamste waarheden van het Christendom, van tijd tot tijd verandering behoort te komen, en dat men bij den toenemenden trap van kunde en beschaving, thans onmogelijk daaromtrent zoo mag denken, als men voor twee eeuwen of vroeger gedacht heeft.

SAM. KAM, Verhandeling over de beste inrigting van de huisselijke Godsdienst.

FOKKO LIEFSTINK, de eer van Mozes, van Jehova en van Jezus Christus, verdedigd tegen den Schrijver der Philosophische Onderzoekingen over de Godgeleerdheid en Godsdienst in het algemeen, en die der Joden in het bijzonder.

1802.

JOH. ANT. LOTZE, Verhandeling over het eigenlijk denkbeeld, het-

hetwelk de Heilige Schrijvers hechten aan de vergeving der zonden.

1803.

JOH. CLARISSE, Verhandeling, behelzende een kortbondig betoog en verdediging van de kracht van het bewijs voor den Goddelijken oorsprong en het verbindend gezag van het Evangelie, ontleend uit den voortreffelijken aard van deszelfs zedeleer, en haren gezegenden invloed op de verbetering en het geluk der menschen.

ANT. WILH. PET. MÖLLER, Verhandeling over dezelfde stof.

N. N., Kortbondig betoog, en verdediging, over dezelfde stof.

JOH. CORN. BOOT, Een vertoog van den voordeeligen of nadeeligen invloed onzer hartstogten op het Geloof en de Zeden; met een onderrigt, hoe dezelve naar het Evangelie moeten bestuurd worden.

JUST. LUDOV. OVERDORP, Verhandeling over Jes. VII: 14—16.

1804.

JOH. ANT. LOTZE, Verhandeling over de ware en eeuwige Godheid van den Persoon des Heiligen Geestes. Met uittreksels uit de Verhandelingen van MELCHIOR CORSTIUS en HENDR. JAN BEUSEKAMP, over diezelfde stof.

LUCR. BERN. FOLMER, Verhandeling, behelzende eene aanwijzing van eigenlijk genoemde Voorspellingen des Ouden Testaments, die regtstreeks op onzen Heer Jezus Christus zien.

LUC. SURINGAR, Verhandeling over de leer des Bijbels, inzonderheid des Nieuwen Testaments, aangaande het laatste algemeene Gerigt, hetwelk Jezus Christus over de wereld houden zal.

GERH. BENTHEM REDDINGIUS, Verhandeling over dezelfde stof.

JUST. LUDOV. OVERDORP, Verhandeling, behelzende eene opgave van regelen, volgens welke uit het gebruik, hetwelk Jezus en de Apostelen van verscheidene plaatsen des Ouden Testaments gemaakt hebben, de ware meening dier plaatsen bepaald wordt.

DIRK KAR. HARMSEN, Verhandeling over den Heer Jezus, als Borg van Zondaren.

SAM. KAM, Verhandeling over den invloed des Geloofs op de waarneming van ons beroep.

WILL. BEEKHUIS, over Jezus Christus, als een voorbeeld van Voorzigtigheid en Opregtheid.

1805.

WILBR. GER. REDDINGIUS, Over de Opstanding der dooden.

HENDR. HERM. DONKER CURTIUS en een Ongenoemde, Bijlagen, betreffende hetzelfde onderwerp.

CAR. STEF. HURAU, Onderzoek, in hoeverre zich een Christen schikken mag naar de zeden van zijnen tijd.

1806.

MAUR. JOH. HEINR. BECKHAUS, Over het gebruik der Apokryfe boeken des Ouden Testaments.

CORN. ADR. VAN DEN BROEK, Over de regte betrachting des Doods.

ABR. KERKHOF, Over hetzelfde onderwerp.

1807.

LUCR. BERN. FOLMER, Over de Kindschheid der wereld.

PIET. VAN DER WILLIGEN, Over de wijsheid van Agurs bede.

1808.

W. A. VAN HENGEL, Over de opwekking van Lazarus.

1809.

LUC. SURINGAR, De waarheid van het Evangelie, betoogd uit de lotgevallen der Joodsche Natie.

WESS. ALB. VAN HENGEL, Over Jezus Hemelvaart.

O. VAN TRICHT, Over de Geloofs- en Zedeleer in de Brieven van Petrus.

1810.

BERN. VERWEY, Over het Gebed des Heeren.

1811.

1811.

JOD. HERINGA, E. Z., Over het bestaan der Engelen, uit de leer en geschiedenis van Jezus en de Apostelen afgeleid.

P. VAN DER WILLIGEN, Naauwkeurig onderzoek naar de leer des Bijbels, aangaande den staat der zielen tusschen den dood en de wederopstanding der ligchamen.

WESS. ALB. VAN HENGEL, Betoog, dat de Doop en het Avondmaal, naar het oogmerk van Jezus instelling, voor alle tijden dezer wereld moeten voortduren.

1812.

LUC. VALK, Aanwijzing, dat al het goede betrekkelijk eene Godsdienst-leer, welke een genoegzaam onderrigt tot 's menschen geluk bevat, in de stelsels der Wijsgeeren, zoo voor als na Jezus tijd, te vinden, op eene meer volkomene wijze en zonder de minste dwaling door Christus en de Apostelen geleerd is.

1813.

OTTO VAN TRICHT, Kort begrip der Christelijke Geloofs- en Zedeleer, zoo ver die uit de Brieven van den Apostel Johannes kan worden opgemaakt.

SIM. DIRK DE KEIZER, Over hetzelfde onderwerp.

1814.

N. N., Bijdragen over hetgene, in de leerstellingen en voorschriften van Jezus en de Apostelen, betrekking had, tot de personen, tijden en plaatsen, in en onder welken zij leefden.

1815.

SIM. DIRK DE KEIZER, Beantwoording der vraag: Komt het met de leer van den Bijbel overeen, dat het hoofddoel van het lijden en sterven van Jezus Christus geweest is, verbetering van het menschdom te weeg te brengen, en, *in zooverre alleen*, ook vergeving der zonden te verwerven, als deze een gevolg is van onze verbetering?

KAR. CHRIST. SELTENREICH, Leerstellig en uitlegkundig on-

onderzoek, ter beantwoording van dezelfde vraag. *Uit het Latijn vertaald.*

1816.

C. H. METGER, Over het denkbeeld, hetwelk men van de uitstorting des H. Geestes op den eersten Pinksterdag te vormen heeft, en het daarop gegronde bewijs voor de waarheid en Goddelijkheid der Evangelie-leer. *Uit het Hoogduitsch vertaald.*

Dezelfde. Onderzoek naar de kracht van het bewijs voor de waarheid en Goddelijkheid des Christendoms uit deszelfs voortplanting in de eerste eeuwen, en instandhouding tot onzen tijd toe: met wederlegging der nieuwste tegenwerpingen van Gibbon en anderen. *Uit het Latijn vertaald.* Met aanteekeningen van den Vertaler.

N. N., Vervolg der Bijdragen, behelzende Nalezing of Bijvoegsel tot de Verhandelingen over hetgeen in de leerstellingen en voorschriften van Jezus en de Apostelen betrekking had tot de personen, tijden en plaatsen, onder welken zij leefden; en tot de Proeve van Betoog, dat de verklaarde wil van Jezus en de Apostelen ons volkomen geregtigt, om derzelver leerstellingen en voorschriften als algemeen geldend aan te nemen.

1817.

SIM. DIRK DE KEIZER, Opgave van de Geloofs- en Zedeleer van Paulus, getrokken uit zijne Redevoeringen in de Handelingen der Apostelen, en uit zijne Brieven aan de Romeinen en Galatiërs.

OTTO VAN TRICHT, Over hetzelfde Onderwerp.

1818.

STEPH. HANEWINKEL, Over de gronden, op welke men kan vaststellen, dat de Brieven van Paulus, zoo als die in de Schriften des Nieuwen Verbonds voorhanden zijn, door hemzelven zijn vervaardigd, en dus niet moeten worden aangemerkt, als alleen hoofdgedachten van Paulus behelzende, welke door anderen, ons onbekenden, zouden uitgebreid en beschreven zijn.

N.

N. N., Bijdrage tot de Verhandeling over de Brieven, welke in de Schriften des Nieuwen Verbonds onder den naam van Paulus voorkomen; getrokken uit de Verhandeling van een' ongenoemde, over hetzelfde onderwerp.

1819.

STEPH. MUNTENDAM, Over de Wonderwerken van Elia en Elisa, in vergelijking gebragt met die van den Heer Jezus Christus, ter bevestiging van de waarheid der eerste, en betoog van de meerdere voortreffelijkheid der laatste.

DIRK MOLENAAR, Over de ingeving der Heilige Schriften, naar aanleiding van 2 Timot. III : 16.

1820.

H. W. VAN DER PLOEG, Proeve eener beantwoording der vraag, vorderende betoog, dat de nog blijvende onbekendheid met het Christendom, en de afkeerigheid van hetzelve bij het grootste gedeelte des menschdoms, zoo weinig als de tegenspoeden der Christelijke Kerk, een gegrond vermoeden opleveren tegen de waarheid en echtheid van den Christelijken Godsdienst.

J. A. LOTZE, Over de vraag: welke middelen moeten meest geschikt gerekend worden, om den Christelijken Godsdienst toegang tot de aanhangers van Muhammed te doen verkrijgen, de vooroordeelen en tegenwerking tegen deszelfs grondleeringen en voorschriften te overwinnen en alzoo de aanneming van het Christendom, met de heilrijkste gevolgen bij dezelve te bevorderen.

1821.

HERM. JOH. ROYAARDS, Proeve over den geest en het belang van het Boek: Daniël. Eene Bijdrage tot handhaving van de eere des Bijbels.

1822.

GER. BENTHEM REDDINGIUS, Beknopte en met uitlegkundige gronden gestaafde opgave van de Christelijke Geloofs- en Zedeleer, volgens het Evangelie van Johannes.

SIM. DIRK DE KEIZER, Over hetzelfde onderwerp.

1826.

P. VAN DER WILLIGEN, Over de schijnstrijdigheden in de Evangelische Verhalen, en de regelen tot derzelver beoordeeling.

B. R. DE GEER, Geloofs- en Zedeleer in de Brieven van Paulus aan de Corinthiërs.

1827.

C. W. STRONK, Davids geschiedenis, vergeleken met zijne Gedichten.

H. H. DONKER CURTIUS, Over Jezus leer, als van God zelven geopenbaard, en het gezag der Rede in zaken van Godsdienst.

1829.

B. TE GEMPT, Opheldering en staving der wonderverhalen, Marc. VII: 32—37. VIII, 22—26. Ook als bijdrage tot beoordeeling der waarde van het Evangelie van Marcus.

C. V. HAUFF, Over de echtheid van het Evangelie van Johannes en deszelfs hooge waardij, met wederlegging der gemaakte bedenkingen voor ongeletterde, maar waarheidzoekende, Bijbelminnaars.

1830.

J. G. DAHLER, Over de geloofwaardigheid en het belang van de Boeken der Chroniken voor de Bijbelsche Geschiedenis.

1831.

B. R. DE GEER, Over het zedelijk karakter der Hervormers in de XVI Eeuw, en den invloed, welke derzelver zedelijke grondbeginselen op hetgeen zij ondernomen en verrigt hebben, heeft uitgewerkt.

J. C. RIEHM, Over het hooggaande lijden van Jezus in Gethsemané.

P. VAN DER WILLIGEN, Over hetzelfde onderwerp.

1823.

1832.

H. F. T. FOCKENS, Over Rom. VII, en het oogpunt, waaruit hetzelve te verklaren is; nevens de leer in dit Hoofdst. te vinden.

T. G. BERGSMA, Over hetzelfde onderwerp.

D. T. HUËT, Over de duurzaamheid van het Protestantisme, niettegenstaande het verschil van gevoelens onder Protestanten.

WILH. OTTO, Over hetzelfde onderwerp.

1834.

D. VAN HEYST, Over het Kanoniek gezag van de boeken des N. V., opgemaakt uit het berigt bij EUSEBIUS, Kerk. Hist. III. 25, vergeleken met andere berigten der Kerkvaders.

1835.

H. E. VINKE, Verzameling en verklaring der gezegden van Jezus, betreffende zijn lijden en sterven tot vergeving der zonden; met nasporing der redenen, waarom Hij niet meermalen en uitvoeriger daarover gesproken heeft; benevens een betoog, dat de Apostelen, aan welken Hij dit ter ontwikkeling had overgelaten, in diervoege aan deszelfs oogmerk beantwoord hebben, dat in de overeenstemming van het onderwijs van Jezus en de Apostelen voldoende grond is gelegen tot onze overtuiging en vertroosting.

BIJ-

BIJLAGE VIII.

BIOGRAPHISCHE LIJST DER DIRECTEUREN VAN HET GENOOTSCHAP.

I. JOH. HERINGA, *Mede-Oprigter des Genootschaps*, *Directeur en President van* 1785 *tot* 1816, was geboren te Groningen, 11 Januarij 1733, studeerde te Franeker, onder *Valckenaer*, *Vriemoet* en *Schrader*, en te Groningen, onder *Schroeder*, *Gerdes*, *Chevallier* en *Hollebeek*, werd Proponent onder de Classe van Dokkum (Augustus 1754) en Predikant te Beetsterswang c. a. (1755), te Marssum (1758), te Winschoten (1761), in de Scheemda (1768), te Nymegen (1770), en 's Gravenhage (1772), alwaar hij in 1814 *Emeritus* verklaard werd en overleed den 1 Februarij 1816.

Hij was een zeer gevoelig, opregt, rondborstig man en Godvruchtig Christen, en een menschenvriend in den volsten zin van het woord, hulpvaardig jegens een ieder, wien hij met raad en daad dienen kon, en geene moeite ontziende voor het goede en nuttige. Maar tevens een man van groote en naauwkeurige geleerdheid, en onafgebroken werkzaamheid tot in hoogen ouderdom; hartelijk aanklever der gevestigde Kerkleer, maar niet minder van een milden en onbekrompen geest, hoedanig hij zich in die dagen kenmerkte; die voor de zaak van Christus en het Christendom ijverde met wijsheid en

en gematigdheid. Als *Visitator Librorum* werd hij ingewikkeld in de twisten over KLEMAN's *orde des heils*, (zie YPEIJ, *Gesch. der Christ. Kerk in de* 18 *Eeuw*; D. VII. bl. 420—427.) wiens stellingen, ofschoon niet door hem goedgekeurd, hij geenszins in strijd achtte met de erkende leer der Hervormde kerk. Dit verwekte hem onrust, even als de later ontstane staatkundige partijschappen in ons Vaderland, in welke hij, zijns ondanks, gewikkeld werd.

Des te meer welkom was hem de aanleiding tot nuttige, Evangelische, werkzaamheid, die hij verkreeg bij de oprigting van het Haagsche Genootschap, waaraan hij zijne krachten bleef wijden » ter opbouwing » van het rijk van waarheid en deugd." — Hij behoort buiten allen twijfel tot de werkzaamste en jegens het Genootschap verdienstelijkste Bestuurders, wiens gestadige werkzaamheid blijkt uit de *Geschrevene Handelingen* onzer Maatschappij. Hij schuwde daartoe geen arbeid, leverde veelmalen Rapporten en Advisen in; bezorgde de uitgave der Verhandelingen tegen *Priestley* en schreef het Voorberigt voor dezelve, en de daarin voorkomende verdediging der Waldensen tegen *Priestley*; hield openlijke *Aanspraken* in 1787 en 1804, in welker eerste hij den oorsprong van dit Genootschap verhaalde, en bleef Voorzitter der Maatschappij van 1785 tot aan zijnen dood, waarna het Voorzitterschap afwisselend is waargenomen door de Directeuren, bij jaarlijksche beurten, gelijk reeds door *Heringa* in 1795 was voorgesteld geworden, bl. 221.

Zie over hem *Boekzaal der geleerde wereld*, Febr. 1816. bl. 229 volg. 216 256, 257.—JOD. HERINGA in

An-

Annotatis ad Orationem de Auditorio Academiae Rheno-Trajectinae, variam olim fortunam experto, nunc praesenti ejus conditioni adaptato, — in *Annal Acad. Rheno-Traject.* 1824—1825. pag. 237—242, die van deszelfs Oom getuigt: *me puerum amavit, suasorque parentibus fuit, ut me, ruri educatum, et a patre medico chirurgo suae arti addiscendae destinatum, in sacram traderent disciplinam, ad quam propensus videbatur animus meus puerilis. Ille me adolescentem monitis consiliisque adjuvit; juvenem praeceptoribus, viris clarissimis, amicis suis, commendavit*, cet. p. 237. — (BROES) *Over de Vereeniging der Protestanten in Nederland.* — H. ROYAARDS, *Aanspraak* in het H. Gen. 1816. bl. 47.

II. ADRIANUS VAN ASSENDELFT, *Mede-Oprigter; Directeur en Secretaris van het Genootschap van* 1785—1809. Hij was geboren te Haarlem, (28 Sept. 1736), en werd, na volbragte studie aan de Leidsche Hoogeschool, Predikant te Nieuwenhoorn (1761), te Assendelft (1764), en te Leiden (16 Dec. 1770), alwaar hij den 6 Jan. 1809 overleed. Met rijke gaven bedeeld, was hij voorbeeldig naarstig en getrouw in zijne onderscheidene betrekkingen. Vooral was hij uitmuntend ijverig en bekwaam in het bestieren van kerkelijke Vergaderingen en raadplegingen op dezelve, waarbij hij zich door kunde, doorzigt, waarheidsliefde en zucht tot orde onderscheidde. Wegens zijne minzaamheid en braafheid werd hij algemeen geacht.

Talrijk waren zijne verdiensten jegens dit Genootschap, niet alleen als Oprigter en ijverig Directeur,

niet

niet alleen wegens de *Aanspraken*, door hem gehouden in 1789, 1795, 1805, maar vooral wegens de onvermoeide werkzaamheid, door hem, als Secretaris des Genootschaps, besteed in een tijdvak van vier en twintig jaren, waarin de Correspondentie, zoo binnen- als buitenslands, veelvuldige werkzaamheid medebragt, gelijk eerst de vestiging en uitbreiding des Genootschaps. Met voorbeeldige naauwkeurigheid was hij onvermoeid hierin werkzaam. Zijne nagedachtenis werd vereerend herdacht door den Directeur B. J. NOORDINK, in deszelfs *Aanspraak*, 1809, bl. 64. 65; zie ook *Boekzaal*, Jan. 1809. bl. 80.

Zijne plaats, als Directeur des Genootschaps, werd vervangen door den Hoogl. J. VAN VOORST, en als Secretaris, door den Directeur TH. HOOG.

III. JOHANNES KNEPPELHOUT, *Mede-Oprigter; Directeur* van 1785—1794. Hij was geboren 14 April 1745, en bediende het Evangelie in de Gemeenten van Doorn, Barendrecht, Naarden en Gorinchem; aldaar wegens ligchaams ongesteldheid in 1794 Emeritus verklaard, stierf hij te Leiden den 31 Augustus 1803, in den ouderdom van omtrent 59 jaren. Aan de Utrechtsche Akademie, alwaar hij gestudeerd had, heeft hij onder voorzitting van den Hoogleeraar *S. Rau* verdedigd eene *Dissert. de re cibaria veterum Hebraeorum.* — Rijkelijk gezegend met aardsche goederen, was hij bekend en geacht door zijn aangenaam en gul verkeer, door zijne ijverige en nuttige Evangeliedienst, en door zijn liefderijk en weldadig gedrag jegens elk. Nog na zijn dood deed hij deze weldadigheid

heid uitoefenen door aanzienlijke legaten aan de Kerke- en Diakonie-fondsen te Gorinchem.

Gaf de brave KNEPPELHOUT de eerste zijdelingsche aanleiding tot de oprigting van dit Genootschap, (zie hier boven, bl. 17. en YPEIJ, t. a. p. boven bl. 86, noot 11.); werd hij zelf een der Oprigters, hij bleef als Directeur werkzaam tot 1794, toen hij, na herhaalde aanzoeken, wegens ligchaamszwakheid van die betrekking ontslagen werd, met behoud van den titel van *Oud-Dirigerend* en *Corresponderend* Lid. Hoe hij zijne milddadigheid, ook aan dit Genootschap, betoonde, is boven gemeld, bl. 74 en 92.

IV. DANIËL ALB. REGULETH, *Mede-Oprigter; Directeur van* 1785—1794 en *Bibliothecaris des Genootschaps.* 1788—1794. — Hij was Evangeliedienaar in de Gemeenten van Amerongen, Wijk te Duurstede, Haarlem, en te Gravenhage van 25 Maart 1787 tot 28 December 1794, toen hij, na een vierëntwintigjarige Evangeliedienst zeer onverwachts overleed, in den ouderdom van 45 jaren en ruim 5 maanden. Hij werd geroemd wegens zijnen uitmuntenden en minzamen omgang. — Hij was in 1785, Predikant te Haarlem zijnde, op de Zuid-Hollandsche Synode te Dordrecht, als Correspondent der Noord-Hollandsche Synode, tegenwoordig, toen hij onder de Oprigters van het Genootschap optrad.

Van hem is in de Werken des Genootschaps eene *Aanspraak*, gehouden in 1790. Zie over hem, *Boekzaal* Jan. 1795. bl. 79. 80. — A. v. ASSENDELFT, *Aanspraak*, 1795. bl. 70. Zijne plaats als Directeur is,

is, in 1797, vervuld door JOH. HULS. VAN DE WYNPERSSE.

V. MARTINUS RUMMERINK, *Mede-Oprigter des Genootschaps*, *Directeur* van 1785—1813. Zoon van den Groningschen Leeraar, die in 1779 overleed, was hij geboren in 1739, en is overleden den 18 December 1813, in den ouderdom van ruim 74 jaren, als Emeritus-Predikant van Dordrecht, na vroeger ook te Leeuwarden de Evangeliedienst vervuld te hebben.

Hij was steeds ijverig werkzaam in zijne bediening, en eveneens ook voor de belangen des Genootschaps, waarvan de getuigen voorhanden zijn in de *Aanspraken*, door hem gehouden in de jaren 1791 en 1797. — Van hem zijn daarenboven twee deelen *Leerredenen*, Dordr. 1807, gelijk Hij ook eene der vijf Dissertatien *ad Origines Hebraeas*, onder den beroemden *N. G. Schroeder*, heeft verdedigd. Zijne nederigheid wenschte, dat na zijn dood geen levensberigt van hem gegeven werd, waarom wij ons ook hier, uit eerbied voor zijnen wensch, daarvan onthouden.

VI. JONA WILLEM TE WATER, *Directeur* van 1786 — 1816, geboren 28 October 1740 te Zaamslag in Staatsvlaanderen, alwaar zijn Vader, *W. Te Water*, Predikant was, die door vele Historische Schriften, ook in het vak der Kerkelijke Geschiedenis, met lof bekend is. Na de Latijnsche Scholen te Vlissingen bezocht te hebben, vertrok hij naar de Utrechtsche Akademie, alwaar hij het onderwijs van *Reitz*, *Rau* en *Wesseling*, en in de Godgeleerdheid dat

van

van *Burman*, *Voget*, *Elsnerus* en *Van Irhoven* genoot (1755—1761). Hierna nam hij het Predikantsambt waar in de Gemeenten van Haamstede in Schouwen, (1761—1763), Vere (1763—1765), Vlissingen (1765—1774), het Hoogleeraarambt te Middelburg in de Wijsbegeerte en Vaderlandsche Historie (1774—1785), en te Leiden in de Godgeleerdheid en Kerkelijke Geschiedenis (1785—1822), alsmede, van 1785—1816, tevens de Predikdienst. In 1816 van dezelve ontslagen, bleef hij nog nu en dan als Akademie-Prediker werkzaam, ofschoon hij, reeds in 1815, bij de invoering der nieuwe Akademische Nederlandsche Organisatie, wegens zeventigjarigen ouderdom, Emeritus verklaard werd. Die rust genoot hij onder bestendige werkzaamheid, tot dat hij, den 19 October 1822, in den ouderdom van omtrent 82 jaren ontsliep.

Bedreven in de Kerkelijke Geschiedenis van Nederland, was hij het niet minder in kerkelijke zaken, en werd dan ook niet zelden in kerkelijke Commissien benoemd en geraadpleegd, zoo wel vroeger in Zeeland, als later in Leiden, waar hij in de Commissie ter organisatie der Nederlandsche Hervormde Kerken, onder Koning *Lodewijk*, en onder *Napoleon*, geplaatst werd. Voorloopig werd hij ook geraadpleegd over de Kerkelijke Organisatie in het herboren Nederland, reeds in 1814. — Vroeger was hij werkzaam geweest in de aanvulling der klassikale wetten van Walcheren, in 1776, waar hij als Scriba der Klasse fungeerde, en later van die der Klasse van Leiden; en vooral in de mede-bearbeiding van het 3de, 4de en 5de deel van

het

het Kerkelijk Plakaatboek (1792, 1793, 1807). Sints 1776 vervulde hij de betrekking van *Historieschrijver van Zeeland*, en bleef die behouden bij zijne verplaatsing naar Leiden.

Gedurende een langdurig en werkzaam leven, werd eene lange reeks van geschriften door hem uitgegeven, waaronder de *Historie van het Verbond en de Smeekschriften der Nederlandsche Edelen*, in vier deelen (1776 — 1796), en de *Vaderlandsche Historie van Wagenaar*, *verkort*, in vier deelen (1784—1800), de uitgave der *Opuscula van Jablonski* (1804—1813) vier deelen, zijne talrijke *Levensberigten*, in de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* gegeven, omtrent de overledene Leden; alsmede vele oudheidkundige, penningkundige, vaderlandsch-geschiedkundige en kerkelijk-vaderlandsch-geschiedkundige Verhandelingen, vooral opmerking verdienen. Wij vinden de lijst van alle zijne werken achter zijn *Levensberigt* bl. 384 — 400.

Hij was een man van groote geleerdheid, vooral ook in de algemeene en Vaderlandsche Kerkgeschiedenis, ijverig voorstandig der gevestigde Kerkleer, scherpzinnig denker en scherp beoordeelaar van menschen en zaken; hartelijk aanklever van het huis van Oranje; die de vrijheid van denken, ook in het staatkundige, waardeerde, en niet ongevoelig was voor eerbewijzingen, en » vrolijk in de zamenleving, vergenoegd, mededeelzaam, weet- en leergierig ook tot in den hoogsten ouderdom, daar hij zich in alles op kortheid, duidelijkheid en op vaardigheid toelegde en met warm gevoel, opregt en welmeenend" — sprak. *Levensberigt door hem zelven*. bl. 339 verv. 364 verv.

Onvermoeid was hij werkzaam in het Haagsche Genootschap, waarin hij, kort na de oprigting, als Directeur verkozen zijnde, tot aan zijn dood voortging. Hij hield twee ongedrukte *Aanspraken*, en twee andere zijn van hem in de Werken van het Genootschap geplaatst, in de Verh. v. 1788, 1806. — Door hem werd ook het berigt gesteld, getrokken uit de achtenveertig ingekomen Prijs-antwoorden over het gevreesde gebrek aan Predikanten. 1790. In zijne plaats werd benoemd, als Directeur, Ds. C. L. VAN DEN BROEK, Pred. in 's Hage.

Zie over hem: SAXE, *Onomasticon litt. p. VIII.* 182—184: — zijne eigene *Narratio de rebus Acad. Lugd. Batavae sec.* 18. p. 238. — SIEGENBEEK, *Geschied. der Leidsche Hoogeschool II.* 227—229. — en in de *Hand. v. d. Maatsch. der Nederl. Letterkunde* 1823. bl. 4—35. Vooral *Levensberigt van* JONA WILLEM TE WATER, *door hem zelven vervaardigd.* — *Boekzaal.* Nov. 1823. bl. 650, 551. EKAMA, *Oratio* in *Annal. Acad. Lugd. Bat.* 1822—1823, p. 27, 42—45.

VII. JOHANNES VAN HERWERDEN, *Directeur* van 1786—1788; geboren te Amsterdam, d. 23 Dec. 1731, werd Predikant te Thamen aan den Uithoorn (1755), te Zalt-Bommel (1764), Zutphen (1766), Amsterdam (1773), alwaar hij, na veel ligchaamslijden, in 1805 overleed, in den ouderdom van bijna 74 jaren.

Zijne werken over *'s Heilands Verzoeking in de woestijn*; — over *den staat der Regtheid en den Val*, — en zijne *Verklaring over het Evangelie van Johannes*; in zes deelen, getuigen van zijne geleerdheid. Zijne predikwijze was ernstig, nadrukkelijk en bijbelsch, en maakte grooten opgang; hij was wegens zijn achtenswaar

waardig karakter zeer bemind. — Doch slechts zeer kort was hij werkzaam als Directeur van dit Genootschap. In Aug. 1785, tegelijk met Prof. Te Water benoemd, nadat men onderrigt was, dat hij de oprigting van een dergelijk Genootschap wenschte, werd hij reeds in 1788, op zijn verzoek, hiervan ontslagen, en tot *Oud-Directeur* en *Corresponderend Lid* benoemd. In zijne plaats trad op Ds. P. G. Sprenger van Eyk. Zie over hen *Boekzaal* Jan. 1806. bl. 91—93.

VIII. HERMANNUS ROYAARDS, *Directeur des Genootschaps* van 1786 tot 1825, *Bibliothecaris en Quaestor*, 1786—1788, werd geboren te Zalt-Bommel, alwaar zijn Vader, *Albertus Royaards*, Med. Doct., reeds in zijne vroege jeugd hem ontnomen werd. Na de Latijnsche Scholen in zijne geboortestad te hebben doorgegaan, vertrok hij in 1770 naar de Utrechtsche Hoogeschool, alwaar hij, door het onderwijs van *Saxe*, *Hennert*, *M. Tydeman*, vooral *Segaar*, gevormd, overging tot de Theologische lessen van *Burman*, *Voget*, vooral van *Vos* en *Bonnet*, en hier verwierf hij den grootsten lof van zijne Leermeesters, die hem onder de voortreffelijkste kweekelingen van zijnen akademietijd eene eerste plaats aanwezen. Taalstudie, ook in hare toepassing op de Heilige Schriften en de leer daarin vervat, was zijne geliefkoosde oefening. Voorzien van een sterk geheugen, dat hij getrouwelijk oefende, was de beoefening der Grieksche taal en Grieksche Schrijvers zijn dagelijksch werk, waarvan hij eene Akademische proeve gaf in een Philologisch-Critisch-Specimen *de emendandis plurimis Vet. Scriptorum Graecorum locis, uti et de Hecatom-*

11 * bis

bis Homerique Oceano, 1775, onder Voorzitting van zijn geliefden Leermeester *C. Segaar*, 1775, verdedigd. Vooral echter bragt hij deze oefening over op den Hebreeuwsch-Griekschen tongval, welker kennis hij aanwendde ter verklaring der Bijbelboeken, daar hij geen vreemdeling bleef in de studie der Oostersche Dialekten, waartoe hij in de School van *Rau* was gevormd. — Dus toebereid, verliet hij de Akademie in 1777, en werd alras beroepen als Predikant in de Gemeente van Scherpenzeel (1778), Elburg (Maart 1780), Alkmaar (Dec. 1780), Middelburg (1782), 's Hage (1785). In al deze Vaderlandsche Gemeenten maakte hij, zoowel door zijn omgang en herderlijk werk, als vooral ook door zijne Evangelieprediking, grooten opgang, en, gelijk hem te Middelburg reeds het Professoraat in de Godgeleerdheid, kort voor zijn vertrek naar 's Hage, was opgedragen, zoo werd hij, in 1788, door Curatoren der Utrechtsche Hoogeschool, ingevolge den raad van zijne Leermeesters, *Vos*, *Bonnet* en *Segaar*, tot Hoogleeraar *in de Godgeleerdheid* benoemd, in een tijd, toen te midden der vaderlandsche partijschappen, de Theologische Faculteit dier Hoogeschool, ook wegens den afgeleefden of klimmenden ouderdom der meeste Hoogleeraren, nieuwe opbeuring behoefde. — Hier vestigde hij al aanstonds eene exegetisch-dogmatische school. Want gelijk zijn theologische geest eene dogmatische rigting had, zoo bevorderde hij die studie der dogmatiek, welke op de uitlegkunde steunde; en hierdoor werd de beoefening der Exegese door hem aan de Utrechtsche Hoogeschool het eerst opgewekt, door de opening van exegetische lessen over het Oude, en vooral over het Nieu-

we Testament, welke te voren door de Professoren der Godgeleerdheid niet werden gehouden, maar alleen onder de philologische lessen van den Hoogleeraar in de Grieksche en Hebreeuwsche Letteren begrepen waren. Hierin trachtte hij aan de behoeften des tijds te voldoen. Daartoe strekten vooral zijne exegetische lessen over de Profetische Schriften, en de Brieven der Apostelen, het Evangelie van Johannes en de Harmonie des lijdens van Jezus, die de lust voor de Uitlegkunde des Bijbels aan de Utrechtsche Hoogeschool niet weinig opwekten, gelijk dezelve later werd aangewakkerd, toen eene afzonderlijke leerstoel voor de Uitlegkunde des Nieuwe Verbonds aan een Theologischen Professor, den Hoogleeraar *Jod. Heringa*, werd opgedragen, welke hierin de meer philologische lessen van *Segaar*, overeenkomstig de behoefte des tijds, zou vervangen.

Doch deze uitlegkundige studie werd door *Royaards* inzonderheid dienstbaar gemaakt aan de behandeling der Dogmatiek, welke hij reeds begon te zuiveren van vele schoolsche begrippen. Hierin leefde hij en bewoog zich geheel. Terwijl de vroeger gebezigde Compendia der Dogmatiek verouderd waren, volgde hij het voorbeeld, zoo wel van anderen, als van zijn Leermeester *Bonnet*, door de opstelling van eene *Theologia Christiana*, waar de verschillende leerstukken in zoo vele Hoofdstukken afgedeeld, in kortere aphorismen, door Bijbelplaatsen bevestigd, bevat zijn. Dit *Compendium* pleeg hij op zijne lessen door verklaring, vooral ook door uitlegkundige behandeling der *loca classica*, te verklaren. Die vereeniging van exegetische en dogma-

ti-

tische studie was ook zigtbaar in een zijner exegetische Collegien, waar hij gewoon was, de Bijbelsche spreekwijzen, die tot een of ander belangrijk leerstuk, b. v. den persoon van Jezus, den weg der verlossing enz. betrekking hadden, te behandelen. Deze lessen waren de vruchten van een *Uitlegkundig dogmatisch Woordenboek des Nieuwen Verbonds*, vooral in tegenoverstelling aan *Teller* en *Bardth*, door hem met veel zorg bewerkt, en telkens vermeerderd. Doch hetzelve is nimmer door hem uitgegeven. Hij betoonde zich in zijne dogmatische begrippen een getrouw aankleever der Hervormde Kerkleer, aan welke hij uit volle overtuiging vasthield, zonder daarom die bepalingen, welke vroegere en latere Godgeleerden met dezelve verbonden achtten, in alle opzigten te billijken, of te leeren.

Deze zijne dogmatische studie nam eene tevens *apologetische* rigting. Overal zocht hij dezelve te bezigen ter verdediging der leer tegen de leerstellingen der nieuwe Hervormers, met wier schriften hij volledig bekend was. Maar niet minder trachtte hij zijne lessen steeds *praktisch* interigten. Zoo maakte hij sommige exegetische lessen dienstbaar aan de *Homiletiek*, welke hij daarenboven, even als de *Pastoraal*, ook afzonderlijk in zijne voorlezingen behandelde. Hierin oefende hij zijne leerlingen, vooral in het opmaken van schetsen, op wier noodzakelijkheid, bij elke goed bewerkte Leerrede, hij steeds aandrong.

Zoodanig was zijn onderwijs gedurende zeven en dertig jaren, waarin hij werkend Hoogleeraar was. Zijne predikwijze, ook als Akademieprediker, gedurende al dien tijd, was in den onderwijs-toon van den Kan-

Kansel gestemd; en droeg niet zelden een exegetisch-dogmatischen stempel, schoon hij even gaarne historische stoffen behandelde. Hij volgde de analytische methode, soms met inwerking der synthetische in dezelve. Hartelijk, ernstig en vurig zocht hij te stichten, en vandaar dat vele bejaarden zich nog steeds dankbaar aan zijn kansel-onderwijs, dat hen boeide, herinneren.

Zijn karakter was open en rond. Hij kon noch veinzen, noch den geveinsden, of huichelaar, dulden. Hij had behoefte zijne overtuiging steeds uit te spreken, ook jegens zijne leerlingen. Zijn verstand was geoefend, zijn belezenheid, ook in de nieuwere talen, werd te allen tijde geroemd. Levendig was hij, soms vurig van geest. Hartelijke liefde voor God en den Verlosser zetelde in zijn hart, sprak in zijne woorden, kweekte zijn vertrouwen op God aan, ook bij treffende verliezen, en onder het lijden des ligchaams, dat in de laatste jaren zijn deel was, en deed hem welgemoed de sloping zijns ligchaams ontwaren en den doodslaap, in vertrouwen op eene betere standverwisseling, insluimeren. Hij overleed den 15 Jan. 1825, in den ouderdom van ruim 71 jaren, na in het jaar 1823 wegens zeventigjarigen ouderdom Emeritus verklaard te zijn, toen het mij gebeuren mogt zijne plaats te vervullen.

Behalve eenige Akademische Geschriften, kwamen van hem in het licht, zijne *Diatribe de Divinitate J. C. vera*, en eene *Verh. over den waren aard van Jezus Koninkrijk;* nevens vier *Akademische Oratien*, waarvan de *drie* eerste over theologische onderwerpen, uit de behoeften der tijden, gekozen waren, de laatste der nagedach-

te.

tenis van zijn Vriend en Bloedverwant, *W. E. de Perponcher*, gewijd was; nevens vier *Aanspraken in het Haagsche Genootschap* gehouden (1793, 1799, 1807, 1816). (Zie de lijst zijner Geschriften in de *Annales Acad. Rhen.-Traj.* 1824—1825.)

Het blijkt genoegzaam uit het gezegde, hoezeer zijne aanleg en letteroefeningen geheel in overeenstemming waren met den aard en gang van dit Genootschap. — Zoo lang zijne gezondheid dit toeliet, was hij uitermate werkzaam in hetzelve; waarvan de *geschrevene Handelingen* getuigen. In 's Hage had hij van 1786 tot 1788 ook het eerst de betrekking zorgvuldig vervuld van *Bibliothecaris* en *Quaestor* des Genootschaps, welke laatste, vooral in den beginne, veel arbeid eischte. Later naar Utrecht verplaatst, bleef hij ijveren voor deszelfs belangen, vervulde niet weinige Commissien bij hetzelve, gaf vele Rapporten, vooral op Engelsche en Hoogduitsche werken, bij het Genootschap ingekomen, en hield vier *Aanspraken* in de Jaarlijksche Vergaderingen, boven vermeld. — Ook hierin mogt ik zijne plaats vervangen.

Zoo meent de Zoon over den Vader te mogen oordeelen, gelijk hij hem vroeger de hulde bragt van zijn hart, in eene *Leerrede over* 2 Cor. V. 1. *uitgesproken na het afsterven van wijlen den Hoogl.* H. Royaards, Utr. 1825. — Wie echter onpartijdiger oordeel verlangt, vergelijke zulks met het gene geschreven is door de Studenten der Utrechtsche Hoogeschool, in de *Studenten Almanak*, 1826; — door Nieuwenhuis, *Woordenboek;* D. VI. bl. 134.; — vooral door zijn Ambtgenoot,

noot, JOD. HERINGA in *Orat. de Auditorio Acad. Rheno-Traj.* p. 25—32, 46—48, 58, 60—63. — en met het gene zijn dankbare Leerling, D. H. WILDSCHUT, eerlang, ook als zijne hulde aan de Utrechtsche Academie ter viering van haar Jubilé, geven zal in de: *Memoria Herm. Royaards*, *V. C.*

IX. HILLEBRANDUS MENTES, *Directeur* 1786. *Quaestor des Genootschaps sedert* 1788; *beide tot zijnen dood.* Hij werd geboren in 1740 en overleed d. 18 Nov. 1811, 71 jaren oud. Even als zijn Vader en Grootvader, werd hij Predikant in Friesland, hij te Langeweer onder Zevenwoude, Workum, Leeuwarden, en sedert 1779 te Amsterdam.

Zijn schrander oordeel, onvermoeide arbeidzaamheid, en meer dan gewone kundigheden, ook in het bestuur van kerkelijke zaken, worden loffelijk vermeld, even als zijne oordeelkundige Leerredenen, voorbeeldige wandel en minzame omgang. Hij genoot daarbij eene vaste gezondheid, zoodat hij tot in hoogen ouderdom zelden ziek was. Onverwacht was zijn afsterven.

Als Quaestor des Genootschaps, bij het vertrek van H. ROYAARDS, als Hoogleeraar naar Utrecht, opgetreden, maakte hij zich gedurende drieëntwintig jaren, bij hetzelve hoogst verdienstelijk, daar hij in deze betrekking de stoffelijke belangen des Genootschaps, even ijverig, hartelijk en belangstellend waarnam, als hij zijne kunde en zijn vromen zin aanwendde ten dienste van het zedelijk en godsdienstig hoofddoel des Genootschaps. Zie *Boekzaal* 1811. Nov.

X.

X. PETRUS GODEFRIDUS SPRENGER VAN EYK was slechts iets langer dan zijn Voorganger, VAN HERWERDEN, als Directeur werkzaam, daar hij in 1791 opgetreden, reeds in Julij 1796, wegens ongesteldheid, op zijn verzoek ontslagen werd.

Hij studeerde eerst te Leiden, daarna te Utrecht en volgde aldaar geheel en al de leiding van den Hoogl. *G. Bonnet*, met wien hij tot zijn dood toe bijzonder bevriend bleef. Daarna vervulde hij de Evangeliedienst aan de Vuursche, te Bergschenhoek, te Sliedrecht en sedert 1781 te Rotterdam, alwaar hij d. 25 Junij 1806, in den ouderdom van bijna 55 jaren, zoo als hij geleefd had, godvruchtig, overleed. » Hij werd geprezen als » een man van sierlijke gaven, een keurig net, uitleg» kundig, gemoedelijk, Prediker; bijzonder ijverig in » huisbezoeking, katechisatien en opzoeken van zie» ken en bedroefden; met één woord: een man van » eene zeer vriendelijke en aangename verkeering, en » op en van den predikstoel een voorbeeldig en stich» telijk Leeraar, zoo in leer, als in leven." (Zie *Boeksaal* Julij 1806. bl. 96, 97). Tevens wordt hij geroemd, als iemand, van wien men ruimschoots zeggen kan, dat hij de waarheid in liefde betrachtte, wiens nagedachtenis nog in de Rotterdamsche Gemeente in zegening is. — Hij was een der Oprigters van het *Nederlandsche Zendeling-Genootschap*, in welks Vergaderingen hij eenmaal eene Redevoering hield, die gedrukt is, even als van hem eene *Verhandeling over de Sacramenten* is uitgegeven. Zijn opvolger was TH. HOOG.

Te-

XI. BERNARDUS JOHANNES NOORDINK. Te midden van deze rij der afgestorvenen, staat daar de eerwaardige B. J. NOORDINK, *Th. Doct. en Pred. te 's Hage*, *Directeur* sedert April 1797 benoemd in de plaats van J. KNEPPELHOUT, en *Quaestor* en *Bibliothecaris* van 1811 tot 1835. Hij mogt als de eenige getuige onder de Bestuurders, van het feest des vijfentwintigjarigen bestaans het vijftigjarige feest met ons vieren, hoogelijk geschat van al zijne Mede-Bestuurders. Wij onthouden ons van de vermelding zijner lotgevallen, even als van die der overige, nog levende, Bestuurders.

XII. THOMAS HOOG, *Directeur des Genootschaps van* 1797—1829, en *Secretaris van* 1809—1825. Te Rotterdam in 1763 geboren, deelde hij in eene godvruchtige opvoeding, en vertrok in 1780, wel toegerust met de noodige kundigheden, naar de Leidsche Academie, alwaar hij een onderwijs genoot, dat hem, in lateren leeftijd, steeds met hooge ingenomenheid en geestdrift vervulde. Hier werd hij, bij een gelukkigen aanleg, naauwgezetten ijver en aanhoudende vlijt en onder het genot van de achting en vriendschap zijner Leermeesters, gelukkig voorbereid voor de Evangeliedienst, die van zijne eerste jeugd af de lust zijns levens was. Hij aanvaardde dezelve in 1787 te Katwijk aan den Rijn, vertrok in 1788 naar Amersfoort (alwaar hij vroeger, drie maanden na de aanvaarding zijner Evangeliedienst, eenmaal was beroepen geweest), sloeg daar de beroepingen van Zutphen (1788), Middelburg (1789), en als Gasthuisprediker te Delft (1790), af, vertrok in 1791 naar

naar Leeuwarden, en in 1792 naar Rotterdam, alwaar hij werkzaam bleef tot aan zijn dood, 1829. — Welk een opgang hij door zijne predikwijze maakte, kan hieruit genoegzaam blijken. Zijne predikwijze was *ernstig*, getrouw, gemoedelijk, kenbaar door eene gezonde uitlegkunde en duidelijke voorstelling.

Door een opregt, eenvoudig, ongekunsteld, nederig, zachtmoedig en liefderijk bestaan, was hij bij allen, die hem kenden, geacht en bemind. Naauwgezet voor zich zelven, was hij toegevend voor anderen. Maar Hoog schitterde niet. Hij *was* meer, dan hij *scheen*. Hij was de man des vredes en der liefde, afkeerig van alle twisten en partijschappen, en tevens een voorstander van echte onbekrompenheid, mildheid en Christelijke verdraagzaamheid. Zijn hart klopte voor de vriendschap, die hij aan de Godsdienst heiligde. Zoo was hij b. v. gewoon met den achtingswaardigen Leeuwarder Predikant *Brink*, zoo ter eigen opwekking, als ter dagelijksche vereeniging in den geest, elken dag een en denzelfden Bijbeltekst tot voorwerp van overdenking te stellen. — Hoe welkom moet zulk een man de Bijbelsche Almanak geweest zijn, die deze Christelijke gemeenschapsoefening in ruimer kring bevordert!

Zijne zinspreuk was van zijne jeugd af: *ora et labora*, waaraan hij naauwgezet gehoor gaf. Voorbeeldig getrouw in al zijne pligten, was hij onvermoeid werkzaam van den vroegen morgen, (daar hij meestal ten vijf ure opstond); gedurende den langen voormiddag, wanneer hij zeer zelden uitging, had hij de uren verdeeld voor onderscheidene gezette werkzaamheden. Elken morgen besteedde hij een vastgesteld uur aan de beoefe-

fe-

fening, vooral der Oostersche, talen, waarvan de opleiding van menig een jongeling getuigde, gelijk hij zich nog in het laatst zijns levens met groote vlijt in de Maleische taal oefende, waarin hij het, bij de weinige hulpmiddelen, zeer ver bragt. — Met aanhoudenden ijver bleef hij voor zijne Catechisatien werkzaam. Maar tevens was hij ook een ijverig voorstander van alle Genootschappen, die eene zedelijke en godsdienstige strekking hadden, en ondersteunde alle pogingen tot verbreiding van verlichte kennis en tot bevordering van echte godzaligheid. Zoo was hij een der eerste Medebestuurders van het *Bijbelgenootschap* te Rotterdam. Reeds vroeg bevorderde hij de belangen der Maatschappij: *Tot nut van 't Algemeen.* Zijne kleinere Redevoeringen en Verhandelingen, (waarvan sommigen voorkomen in den *Fakkel*, of *Bijdragen tot de kennis van het ware*, *schoone en goede*, *verzameld door* J. P. Sprenger van Eyk, 2e, 3e, 4e en 6e Jaargang,) getuigen, volgens den Verzamelaar » van 's mans grondig doorzigt, juist oordeel, » fijn gevoel en heerschende neiging zoowel als geschikt» heid om *populair* te zijn, zonder *triviaal* te worden."

Ook dit ons Genootschap ondervond de groote diensten, aan hetzelve door Hoog bewezen, vooral ook als ijverig Secretaris, van 1809—1825. Vroeger staat in de Werken des Genootschaps eene, in 1793 met goud bekroonde, gemeenschappelijke Verhandeling van Hoog en zijn Vriend A. Brink, en later zijn zijne *Aanspraken*, als Directeur gehouden, gedrukt in 1802, 1810, 1818, waarvan de tweede gewijd was aan de gedachtenisviering van het vijfëntwintigjarig bestaan des

Ge-

Genootschaps. Zijne plaats als Directeur werd in dit Genootschap vervuld door den Hoogl. W. A. VAN HENGEL; als Secretaris was reeds vroeger Ds. J. SLUITER hem opgevolgd. Zie over hem de *Boekzaal* Dec. 1829. bl. 802, en den *Fakkel*, b. a., Voorr. voor den Zesden Jaarg.

XIII. JOHANNES HULSIUS VAN DE WYNPERSSE, *Directeur* van 1797—1810, Zoon van den beroemden *Dionysius van de Wynpersse*, was geboren den 13 December 1764. — Van jongs af ontwikkelden zich in hem meer dan gewoone vlugheid, scherp oordeel, levendige verbeelding en goede smaak, veredeld door godsdienstig gevoel en opregte zedigheid. Met gezonde ligchaamskrachten, mogt hij deze vermogens oefenen onder de leiding van zijnen voortreffelijken Vader en zijne Leermeesters aan de Hoogeschoolen van *Leiden* en *Utrecht*. Hij aanvaarde de Evangeliebediening in 1787 aan de Bild, 1788 te Zierikzee, 1794 te Amersfoort, 1795 te 's Hage. In deze verschillende Gemeenten won hij, vaak onder moeijelijke en beproevende omstandigheden, door zijne Leerredenen en verkeering de harten van allen, was veelal hun raadsman en toevlugt, zocht de rust te bewaren aan de *Bild*, te midden der staatkundige woelingen, waar hij zelf in zijne woning aan veel onrust en lotwissel was blootgesteld, zoodat de kogels zelve zijne woning indrongen. Ook te *Zierikzee* en *Amersfoort*, zocht hij, te midden van verdubbelde werkzaamheid, partijwoede te stillen en de harten voor rust en vrede te winnen. Hiertoe waren een bevallig spraakvermogen, zachtheid van karakter, ernst in de bediening, en aangenaamheid in de verkeering

ring hem bevorderlijk, zoo dat hij allerlei soort van menschen aantrok. — Vasthoudende aan de kenmerken, de leer der Hervormde Kerk, kon de achtingswaardige Zoon van den Eclectischen Wijsgeer geen slaafsch navolger van anderen zijn, noch *slaafsch* aanhanger van het oude, hetgeen hij echter gaarne voorstond, maar hij zocht de waarheid door liefde te doen betrachten. Door dit alles genoot hij hooge achting in de Gemeenten, algemeen vertrouwen, en uitgebreiden lof; vooral ook was hij vlug op den kansel, en hulpvaardig voor zijne Medebroeders. Wegens ligchaams-ongemakken werd hij genoodzaakt in 1809 Emeritus te worden; en ontsliep in dat stille geloof in den Verlosser, waarin hij geleefd had, na geduldig en dankbaar lijden, den 5 December 1810, oud 46 jaren.

Van hem is eene *Aanspraak* in de *Werken van het Genootschap*, 1803. — Zie ook *Boekzaal*, December 1810. — In zijne plaats is in 1811 als Directeur opgetreden Ds. J. SLUITER, Predikant in 's Hage.

XIV. JOHANNES VAN VOORST, *Directeur van* 1809—1833. Hij werd geboren te Delft, 17 Maart 1757, studeerde te Leiden, gedurende zes jaren onder *Ruhnkenius*, *Valckenaer*, *J. H. Schultens*, en vooral ook *D. van de Wynpersse*, wiens wijsgeerig onderwijs hem voor de behoedzame en zedige beoefening der Godgeleerdheid hoogstbevorderlijk was, en in de Godgeleerdheid onder *de Moor*, *Gillissen*, *Scholten* en *Hoogvliet*, vooral *Hollebeek*, waarna hij Predikant werd te Halle op de Veluwe 1778, Wageningen 1780, en Zierekzee 1781, en in 1788 Hoogleeraar in de Godgeleerd-

heid

heid te Franeker. Door de beroeringen der tijden gedrongen, verliet hij deze betrekking en werd in 1798 Predikant te Arnhem. Doch slechts voor één jaar. In 1799 trad hij te Leiden op als Hoogleeraar in de Christelijke Oudheden en de Geschiedenis der Christelijke Leerstellingen; in de Faculteit der Wijsgeerte rang nemende en zitting. In 1800, toen de Theologische Faculteit in hare regten hersteld werd, werd hij belast met het onderwijs van de Uitlegkunde des N. V., en ging in 1803 tot de Faculteit der Godgeleerdheid over. Dertig jaren onderwees hij te Leiden met hoogen roem, en nam, van de organisatie der Nederlandsche Akademien af, (1815), ingevolge die bepalingen, het Akademiepredikerschap op zich, tot dat hij hetzelve later, bij zijne benoeming tot *Bibliothecaris* der Leidsche Hoogeschool, nederlegde, wanneer hetzelve aan den Hoogleeraar *Van der Palm* werd opgedragen. In 1827, na zeventigjarigen ouderdom, Emeritus verklaard zijnde, overleed hij d. 29 Julij 1833.

Had VAN VOORST, gedurende tien jaren, met naauwgezetheid, zijne herderlijke werkzaamheden verrigt, steeds vond hij echter daarbij tijd voor zijne letteroefeningen, die hij aan de Franeker Hoogeschool meer geregeld kon voortzetten. Daar werd hij als gevormd voor den ruimer wetenschappelijken werkkring aan Leidens Universiteit. — Hij was een dier grondige Geleerden, die meestal in het studeervertrek en de collegiekamer woonden. Onvermoeid onderzocht hij alles, wat in de vakken zijner letteroefeningen dagelijks werd voorgedragen, en met een onbevangen gemoed maakte hij daarvan gebruik, zoowel in den omgang met zijne

meest

meest geliefde Leerlingen, die hij wonderbaar aan zich wist te verbinden, en met hooge geestdrift voor den Leermeester te vervullen, als in zijne Academische lessen, aan wier bearbeiding en omwerking hij immer groote zorg bleef besteden, meer dan dat hij de opgegaarde schatten zijner geleerdheid ruimschoots aan het publiek mededeelde.

Vroeger gaf hij ook onderwijs in de *Historia Dogmatica* en *Patristiek*, maar vooral waren de *Critiek*, *Exegese* en *Hermeneutiek* des N. V. zijne geliefkoosde vakken van studie, inzonderheid in derzelver toepassing op de *Dogmatiek*. Het voetspoor van *de Groot* en *Ernesti* zich voor oogen stellende, vestigde hij aan Leidens Hoogeschool eene Uitlegkundige School; ook ten grondslag der Theologie, die hij daardoor hielp zuiveren van schoolsche vormen, dikwerf minder stellig bepalende, dan men veelal pleeg. Zijne Leerlingen roemden hem als geleerd, getrouw en naauwkeurig Schriftverklaarder; en tevens was hij ijverig en bescheiden verdediger van de waarheden des Christendoms; getrouwe raadgever voor zijne Leerlingen, en als Christen, ootmoedig dankbaar aan God.

Ofschoon VAN VOORST minder vruchten van zijne letteroefeningen aan het publiek mededeelde, dan men van den arbeidzamen man, wiens gansche leven aan dezelve gewijd was, zou hebben kunnen verwachten, verdedigde hij echter reeds bij het verlaten der Akademie eene, door hem bewerkte, *Disputatio de Correctione Masorethica*, en schreef later eene, bij Teylers Godgeleerd Genootschap bekroonde, Verhandeling: *ten betooge van de dwaasheid der twijfelzucht*, *en de on-*

bezonnenheid van het meesterachtig beslissen omtrent godsdienstige voorstellen, nevens aanwijzing van den veiligen middenweg tusschen deze beide uitersten (1787. Deel VII); gelijk ook drie Verhandelingen in de Werken van dit Genootschap voorkomen, (1787, 1788, 1794). Ten behoeve van zijne Dogmatische lessen gaf hij uit zijn: *Compendii Theologiae Chr. ordo et argumentum.* Lugd. Bat. (ed. I. 1808; ed. 2. 1814. ed. 3. 1827). Door zijne Kweekelingen liet hij verdedigen: drie *Specimina Annotationum, in loca sel. N. T.;* en twee *Specimina Animadversionum de usu verborum, cum praepositionibus compositorum in N. T.* — In het Instituut, waarvan hij Lid was, las hij eene Verhandeling, in deszelfs Werken uitgegeven: *Over de Letterkundige Verdiensten van Hugo de Groot*, in de *Verhandelingen der derde Klasse;* en, behalve eenige uitgegevene Leerredenen, eindigde hij zijn letterkundigen arbeid voor het publiek, door de uitgave van: *Joannis Chrysostomi Selecta, Gr. et Lat.; de editionis novae consilio praefatus est et annotationem subjecit* JOH. VAN VOORST, Vol. I. Lugd. 1827. Vol. II. Annotatio. Lugd. 1830.

Ook dit ons Genootschap ondervond zijne zorgvuldige bemoeijingen; eerst als Corresponderend Lid (zie boven, bl. 94, 96.), later, gedurende vierëntwintig jaren, als Medebestuurder, in welke betrekking zijne werkzaamheid weldadige vruchten droeg, ook door het opgeven van belangrijke Prijsvragen, waarvan sommigen nog na zijn dood zijn bekroond geworden. Hij was mede belast met de uitgave der Werken van het Genootschap, welke te Leiden gedrukt werden. Zijn plaats, als Directeur, werd vervangen door den Hoogl. N. C. KIST.

Zie

Zie over VAN VOORST *Boekzaal* 1833. II. bl. 224. *Kunst- en Letterbode* 6 *Aug*. 1833. II. bl 82, 83. — SIEGENBEEK, *Geschied. der Leidsche Hoogeschool* II.243—245.— NIEUWENHUIS, *Oratio*, in *Annal. Acad. Lugd. Bat.* 1833—1834. p. 24. — Vooral I. PRINS en A. H. TER HOEVEN, *Iets ter gedachtenis van den Hoogl. J. van Voorst*, in het *Nieuw Christelijk Maandschrift van de Ringsvergadering van Amsterdam*. VII. n. 10. 1833; — en: *Memoria Johannis van Voorst — scripsit Discipulus et Successor* W. A. VAN HENGEL, Lugd. Bat. 1834, en de Schrijvers over VAN VOORST, aldaar aangehaald. bl. 83. — De lijst der werken, door VAN VOORST uitgegeven, in de *Annales Acad. Lugd. Bat.* 1833—1834. p. 33, 34.

XV. EWALDUS KIST, *Directeur* van 1812—1822. Zoon van *Anthonie Kist*, Predikant te Woerden, en van *Johanna Wolf*, werd hij den 9 Maart 1762 in genoemde stad geboren. Veel vereenigde zich om de uitstekende vermogens en gaven, met welke hij van nature was toegerust, ook op de gelukkigste wijze zich te doen ontwikkelen. — Behalve de leiding en het voorbeeld van zijnen bij uitnemendheid braven en verstandigen Vader, en het tot edelen naijver wekkende voetspoor zijner beide Broeders, *Joost Gerard* en *Willem*, hielp hiertoe mede de betrekking tot zijne Tante, *Elisabeth Wolf*, de geestige Schrijfster; maar niet het minst zijne van der jeugd aan vertrouwelijke omgang met zijnen vromen en geleerden Behuwdbroeder, *Cornelis Swaving*, Predikant te Naarden, aan wiens bestuur en onderrigt hij steeds, met vurige dank-

baarheid, betuigde de grootste verpligting te hebben. Vooral mogt het hem gebeuren aan de Leidsche Hoogeschool, waar hij zes jaren doorbragt, in zijnen Oom, den beroemden *Ewaldus Hollebeek*, wiens naam hij droeg, den besten leeraar en leidsman, en in *Jan Hendrik van der Palm* zijn' onafscheidelijken Vriend te vinden. Geen wonder dan ook, dat hij met eere en roem, in 1786, den van der jeugd aan met geestdrift gekozen Leeraarstand intrad; en dat zijne Evangeliebediening, eerst gedurende twee jaren te *Gellicum* en *Rhenoy*, vervolgens tot 1789 te *Thamen aan den Uithoorn*, daarna te *Arnhem*, en sedert 1797 te *Dordrecht*, tot op zijnen dood, welke, den 20 Maart 1822, in den bloei, zoo al niet zijner jaren, dan toch zijner gezondheid en krachten, voorviel, onder den Goddelijken zegen, met zeldzame toejuiching, maar niet minder met uitgebreid nut, bekroond werd.

Hoogstbeminnelijk als mensch, en in den gezelligen omgang, door de goedheid van zijn hart en de opgeruimde vrolijkheid, de fijnheid en den rijkdom van zijnen geest, bleven bescheidenheid en ongemaakte nederigheid altijd zijn edel sieraad, en verloochende hij nimmer den vurigen ijver voor deugd en godsdienst, welke hem geheel bezielde. Een zijdelingsche aanval op zijn Kerkgenootschap, en een openlijke op het Christendom zelve, deden hem dan ook in edelen ijver het eerst openlijk als Schrijver optreden. (*Aanmerkingen over de stelling van den Heidelbergschen Catechismus: wij zijn van nature geneigd, God enz. tegen den Burger Representant J. H. Floh*, 1796. en *Brieven aan Aristus over de Eeuw der Rede van Th. Paine*, 1790.) En de schoone Letterkundige Verhandelingen en Rede-

devoeringen, die hij vroeger en later voor de Genootschappen: *Prodesse conamur* en *Diversa, sed una*, te Arnhem en Dordrecht, of voor de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, vervaardigde, kenmerkten zich altijd door eene godsdienstige en zedelijke strekking. (*Verh. en Redev. over verschillende onderwerpen*, *Dordr.* 1816; — *over Gellert en zijne Schriften* in *de Mnemosyne*, D. VI. bl. 37 verv; — *over het Gevoelvermogen der Ziel*; *Mnemosyne*, *Nieuwe Verh.* D. I. bl. 75 verv.; *Lofrede op P. v. Braam*, Dordr. 1818.)

De Evangeliebediening was zijn lust en zijn leven. Schier al zijn doen en laten stond daarmede in de naauwste betrekking. En was zijne voortreffelijke musicale aanleg en vorming hem dienstbaar tot verkrijging dier onnavolgbare welluidendheid en kracht van spreken, welke men in hem bewonderde; niet minder stelde hij den rijken schat van kennis, smaak en echte welsprekendheid, welken hij had opgelegd, vooral voor de verkondiging des Evangelies op woeker. Maar wederkeerig wist hij ook de bewerking zijner Leerredenen, waaraan hij in gemoede meende zijn' meesten tijd te moeten afstaan, zóó interigten, dat zij hem aanleiding gaf, om beurtelings een of ander vak van studie tot het onderwerp zijner meer opzettelijke navorsching te kiezen. Aldus verkregen zijne Leerredenen, evenzeer door grondige uiteenzetting van het behandelde onderwerp, als door populariteit en Christelijke zalving, waarin zij uitmunten, eene zeldzaam geëvenaarde voortreffelijkheid; waarvan de *veertien* Bundels zijner uitgegevene Leerredenen, door welke tot eene verbeterde Predikwijze in ons land niet weinig is toegebragt, eene blijvende getui-

gc-

genis afleggen. (*Leerr. over Gods Deugden*, II. D. — *Zedenl. d. Christ.* II. D — *Verschill. Onderw.*, V. D. *Geweten* I. *Ruth.* I. *Veranderd gelaat des Aardrijks* I. *Ongunstig onthaal des Heilands* I. *Laatste Leerred.* I.) Maar hierdoor gelukte het hem tevens, voor dat gedeelte der Theologische wetenschap, hetwelk met de Evangeliebediening wel in het naauwste verband staat, eene nieuwe baan te openen. Zijne *Beoefeningsleer* toch, die ons de geheimen ontvouwt, waardoor KIST een even menschkundig als Christelijk Herder en Prediker was, zal zijnen naam en zijne verdiensten even zeker ook tot het late nageslacht overbrengen, als hij door dezelve reeds voor zijne tijdgenooten tot uitgebreid nut en zegen geweest is. (*Beoefeningsleer, of de kennis der middelen enz.* II Deelen IV Stukken, Dordr. 1804. *Beknopte Beoefeningsleer*, II Deelen, Dordr. 1815.)

Er is geen twijfel aan, of KIST zou ook het Hoogleeraarambt, in 1800 te Leiden, en in 1804 te Utrecht hem aangeboden, met glans bekleed hebben, indien niet nevens andere redenen, vooral zijne voorliefde voor de Evangeliebediening, hem bepaald had tot het van de hand wijzen dezer vereerende roeping. Aan andere, hem opgedragen, betrekkingen, die met de belangen van Kerk en Godsdienst in verband stonden, onttrok hij zich nooit. (*Leerrede op het derde Eeuwfeest der Kerkhervorming*, 1817. *Redevoering bij het Zendelinggenootschap*, 1819. *Synodale Redevoering*, 1821.) Het allerminst aan die van Medebestuurder van een Genootschap, hetwelk de verdediging van de Christelijke Godsdienst ten doel zich voorstelt. Hier was hij geheel op zijne plaats; hetzij wanneer hij met naauwkeurig-

heid

keid en gemoedelijke trouw hielp beoordeelen, wat tot dit doel kon medewerken, of wanneer zijne innemende welsprekendheid, als de tolk zijner Medebestuurders, openlijk optrad. (*Aanspraken*, 1813 en 1820.)

Zoo als hij geleefd had, stierf hij: ten volle overtuigd van die waarheden, welke hij aan anderen had gepredikt, en helder en kalm de verzekering gevende, dat hij zijne zaligheid verwachtte, alleen door de verzoening van Christus.

Algemeen betreurd, werd zijner nagedachtenis, en elders, maar vooral op den 29 October 1822 te Dordrecht, eene erkentelijke hulde toegewijd. En op het graf van den braven schreef men gaarne de woorden: *Zalig zijn de dooden, die in den Heere sterven, van nu aan; want zij rusten van hunnen arbeid, en hunne werken volgen hen!*

Zie over hem: *Algemeene Konst en Letterbode*, 1822. No. 13. — *Boekzaal April* 1822. — *De Nagedachtenis van Ew. Kist, gevierd in de Gemeente van Zoelen, den 24 Maart* 1822, *door* N. C. Kist, Tiel 1822. — *Uitboezeming bij het afsterven van den Wel-Eerw. Zeer Gel. Heer, Ew. Kist door* H. v. d. Brandeler, Dordr. 1822. — *Voorrede* voor de *Laatste Leerredenen van Ew. Kist, eenige voorname bijzonderheden van het leven en overlijden des Schrijvers vermeldende, door deszelfs oudsten Zoon*, Dordrecht 1822 — *Aanspraak van Prof.* J. W. te Water *in de Algemeene Vergadering van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leyden*, *in* 1822. bl. 18 verv. — *Hulde aan de nagedachtenis van Ew. Kist; toegewijd in het Dordrechtsche Genootschap: diversa, sed una; door* B. F. Tydeman, J. Kisselius *en*

J.

J. SCHOUTEN, Dordrecht 1823. — Verg. ook VAN DER PALM, *Aan Ewaldus Kist. den vriend mijner jeugd.* Voor zijne *Leerred.*, IIe Deel. 1809, en *Verh. en Redev.* IV. bl. 342 verv.

Tijdens de viering van het vijftigjarig bestaan des Genootschaps, werd de Directie van het Genootschap uitgeoefend, nevens den reeds vermelden

B. J. NOORDINK, door

XVI. ISAÄK SLUITER, Predikant in 's Hage. *Directeur*, in de plaats van J. HULSIUS VAN DE WIJNPERSSE, 1811. — *Secretaris des Genootschaps*, 1825.

XVII. CHRISTIAAN LEONARD VAN DEN BROEK, Predikant in 's Hage, *Directeur*, 1822, in de plaats van J. W. TE WATER, *Quaestor en Bibliothecaris*, 1835.

XVIII. GERARDUS JOHANNES ROOIJENS, Pred., Doct. en Hoogl. in de Godgel. aan het Athenaeum te Amsterdam. *Directeur*, 1822, in de plaats van E. KIST.

XIX. HERMAN JOHAN ROYAARDS; *Directeur*, 1825, in de plaats van H. ROYAARDS.

XX. WESSEL ALBERTUS VAN HENGEL, Doct. en Hoogl. in de Godgel. te Leiden. *Directeur*, 1830, in de plaats van TH. HOOG.

XXI. NIKOLAAS CHRISTIAAN KIST, Doct. en Hoogl. in de Godgeleerdheid te Leiden. *Directeur*, 1833, in de plaats van J. VAN VOORST.

INHOUD.

VERBETERING.

Bl. 157. *reg.* 12 en 11 v. o. leze men dus: Gemeenten van Doorn (1770), Barendrecht (1772), Naarden (1775) en Gorinchem (1782).

Bl. 157. *reg.* 8 en 7 v. o. *gestudeerd had* lees: *studeerde*

Bl 158. *reg.* 12. v. b. *Hier achter worde gevoegd:* Zie over hem: *Boekzaal* 1803, Sept. en het *Levensberigt van zijn Zoon* J. C. KNEPPELHOUT, *in de Aanspraak van J. W. te Water, in de algem. Vergad. der Maatschappij van Nederl. Letterkunde in* 1819. bl. 6 verv.

